

VÄNERSBORGS SÖNERS
GILLES

ÅRSSKRIFT

1944

Trettonde årgången

FESTSKRIFT

BRÄTTE—VÄNERSBORG

1644—1944

VÄNERSBORG
C. W. CARLSSONS EFTR:S BOKTRYCKERI
1944

BRÄTTE.

Anno 1644.

Hans Belfrage talar till Brätteborna:

Och hören I redlige Kvinnor och Män,
oss alla wil stoor Sorgh påkomma.
Wij moste forlatha vår Stadh så vän,
som oss warit ju til stoor froma.
Så biuder Frw Kerstin, vår Drotning goodh,
hon monde oss allom godt unna.
Ty höfwes oss icke at fälla vårt Modh
men at giöra så godt som wij kunna
medh Byen then nyia, thit dragha wij måå
och som Wengersborgh monde heta.
Men aldrih wåårt Brätte wij bortglömma fåå,
Eij gäfuare By kan man leeta.
Thy här var oss godt båadh' i nedhan och ny,
här flödade Wijnet och Miödhet,
hit kommo wäl Skeep från mong aflägsen By,
oss feltes ej sofwel til bröödet.
Hvadh rörelse war icke uthi vår Hampn,
thå kiöpfolck hit strömmadhe samman,
här snublade tungan påå rotwelske nampn,
här dantzades, dracks i stoor Gamman.
Och skeppen oss bragte mong kostelig Tygh
at hwar een gått klädd Allamodisk,
ja, saijen och skärduk, kameloth, Ässenbryg,
flambz, engelst thu fant på hwar boddisk.
Och alla som hiitkommo trijdes så godt,
båd' uthlänzke Folck och the egne.
Från Lödöse flydde til oss ju så brådt
för krijgsbrand så prächtige Män them Gudh segne.
Så ökiades Brättes befolkning och Macht,
wij tälle nu wäl tw hundra.

Men wij moste lydha hwad Drotningen sagt
och oss theröfver icke förvndra,
ty Waszbotns slamning haar giort oss Meen stoor,
wij blifwit på sidstone arme.
Wij hoppoms nu uppå Wennersborghs floor,
och at sig Gudh öfuer oss alle förbarme.

Anno 1944.

En vänersborgare mediterar:

Nu plocka mammor champinjoner på den strand,
där förr i kroggräl stacks med vassa vapen,
nu susar björk och gran och lyser käringtand,
där förr med liv och lust gick köpenskapen.

Och hundkäx, mandelblom, ranunkel växa
kring gator, som grävts fram i sena år,
där kanske förr drevs hän mot bål en häxa
av hetsad folkhop, som i blindo slår.

Liksom en här av glatta huvudskallar
står fram i luset gators kullersten,
och borta äro Brättes gamla vallar,
som en gång skänkte skydd åt var och en.

Men intet Ilion med Brätte stad gick under,
ej ett Atlantis sjönk i sagans famn.
Nej, blott en gammal mor i dödens lunder
här sover tyst med obesjunget namn.

Dock hennes barn i sena tid ha känt det band,
som binder nuet fast vid det förflutna,
och gått att kärleksfullt med spaden i sin hand
i luset bringa drag, i glömska slutna.

När andra städer bombas ned i stoft och grus,
vad lycka att få vårda våra minnen!
I denna stund vi rikta mot Guds blåa hus
en tacksamhetens bön ur trygga sinnen.

AUGUST PETERSON.

EDSVÄGEN och BRÄTTE,

en gammal färdeväg och en försvunnen stad,

av

GUSTAF LUNDÉN.

Vassända.

En ståtlig krigsflotta om 60 lättseglande skepp stävade sommaren 1064 uppför Göta älv med Vänern som mål. Det var konung Harald Hårdråde på färd från Kongahälla för att möta den från Norge flyktade Hakon Jarl, vilken stridsberedd samlat en här av västgötar österut invid det stora vattnet. Kommen ett par mil upp för älven mötte Harald ett hinder i sin väg: ett vattenfall. Här blev han följaktligen nödgad begagna eid, d. v. s. draga båtarna på land förbi naturhindret. Men det var ett litet "eid", detta, i jämförelse med ett långt större, som fanns längre upp i älven. Det var det "litzla eid" eller vad vi nu kalla Lilla Edet. Efter ytterligare ett par mils färd var Harald vid Eidhar, Stora Edet, med dess djupa skogar och långa rad av forsar ända till Stallbacka och i fortsättningen även vid Vargön. Här var ett farligt ställe, ty där uppe på hättorna eller bergstopparna ovan strömmarna bodde trollen: här var Trollhättan. På östra sidan av älven var hans väg spärrad genom de höga bergen och den även i fortsättningen svårframkomliga terrängen, men på den västra hade vikingar och krämare redan anvisat en väg genom Naglum fram till Vassbotten vid Vassända, och längs den drog nu Harald, antagligen på hjul, sina skepp upp mot Vänern.

I den isländska Rymbegla, skriven i slutet av 1100-talet, talas det bl. a. om Vassända: "Fyrer vestan Vaeni", heter det, "eru Sunndaler og merkur i Svya Kongs vellde, fyrer

nordann Vatnsenda liggur Vermaland, enn tha fyrer austann Vatnsbu", d. v. s. "väster om Vänern är Sundal och marker i Svea kungs välde, norr om Vassända ligger Värmland och vidare öster om (ligger) Vassbotten". Härmed har man tydligen velat ange den förbindelseled, som redan då fanns mellan Värmland och Västergötland i anslutning till älven och havet.

Hit till Vassända ledde från älven vid Åkers ström allt sedan hedenhös denna Harald Hårdrådes väg, i gränstraktaten omkring 1273 kallad "Gamlastigh", men sedermera och än i dag benämnd Edsvägen.

För förbindelsen till och från Värmland, Dal och norra Västergötland var Vassända en synnerligen välbelägen samlings- och överskeppningsort. Under resningen mot konung Hans 1497 föreslår t. ex. den kungatrogne biskop Brynolf i Skara i ett brev till hövitsmannen å Bohus Henrik Krummendike att efter slutad belägring av Älvsborg "låta ett tal folk vid 100 eller så komma till skepps vid Vassända, så att de måtte klämma dem, som äro i vår hamn" och under befrielsekriget 1521 begär den då ännu danskvänlige Ture Jönsson Tre Rosor den 10 maj i en till befälhavaren å Bohus Herman Mattson ställd skrivelse ytterligare hjälp till upprorets kvävande samt föreslår, att hövitsmannen Hans Eriksson jämte en del manskap måtte sändas till Vassända "med gott väder för båt-fart", och där skulle allt folket mötas för att därifrån vidare draga till Värmland och hylla konungen till vår nådige konungs bästa.¹⁾

Under den s. k. klockreduktionen 1531 var det vid Vassända, som Larens Skrivare av Botvid Skrivare f. v. b. Nya Lödöse "anammade" de 40 klockor, en funt och ett stycke koppar, som på Gustaf Vasas befallning insamlats från kyrkorna i Värmland²⁾.

Vassända var vid denna tid en uppmärksammasad ort, vilket bl. a. torde framgå därav, att Gustaf Vasa år 1544 hade för

¹⁾ Västergötlands fornm. tidskrift.

²⁾ Lignell: Grevskapet Dal.

avsikt att hit förlägga en stad med slott, sedan ståthållaren Gustaf Olofsson Stenbock och greve Svante Sture funnit platsen för ändamålet lämplig. I ett brev till den förstnämnde den 27 nov. sagda år heter det nämligen: "I late och förståå att I samt Svante och Byggiemestaren haffve waridt widt Wasenda och besichted thenn platz wid Edhet och att ther godt lägenhet och tillfälle till ett fast slott och stadt ware skall och effter I haffve latidt figurera samme lägenhet på papiir, må I nu till jule haffve både samme skampelun (ritning, modell) så och byggiemesteren hijt up med eder szå kunne wij yttermere handle och tale med eder och honom både om samme lägenhet och om Lödze stadz befästning" etc. Av okänd anledning kom den stora planen dock ej till utförande, och 14 år senare aktualiserades i stället frågan om befästningsanläggningar vid Naglumssund som ersättning för det raserade Ekholms fäste.

År 1546 omtalas den danske köpmannen Lars Jute, vilken tydligen drev någon köpenskap vid Vassända, där han bl. a. samma år av biskop Sven Jacobis tjänare Olof fick mottaga 6 tunnor 2 lisp. smör samt 1 fat järn.

"Um nativitate Marie" 1550 hölls en marknad vid Vassända, besökt av köpmän och en stor hop bönder från Vadsbo och Dal m. fl. landsändar, vilka på Gustaf Stenbocks uppmaning kommit tillstädes. Från Älvsborg och Lidköping hade dock endast 5—6 köpmän mött upp, varför böndernas tanke att få utbytt sina goda varor mot fisk m. m. i stort sett misslyckades.

I ett brev till Stenbock den 4 okt. s. å. uttrycker konungen sin förtrytelse över borgarnas uppträdande samt beklagar, att alla goda råd städse tolkas i vrång mening. "Sådan otacksamhet", säger han, "finna vi mest allestädes bland den oförståndiga hop, som här i landet idkar köpenskap. Ju mera vi undervisa dem, desto galnare förnimma vi att de bliva". Till sist uppmanas Stenbock att än en gång allvarligen förmana alla borgare i Västergötland att tänka annorlunda i saken än hittills skett och om de borgare, som äga tillgång till fisk, salt och annat gods, som bönderna i den landsändan behöva,

ej vilja besöka den bestämda marknaden, skall tillses, att de som ohörsamma och olydiga undersåtar bliva bestraffade¹⁾.

Tydligen angelägen om att förhållandena ordnas, finner sig kungen genom brev till Gustaf Stenbock och Sten Leijonhufvud den 5 aug. påföljande år böra efterhöra, "huru bestält är med then marknadt wiid Watzända och om Elffsborgs borgare tänckie något til att besökie same marknadt medh tillförning och undsättning med fijsk och annedt hwadt the bönder behöffwe som same marknadt söke pläge". Slutorden i detta brev ange, att marknaderna i Vassända redan ägde något av tradition.

Omkring 1560 omtalar Rasmus Ludvigsson Vassända som en hamn vid Vänern²⁾ och under Nordiska sjuårskriget brände danskarne 1565--66 hela Vassända gäll. Vad som då eventuellt kan ha funnits av bebyggelse invid Vassbottens södra ända, gick härunder till sin förintelse.

Edsvägen.

Enligt den mellan Sverige och Norge omkring 1273 upprättade traktaten om gränsen mellan rikena bestämdes denna markering av älven från havet upp till "Naudinga å" samt härifrån vidare tvärs över "Gamlastigh" och "Raudhelli" eller "Raudhellis fiell" och "Akeruika mosa" till "Aur". Med "Naudinga å", ännu 1650 skrivet Nödinga å ("den nödda", "trängda"), identifiera vi den nu s. k. Marieströms- eller Brandsboån, vilken ända till 1648 vid sitt utlopp i älven markerade gränsen mot det norska väldet, men som genom det sagda år vid Intagan inträffade jordraset gavs en ny väg till älven några hundra meter in på bohuslänskt område. Som "Raudhellia" igenkännes den höga randåsen Hälla, "Aur" är

¹⁾ Gustaf I:s registratur.

²⁾ Strödda kameräl-handlingar. K. A.

Öresjö, "Akeruika mosa" den s. k. Vikersmossen mellan Hälla och sjön och "Gamlastigh" slutligen, som övertvärade ån vid dess utlopp, är vad som senare och än i dag benämnes Edsvägen¹⁾).

Gammalstig — Edsvägen var efter namnet att döma "ren gammal då" och den enda färdeled, som stod till buds för den, som ville uppnå förbindelse mellan Väneren och älven nedom Trollhätte strömmar. Givetvis var den en väg av mest primitiva beskaffenhet, endast en upptrampad stig, utvisande den väg man på olika sätt hade att färdas.

Vägens historia under fortsättningen av medeltiden är dess värre hölj i dunkel. Krig, eldsvådor och ren vårdslöshet har utplånat det mesta av handlingar från denna tidsepok, varför det för bygdeforskaren finnes ytterst litet att inhämta genom arkivurkunderna.

Först i början av 1500-talet erinras vi åter om den gamla trafikleden och då i samband med den 1473 av Sten Sture d. ä. privilegierade staden Nya Lödöse²⁾). Staden ifråga, som ersatt det mera olämpligt belägna Gamla Lödöse, var avsedd att bli Sveriges exporthamn åt väster, och hit skulle också bl. a. från Vänerens uppland föras det järn och timmer m. m., som bestämts för utskeppning till England och kontinenten. En hängiven gynnare fann den nya staden i Gustaf Wasa, vilken även räknades bland dess redare och affärsmän.

I fogdarnas räkenskaper 1529—33 redovisas bl. a. en myckenhet osmund- och loppejärn, som för kronans räkning från Värmland samt tydligen över Edsvägen och längs älven fraktats till Nya Lödöse. Stadens ifråga utförselregister för 1546 utvisar export av 1816 skeppund järn och därjämte hudar, skinn, smör, sparrar, timmer, talg och tjära, vilket allt utskoppats på 76 fartyg³⁾).

För att än mera befrämja denna trafik grundade Gustaf

¹⁾ Kalén: Bohuslänska gränsmärken.

²⁾ Platsen för nuv. stadsdelarna Lödöse och Gamlestaden i Göteborg.

³⁾ Strömbom: Det forna Nya Lödöse.

Vasa omkring 1541 en stad vid Älvsborg, förstörd av danskarna redan 1563 men som exporthamn existerande ännu i början av 1600-talet. Vid Älvsborg lät konungen upprätta ett handelsnederlag för allehanda varor med en sin speciella förtroendeman som föreståndare, och hit skulle föras gods av skilda slag, "så att de främmande, både engelska, franska och holländare, kunna bekomma samma varor och giva oss igen salt, kläder och andra varor som de hava medfare och våre undersåtar tjäna kunna"¹⁾.

Av järn, tjära och talg, som hit transporterades, hade huvudparten förts över Edsvägen, medan timret från de värm-ländska och dalsländska skogarna fann sin väg utför strömmarna i älven. Under 1540—50-talet gingo fogdarnas i Värmland och Vassbo stora leveranser av skattejärn och skattesmör över Vassända till kronans förråd i Älvsborgs varuhus, allt medan nylöseborna tydligen sedan gammalt givits rättighet fara med smör, ost och "annedt fettalie" till Värmland och där "byta sig järn till igen"²⁾. Forlönen för transporterna synes hava bestämts genom vid varje särskilt fall träffat avtal.

I redogörelser för sina utgifter år 1551 lämnar den värm-ländske fogden Harald Lake en liten skildring av en gods-transport för kronans räkning från Värmland till Älvsborg³⁾. "Item gaff jagh ffrå Tingvalla och till Vassenda i fracht ffor 18 ffadt Biskopstiondhe järnnpänningar 18 öre. Item gaff jagh bönnerna ffor the fförde samma jern öffver Stora Edet 1 mila vegs ffor 18 ffatt ffor hvar klöff 1 1/2 öre 4 Hundrat i klöffn — penningar 4 mark. Item gaff jag 2 karle, som rode bådenn fram och tillback mellan Lilla Edet och Stora Edet och förde Sama jernn på sin egen kost — pänningar 10 öre. Item gaff jagh tho karle ffor thi rodde ffrå Elfsborg till Bärestrom (Lilla Edet) och fförde sama 18 ffatt jern til Elfsborg påå theris egen

¹⁾ Gustaf I:s registratur.

²⁾ Gustaf I:s registratur.

³⁾ Räkning för Värmland Nr 6 Harald Lake, utgifter. K. A.

kost, och er fem Weckusiös (sjömil) bort och fem backer, gaff jagh them påningar 3 mark. ... fört 24 weckusiös — för vart fat 1 öre 5 hundrade i fatet. För det fördes med häst över St. Edet til Åkersström för 23 klöv (häst) 4 hundradt i klöven."

Gustaf Vasa var outtröttlig i sitt nit att främja Älvsborg och därmed även landets utrikes handel. År 1558 lät han timmermän från Älvsborg bygga galejor och skutor vid Vänern, och i ett brev till Gustaf Stenbock den 29 maj 1559 framhåller konungen vidare nödvändigheten av "att från de landsändar där uppe kunde ske tillföring till Älvsborg med allehanda varor och synnerligen från Bergslagen och till Vänern och Älvsborg, där man kunde framföra en hop stångjärn m. m." "Så vore oss icke obehageligt", heter det vidare, "att I och så ville beställa mellan Vänern och Älvsborg både vid Brätte och flerstädes, där något gods skall bliva framfört, att där krogar måtte bliva upprättade, så att de vägfärande finge till köps, vad de både till sig och hästar kunna behöva, och när så ske kunde, skulle handelen utan tvivel få god framgång i Älvsborg och denna ort så väl som hela riket däri genom bliva mycket förbättrat".

Den 1 febr. 1560 tillskriver han Bengt Skrivare om de 600 skeppund stångjärn och 50 läster osmund, som skulle sändas Älvsborg. Bengt borde underrätta K. M:t, vad vinst därav kunde uppkomma samt om skepp och skutor, därmed järnet över Vänern kunde föras till Vassända¹⁾.

Det under de ideliga fejderna så ofta utsatta Älvsborg var ständigt i behov av nydaning eller förbättring. År 1548 flottades timmer från Trollhättan till uppbyggande av Älvsborgs varuhus, och i ett brev den 22 april 1557 påminner Konungen borgmästare och råd i Lidköping om sin förut givna befallning om transport av kalksten från Kinne härad till Vassända, "till den byggnads behov vi för Edert och menige Sveriges rikets bästa ha igångsatt vid Älvsborg. Och skall sedan sådan kalksten bliva vidarebefordrad av menige man i Älvsborgs

¹⁾ Gustaf I:s registratur.

län och till Älvsborg med första åkerföret uti nästkommande vinter." Befallningen upprepas 11 månader senare, samtidigt med att den värmländske fogden Olof Stake, uppmanas låta bygga en god skuta, med vilken kostgärder och annat från orterna inom hans befallning kunde föras över Vänern till Älvsborg.

Liksom fadern Gustaf Vasa var även Karl IX stor affärsman samt ägare av bergsbruk i Värmland, varifrån han på egna skutor lät föra det för export avsedda järnet över Vänern till Vassända f. v. b. Älvsborg resp. Nya Lödöse. Redan på 1570-talet omtalas stora sådana leveranser, och 1586 beviljade Johan III hertigen "för hans underhållnings skull" tullfrihet för alla godstransporter av järn, lod (kulor), smör m. m.

Förutom stång- och osmundjärn utfördes från Värmland av skilda affärsmän via Brätte—Edsvägen även tjära, talg, hudar och spannmål, medan upp forslades vin, humle, sill, salt m. m. såväl för kronans som enskild räkning.

Från de värmländska hyttorna fraktades järnet ned till vänerhamnarna, i regel Bro (nuv. Kristinehamn) men även över Visnum, Säby och Tingvalla samt härifrån vidare över Vänern till Vassända—Brätte. År 1575 ägde Bro 2 skutor, 1 storbåt, 3 småbåtar och 3 pråmar avsedda för denna trafik, och i gårdens räkenskaper redogöres under årens lopp för en mångfald sådana här omnämnda transporter¹⁾.

År 1574 omtalas bl. a. 11 båtsmän, som vid skilda tillfällen dragit till Brätte med osmund- och stångjärn samt lod och i ersättning härför erhållit öl och matvaror av skilda slag. En kohud var vidare lönen till 7 båtsmän, "som akta på järnskutan och pläga draga till Brätte". År 1580 fick Anders Hansson i frakt för sin skuta med 10 1/2 läster osmundjärn mellan Säby och Brätte 10 1/2 marker, medan 4 båtsmän, som på gårdens skuta 4 resor fört lod och osmundjärn från Bro och Säby till Brätte, utspisades med mat och öl. Halvar Bagge och Jöns Dalbo, fogdetjänare, vilka fört sill från Brätte till

¹⁾ Värmlands handlingar. K. A.

Bro, erhöillo härför 100 marker penningar, vari dock inräknats även forlönen över Edsvägen¹⁾).

Sedan Hertig Carl 1584 givit privilegier åt staden Karlstad å platsen för det gamla Tingvalla, synes trafiken här ha nått ett betydande uppsving. På 1590-talet utförde Karlstad till Nya Lödöse över Vänern—Edsvägen stora partier hudar, skinn, järn, smör och talg, medan i motsatt riktning fraktades sill, salt, korn ävensom engelskt tyg och pjuk (ylletyg) m. m.²⁾).

Men ej endast Värmland utan även västgötahamnarna deltog i denna trafik, och Mariestad synes under 1590-talet ha haft en in- och utskeppning över Brätte av art och storlek ungefär likvärdig med Karlstad. Seglingen över Vänern var riskfylld, och esomoftast klagas det även över att skutorna utsattes för storm och oväder, varvid lasten kom att spolås över bord.

Hogenskild Bielke, som 1571—91 och 1594—1600 innehade Läckö friherrskap, drev ävenledes affärer på Nya Lödöse med hudar, skinn, smör och ost m. m., vilka varor på hans storbåt fördes till Vassända och efter omlastningen vid Åkersström vidare till Lilla Edet, varifrån Bielkes "landbofogde" — på 1590-talet David Sivert i Flundre härad — ombesörjde vidaretransporten med "långbåten" till Nya Lödöse. "Storbåten" skulle ock varje år gå till Vassända för att där hämta salt och sill m. m. till slottet. År 1572 fingo 2 nylöse-borgare 600 mark till inköp av salt, vilket sedan skulle föras till Vassända, och 1586 gavs slottsfogden på Läckö Nils Jönsson befallning att av de 30 tunnor sill, som innan Mikaelis skulle komma till boden i Vassända, bruka 6 till slottets förtäring, medan de övriga 24 skulle sändas till Dala, varav en del sedan vidare över Hjo till Ulvåsa. För överförseln å Edsvägen av 11 tunnor smör och 5 lispund ost år 1593 betalade Bielke 6 marker och 6 öre³⁾).

¹⁾ Värmlands handl.: Bro gård. K. A.

²⁾ Tull & accis. Älvsborg och Nya Lödöse. K. A.

³⁾ Läckö räkenskaper. K. A.

Forlönerna å vägen voro mycket varierande, och någon taxa för beräkningen har tydligen ej funnits. År 1578 t. ex. betalades i forlön Brätte—Åkersström för 3 läster 7 fat osmundjärn 5 daler 1 1/2 marker samt för 47 läster lod 70 daler 7 1/2 marker. För 8 skeppund näver, "som fördes över Edhe (Edsvägen) ifrån Brätte till the boder, som byggdes på Lilla Edet", erlades s. å. 2 1/2 marker nytt mynt, för 88 skeppund stångjärn och 3 läster 7 fat osmundjärn och 381 skeppund lod betalades i båtfrakt Åkersström—Lilla Edet 12 daler 1 marker och för 184 skeppund lod 5 daler 4 marker¹⁾. 88 skeppund järn över Edsvägen betingade i frakt 12 daler och 47 läster lod i fat 70 daler 7 1/2 marker. 88 skeppund stångjärn, 3 läster 7 fat osmundjärn och 564 skeppund lod över Lilla Edet betalades med 14 marker 4 öre o. s. v.

År 1585 erlägges för transport av 85 skeppund 7 läster stångjärn samt 83 läster 3 fat osmundjärn över Edsvägen 135 daler men vid Lilla Edet "ett kolfskott retöffver" endast 5 daler och för båttransporten Åkersström—Lilla Edet 22 daler 2 marker²⁾. Som synes var transportkostnaden pr skeppund i förhållande till vägsträckan omkring 12 gånger högre å Edsvägen än för sjötransporten.

I sina räkenskaper för Värmland 1582 ger oss fogden Bengt Birgersson en liten beskrivning över godsets transportväg från Vänern till havet³⁾. "Till tz (det) första", säger han, "kommer tz i från Wermeland heller hvadan thet kommer och till Brätte, sedan bliffver tz fört landsvägen ifrån Brätte och till Åkers ström som är en mila vägh och thär bliffver godset inlacht utij min N. Herres bodh, sedan bliffver thet inskippat utij min N. Herres Bätter ther vid Åkersström och fört nidh till Bärestrom (Lilla Edet), som är en veckusjös, ther bliffver tz åter igen inskippat på min Nådiga Herres båter och fört nidh till Nylöse."

¹⁾ Hertig Carl, arv och eget. K. A.

²⁾ Fogderäkenskaper. K. A.

³⁾ Sandbergiska samlingen. F 4598. K. A.

Vägen från Vassända "över landet Stora Edet" var enligt Rasmus Ludvigsson omkr. 1560 "en ond väg, dock står det till att broa"¹⁾). Alla varutransporter å den ännu obanade stigen måste följaktligen verkställas medels klövhäst, d. v. s. med varorna lastade över hästens rygg.

Sedan trafiken bl. a. genom tillkomsten av det nya kronobruket vid Bro omkring 1572 väsentligt ökats och holländarna dessutom 1580 begärt få en nederlagsplats i Nya Lödöse²⁾), framtvingades tanken på ett iståndsättande av vägen enligt utvecklingens stegrade krav.

Efter förslag av Hogenskild Bielke och Erik Gyllenstierna ger Johan III därför genom brev av den 23 aug. 1581 Erik Gustafsson Stenbock i uppdrag befalla fogdarna på Dal och de närmaste häraderna kring älven att tillsäga bönderna uti resp. fögderier, "att de var och en, förlänte som oförlänte, frälse som våra egna bönder, hjälpa till att rödja den väg, som är mellan Åkersström och Brätte, att man kunde föra godset härefter där emellan med vagnar och icke med klöv allenast, som härtill skett är, och skall samma väg bliva till minst 9 eller 10 alnar bred, så att två vagnar kunde mötas tillika"³⁾).

Godsforslingen medels hästeklöv drog enligt Bielke—Gyllenstierna en otillbörlig lega, vilken nu genom det nya transportsättet skulle kunna göras skälig. "Allt menige riket till gagn och godo".

¹⁾ Strödda kamerala handl. K. A.

²⁾ Sv. riksdagsakter, ser. I, del II.

³⁾ Riksregistraturet. R. A.

Brätte.

I biskopsfogden Sigge Svenssons räkenskaper för biskopsstolens landbönder i Skara stift 1556 omnämnes bl. a. en "kyrkoäng vid Brätto" samt en "vid Vassända i Vassända", vilka skatta 6 marker smör¹⁾. Till synes är detta den äldsta bevarade handling, i vilken namnet Brätte förekommer. Flera försök till tolkningar av detta ord ha gjorts, och bl. a. ger Asmund Carlander i sin akademiska disputation 1748 namnet den fantasifulla tydningen att "vara kommet av Bretta = en som fäller sin hillebard, och skulle de gamla götar här i trakten övat ungdomen i bardalekar". Säkerligen ha vi dock här att finna en pluralform för det gamla dialektordet "bratt" = brant. "Brätte" skulle sålunda kunna tolkas som "den stora branten" eller "branta sluttningarna", hänsyftande på platsens läge ovan sjön.

Efter att under något decennium ha använts omväxlande med "Brätte" började namnet "Vassända" som beteckning för platsen vid "vattnets ända" att komma ur bruk. Det lilla samhälle, som efter nordiska sjuårskriget uppväxte här i samband med den nu mera regelbundna trafiken på Värmland, befanns tydligen vara av sådan betydelse, att det krävde en benämning skild från sockennamnet.

Samhällets obetydlighet efter fejden illustreras genom ett brev, troligen från 1570-talet och utfärdat av "oss Effterschreffene som Boindz Ehre på brete"²⁾, vari påpekas, att Brätte ej är någon fri köpstad utan en skeppshamn vid Vänerns ände, där Lödöse och Lidköpings borgare hava sina bodar till sitt gods förvaring, när de skola över Edet. "Därföre", heter det, "bor där ingen köpman utom en man, be-

¹⁾ Västerg. handl. 1556: 10. K. A.

²⁾ Strödda aktstycken S. A. R. A.

nämnd Algot, som brukar köpmanshandel, och därför håller han K. M:ts folk med öl och mat, och har han även försett en i Brätte varande rysk bojar (adelsman) med penningar och diverse matvaror. Dessutom är här bosatt en kopparslagare, som även håller gästning, och en skeppare, som heter Olof Gunnarsson, vilken endast äger en skuta att hjälpa sig med, samt vidare lille Anders, som ej har mera än han kan förtjäna genom sitt arbete. K. M:ts proviantskrivare är ävenledes bosatt i Brätte och begärde sin jord fri, enär han ej ägde någon annan för sin tjänst än den vid Brätte. Vidare bodde här Jon i Messevij samt tre värlösa kvinnor, som intet ha att hjälpa sig med, utan spinna sig till föda." "Och begära vi alla hos de gode män, som på K. M:ts vägnar skola låta och göra, att det måtte bliva lagat med den ryska gården efter som var och en haver råd till efter här är fattigt folk på den bergsklippa vi bo", heter det till slut. Skrivelsen utmynnar sålunda i en hemställan om befrielse från "ryssgården", innebärande att ryska krigsfångar från Johan III:s långvariga fejd med Ryssland på 1570-talet blivit inkvarterade i Brätte för att där försörjas. Vidhängande brevet finnes Algots sigill, och vidfästat detta en lapp med några rader skrivna på ryska språket. Under själva brevet finnas vidare tre bomärken.

Algot Månsson i Brätte skymtar ofta i skilda handlingar under 1570—80-talen som affärsman, gästgivare m. m. År 1577 t. ex. levererade han jämte Lars Svensson i Nylöse 6 tunnor salt till Bro gård, och påföljande år drev han affärer med fogden Anders Hansson i Östersysslet, Värmland¹⁾. År 1578 höll han de kungliga ombuden Arvid Lakai och Jöns Skrivare med öl och mat, och 1583 uppbar han av kronan på grevinnan Märta Lejonhufvuds²⁾ för 1583 års foring 32 tunnor malt jämte 2 skeppund, "vilket hon honom skyldig var". I Nya Lödöse "tänkeböcker" (rättegångsprotokoll) figurerar

¹⁾ Värmlands handl. K. A.

²⁾ Fru Märta, Svante Stures änka, var länsinnehavare av hela Väne härad.

Algot i Brätte ofta i olika sammanhang intill nov. 1590 men omtalas i protokoll den 28 nov. 1592 som avliden.

Som gästgivare omtalas 1578—80 förutom Algot även kopparslagaren Per Gunnarsson samt hans hustru Britta Jönsson, vilken sistnämnda bl. a. 1578 fick 8 daler för kosthållning av kronans folk samt 1579 höll hertig Karls tjänare Bengt Carlsson i sin kost 9 veckor, varjämte hennes häst för kronans räkning 6 gånger fick löpa över Edsvägen. Gästgivarrörelsen vid Strömmen (Åkers ström) handhades vid samma tid av Olof Simonsson och vid Lilla Edet ("Bergaström") av Anders Assmundsson, vilka bägge därjämte voro godstransportörer.

Trots sin oansenlighet var dock Brätte vid denna tid en av myndigheterna uppmärksammas ort av viss betydelse och ej utan framtidsmöjligheter, vilket bl. a. framgår av ett till kungl. sekreteraren Erik Matsson m. fl. år 1579 utfärdat brev, vari riksdrotsen Per Brahe föreslår återupprättandet av den gamla köpstaden Gamla Lödöse och vidare framhåller, att "så kunde ock Brätte komma något för sig", varigenom skulle kunna förtagas den tillföring till Tönsberg och Uddevalla, som sker från Åse och Väne härader samt Dal och Värmland. Därest Lödöse och Brätte komma till makt, skulle de kunna ändra på detta förhållande. Huru svårt det varit att försvara sträckan längs älven från Gullberg och Nylöse allt intill Brätte har den framfarna danska fejden givit exempel på. "Kunde fördenskull", säger han till slut, "icke vara ogagnelikt att dessa 2 små städer (Lödöse och Brätte) vilka hava sina särskilda marknader årligen och av ålders tid äro däruppå privilegierade, icke måtte så slätt ligga öde¹⁾. Av ovanstående synes framgå, att Brätte nu betraktades som stad, antagligen dock utan några härtill undfångna privilegier.

År 1583 gavs fogden Per Kristersson av Johan III befallning att av staden Brätte utkräva 4 daler samt av varje skatte- och kronobonde 2 öre och av "våra egna samt hertig Karls

¹⁾ Kanslitjänstemän och deras koncepter. R. A.

frälse landbor 1 öre till utrustning av båtar att brukas mot vår och riksens fienderysen i Vita havet¹⁾).

På herremötet i Borgholm 1587 bestämdes den årliga guldskatt städerna hade att betala, varvid denna för Brättes vidkommande fastslogs till 5 ungerska gyllen, samma belopp som påförts Falköping. Fem år senare fingo de bägge städerna vardera förutom guldskatten även vidkännas en extra debitering av 30 daler klipping. Härav torde väl framgå, att Falköping och Brätte varit ungefär likvärdiga i storlek. 1595 beslutades i riksrådet, att av västgötastäderna året förut utkrävda fraktpengar skulle användas till byggande av ett skepp vid Älvsborg, varvid Brätte hade att betala 9 daler.

Vid Sigismunds kröning den 22 febr. 1594 är Brätte med bland de städer, som svuro konungen trohetsed, och vid riksdagen i Uppsala samma år är staden även representerad — genom vem är dock okänt. Samma år omnämner den norske biskopen Jens Nilssön "köpstaden Brette, belägen 1/2 mil norrom Trollhättan²⁾).

För bekräftande av Söderköpings riksdags beslut hölls den 16 jan. 1596 en stämma i Gärdhem med innevånarne i Väne och Flundre härader. Som undertecknare av det därvid fattade beslutet märkas bl. a. Laurentius Uddonis, "pastor i Vassena och Brette stadh", samt Arfved Gulsmidz "för sig och sina medborgare i Brette stadh³⁾". Vid provinsmötet i Vadstena 2 år senare representerades staden av sin borgmästare Arfvid Bengtsson, och bland undertecknarna av städernas förnyade svar på hertig Karls framställda punkter märkes vid samma tillfälle Didrik Björnsson som ombud för Gamla Lödöse och Brätte.

Ännu 1584 ålåg det Brätte att underhålla en rysk krigsfånge vid namn Divisios Bråffsson, vilken bl. a. i handling⁴⁾ betygar sig "efter den besked och brev, som jag haver av

¹⁾ Västerg. handl. K. A.

²⁾ Visitatsböcker.

³⁾ Riksdagsakter 3: 2 A 687.

⁴⁾ Västerg. handl. K. A.

K. M:t på mitt underhåll" ha av Brätte stad anammat och uppburit för 1583 sju daler och ett lispund kött samt för 1584 fem daler.

En ny påлага fick den lilla staden i febr. 1593, sedan regeringen förordnat att Sigvard Anderssons vid Narva brukade knektar, vilka nyss förut hemkommit från Finland, skulle av vissa västgötastäder under någon tid försörjas genom s. k. borgläger. Brätte hade härvid att svara för 2 man, varjämte 3 skulle underhållas av Gamla och Nya Lödöse, Lidköping och Brätte gemensamt.

Då vidare kronans sjöfolk ej kunde brukas i tjänst under vintrarna, blevo de bl. a. under åren 1593—1601 förlagda i krigsborgläger på slott och större gårdar samt i vissa städer, bl. a. i Brätte. Förstnämnda år hade staden t. ex. att svara för 11 man, och 1601 blev den som kompensation "fri för den taxa, som under året utgå bör".

Borgarna i 1500-talets Brätte voro även affärsmän, och vid marknaderna såväl inom staden som annorstädes, där brätteborna mötte upp, fanns alltid möjligheter att genom byte förvärva för livsförseln behövliga varor. Jämte Skara, Lidköping och Nya Lödöse hade även Brätte på 1580-talet förmånen att åtnjuta tre årliga frimarknader, flerstädes i Värmland.

Vid riksdagen i Vadstena 1587 funno sig emellertid samtliga nämnda städer föranlåtna till en gemensam protest emot att de frihamnar och handelsplatser, som de av ålder haft såväl vid Tingvalla som Bro m. fl. orter, blivit dem förmenta. Alla deras bodar i Tingvalla, heter det, äro dem fråntagna, varjämte de nu där ha endast två frimarknader emot förut tre. Slutligen anmärkes det på att Karlstads och Mariestads borgare draga Brätte och Nya Lödöse förbi till Kongahälla, Uddevalla och Marstrand, "och begär Nylöse borgare att om dem icke bliver efterlåtet frihamnar och alla villkor de förut haft hava, Karlstads och Mariestads borgare då måtte förhandla sina varor hos Nylöse och Brätte men ej annorstädes").

¹⁾ Köpstäders besvär hos hertig Karl, Riksdagsakter.

Bland besökarna av marknaderna i Brätte märkes även nylösingarna. I sinom tid kommo dock tydligen de styrande i Nya Lödöse att i Brätte befara en farlig konkurrent, och under åren 1586—1604 bötfälldes också vid rådhusrätten i Nya Lödöse en mångfald personer för det de mot förbud drivit handel med kramgods å marknaderna i Brätte. År 1600 beslutades åter, att "ingen skulle vidare gå i Brätte marknader på Oxebacken med köpmansvaror att handla; vilken häremot gör skall hava förbrutit det han köper och därtill böta med 40 mark. Sammaledes förbjöds att ingen drager ut till Huvudnäs och Korseberg; vilken det gör, haver förbrutit som före skrivet står". Icke förty ställdes 3 år senare själva borgmästaren i Nya Lödöse Albert Siltman till svars inför rådhusrätten därstädes och ådömdes 20 marks böter "för det han dragit till Brätte marknad och handlat mot stadens privilegier¹⁾". Förbudet, som tydligen var emot allmänna opinionen, gick ej länge härefter att upprätthålla, och inom kort finna vi åter nylösingarna oförhindrade möta upp på Brätte marknader.

En annan konflikt med nylösingarna hade brätteborna på 1580-talet, då de förstnämnda tagit sig före att vid såväl torget som annorstädes i Brätte uppföra en hop bodar — tydligen för godsförvaring — och till så stort antal och omfång, "att de voro till förfång och mehn och brätteborna ej själva hade rum till dess boning". Brätte anförde häröver besvär hos Johan III med hemställan om att "få njuta sin stads ägor fri, så framt de där skola bliva boende". Kungen, som sade sig ej veta vad rätt nylösingarna hade till dessa bodar, gav i anledning härav genom brev den 24 mars 1590 ståthållaren i Älvsborg Göran Eriksson Ulfsparre i befallning att rannsaka i ärendet och så laga, att "vad som olovligen av nylöseborna till förfång och mehn byggt är måtte bliva avskaffat"²⁾.

Sedan gammalt hade borgarna i Nya Lödöse "varit vane

¹⁾ Nya Lödöse tänkeböcker.

²⁾ Riksregistraturet.

att bruka sin hantering vid Dalbergså¹⁾ med allehanda nöd-
torvtiga varor och där lägga in med sina båtar och skutor²⁾).
År 1592 synes marknadsplatsen vid Dalbergså dock ej längre
ha varit tjänlig för Nya Lödöses intressen, enär stadens råd-
stuga den 14 aug. sagda år fann sig föranlåten besluta, att
"vilken som av Nylöse borgare eller deras drängar kunna
bliva beslagna med att bruka någon handel eller köpslagan i
Dalbergså, som härtill skett, skola hava förbrutit det de köpa
och därtill vid 40 mark förbrutet". Hos myndigheterna skulle
vidare göras hemställan om, att sagda marknad måtte bliva
avlyst samt "bönderna och köpmännen söka sig till Brätte,
som gammalt och fornt är"³⁾).

Men även Brätte var nylöseborna till skada och förfång,
och i en inlaga till konung Sigismund andraga de samma år
sin klagan däröver, att "de borgare, som bo i Gamla Lödöse
och Brätte, driva mycket olagligt landsköp⁴⁾, så att de förtaga
främmande personer till sig, med vilka de draga omkring i
landet och uppköpa vad gods och varor, som de överkomma
kunna, de främmande till fördel och bästa. Sedan låta de
samma varor under deras namn och emot förbud hemligen
utföra genom de danskes strömmar, så att kronan varken tull
eller annan rättighet bekommer".

I ett öppet brev den 15 febr. 1593 framhåller konungen i
anledning härav, att "sådant är både emot lag så väl som ock
dem själva och andra borgare och förnämligast Nylöse bor-
gare till stor skada. Skall efter denna dag icke vara tillstått, att
vare sig Brätte eller Gamla Lödöse borgare skola annorstädes
vare sig ut- eller införa deras gods än åt Nylöse och Älvsborg
och där utgiva vad tull och utlagor, som därav bör utgå vid

¹⁾ Norra Strätet vid Qvantenburg, varest marknader hölls ända till 1850.

²⁾ Farkosterna måste givetvis härvid på vikingarnas sätt dragas längs Edsvägen.

³⁾ Nya Lödöse tänkeböcker.

⁴⁾ Köpenskap å landsbygden, vilket ansågs vara till skada för städerna
och därför vid stränga straff förbjudits av bl. a. Gustaf Vasa 1546 och
Johan III 1580.

tillbörligt straff. Så skola ock de, som befallningen hava, ävensom fogdarna ha flitig akt och inseende, att för:ne borgare icke upptaga främmande personer att uppköpa något gods de främmande till godo, och de som härmed beslås, skola ej ostraffade bliva"¹⁾).

Brättebornas utkomstmöjligheter voro som synes kring-skurna, och deras försök att hävda sig stäcktes genom lagbud och motigheter från ängsliga konkurrenter. Körslorna på Edsvägen samt något gästgivarehållning för Kronans folk och andra vägfärande var jämte marknadsaffärerna och litet jordbruk Brättes till synes enda förvärvskällor, sedan "landsköpen" omöjliggjorts. Staden ville dock ej gå under eller stanna i utvecklingen, men en ändring i förhållandena genom ett initiativ till uppräckning var i så fall något ofrånkomligt.

Staden under Karl IX:s privilegier.

Inklämt som det låg inom ett litet av vägen och bäcken begränsat område, där det gavs ringa av "mulebete" till kreaturen och minimala möjligheter till utveckling, var Brätte otvetydligt dömt att som samhälle förtvina, därest ej en ändring i förhållandena kunde åstadkommas. Genom en upp-vaktning inför riksföreståndaren hertig Karl blev det ock borgerskapet möjligt framföra sina bekymmer med samtidig hemställan om "nogothe mera utrymme till Stadenn, Effter the her til haffva warit både medh Mulebete, fiske, fiskewattn och annan lägenhett på alle sijder Innetepete". I ett öppet brev, utfärdat från Örebro den 21 april 1603²⁾) bekantgör Karl i anledning härav, att han tagit "Brette stadz Boer" uti sitt furstliga hägn samt efterlätit dem, staden till mera förbättring och

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ I riksregistraturet dat. den 30/4.

utrymme, kronogården Amennerödth (Amnered) ävensom Gunnarstorp (Knutsbol), en gård, och Vassända, en gård, "både i wåte och torre skogh och mark närh och fierran". De bönder, som bodde på dessa hemman, skulle flytta in till staden och njuta där stads villkor och privilegier, och skulle staden som vederlag för den undfångna förmånen årligen till Kronan erlägga en skatt av 30 daler¹⁾).

En stadens vitala angelägenhet var att sätta fart i affärs-livet, och efter gjord framställning beviljade även Karl IX borgerskapet "att de om Kyndelsmässan (2 februari) skola deras frimarknad hålla och då handla fritt med både in- och utländska, som dit komma med alla de varor och gods, som vanka kunna, såsom det sker i alla våra städer här i Sverige. Vad anlangar de sakörespengar, som där faller och häradet här till har tagit av staden, skola de dem årligen efter denna dag njuta och behålla till stadens bästa och därmed förbättra och bygga, vad som behövs till stadens behov, det vare sig i byggningar eller eljest, som sådant tarvas. Därföre borgmästare och råd måge göra reda och räkenskap, vartill det användes"²⁾).

Medan frimarknaderna voro upplåtna för alla, svenskar såväl som utlänningar, voro de enskilda marknaderna eller s. k. torgdagarna uteslutande förbehållna stadens egna innevånare. För en främling var det straffbelagt att då driva affär. År 1617 bötfölldes sålunda en borgare från Gamla Lödöse för det han "emot lagen och ordinantsen" stått med öppen bod med kramgods på Brätte enskilda marknad, och påföljande år lagfördes en främling därför att han mot förbud köpt ett par oxar på borgarnas torgdag i Brätte.

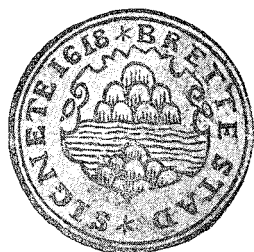
För varor, som transiterades över Brätte, utkrävdes tull. År 1614 var Anders Andersson tullskrivare i Brätte och bekom han därför "till lön och kläde" 20 daler, varjämte Kronan med 35 daler gäldade hans kost för 28 veckor. Nils Börjesson,

¹⁾ Se bilaga 1.

²⁾ Riksregistraturet 1/5 1606.

vilken år 1613 var häradsfogde i Väne och sedermera fogde på Älvsborg, omtalas bl. a. även under ett år som tullnär i Brätte.

Intill 1613 erlades hela tullen i Brätte för det gods, som skeppades från Karlstad, men fr. o. m. nämnda år endast hälften, medan den andra delen utkrävdes "i furstendömet" (Värmland). År 1614 redovisade Brätte av denna tull 430 daler 14 1/2 öre¹).

Brätte stads sigill.

Under 1600-talets första decennium var efter allt att döma Torbjörn Hermansson Brättes mest framträdande och betrodde medborgare. Som representant för staden bevistade han år 1606 utskottsmötet i Örebro och påföljande år riksdagen i Uppsala. Vid förstnämnda tillfälle återfinnes han bland undertecknarna av borgerskapets svar på hertig Karls proposition av den 14 april och riksens ständers förklaring samt 1607 riksens ständers försäkring. Bägge dessa handlingar upptaga Brättes påtryckta sigill²).

För forsling av masteträ från Värmland till Brätte hade Karl IX år 1606 låtit bygga en pråm på Dal. Såsom varande "känd i Vänern uti alla hamnar och vikar" fick Torbjörn Hermanson härvid K. M:ts fullmakt att vara skeppare på pråmen, och skulle han "vara förpliktad att stå sitt kall och ämbete före som han vill vara till svars både för gudi och mannom". "Och", heter det vidare, "på det han uti samma sitt kall och ämbete må desto trognare och flitigare bruka och befinna, hava vi nådigst unt och efterlåtit, att han skall årligen utav fogden på Dal bekomma till lön och underhåll 12 tunnor spannmål och 8 daler penningar³).

År 1610 hade det kommit till konungens kännedom, att en

¹) Tull och accis, Älvsborg och Nya Lödöse. K. A.

²) Borgarståndets riksdagsprotokoll.

³) Riksregistraturet 1/5 1606.

guldsmed Peder Olofsson i Uddevalla upptäckt "ett silververk" på Dal, varför fogden Michel Pederson gavs befallning anmoda guldsmeden begiva sig till konungen, "sedan han sträcket utvist haver"... "men vill han icke själv begiva sig hit, så vilja vi likväl, när vi så se vad malm duger, så belöna honom, att både han och hans barn skola vara oss tacksamma". Sedan konungen delgivits begärda upplysningar, gav han Torbjörn Hermansson befallning att jämte Lasse Näsevis begiva sig till Dal för att där tillsammans med Michel Pederson bränna och bryta där några silver- och järnsträck "en famn eller mera djupt på vart sträck, till dess man kan se, hur samma sträck sig ställa vele och föra oss därav tillhanda, såsom ock veta oss om alla lägenheter besked, huru där tillstår". Samma år fingo Torbjörn och Lasse 12 1/2 daler i ersättning av Kronan "emedan de sökt efter silver- och järnmalm uti Väne härad och där låtit bränna i bergen"¹⁾. Om resultatet av dessa undersökningar synes handlingarna ej ha något att upplysa. Trots alla sina förtroenden benämnes Torbjörn 1610 som "en fattig man i konungens tjänst".

År 1603 fick staden under två dygn härbärgera 80 antagligen från Älvsborg ankomna skottska soldater, vilka sedan transporterades över Vänern "till vår nådige furste" (Karl IX) i Värmland, den 1 febr. 1605 mönstrade Nils Stiernsköld det västgötska krigsfolket i Brätte och 1608 gavs ståthållaren Söfrin Jönsson kunglig befallning att sända krigsfolk från Älvsborg till Mariestad via Brätte.

Genom en eldsvåda, som 1609 härjade staden, förstördes 6 av dess 24 gårdar. Det var ett svårt slag för det lilla samhället, men som ett litet plåster på såret fick Brätte "och de hemman, som där underlagda äro" under några år avkortat de "ovissa partzeler"²⁾, som eljest skolat utgå till Kronan. Tydligen var det denna staden drabbade olycka, som påföljande år föranledde Karl IX befalla fogden Michel Pedersson "låta borgarna

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ Skatt in natura.

i Brätte flytta till Huvudnäs och där sätta sig neder att bygga, där vi sedan vele dem låta nådigst tilldela ägor och stadsutrymme, både till mulebete och annan lägenhet, som de kunna behöva¹⁾). Då borgmästaren i Brätte önskade besked om, huruvida flyttningen skulle verkställas redan samma års höst, meddelade konungen fogden i ett nytt brev den 12 okt., att "du väl kan tänka, att efter vi hava befallt, att staden skulle flyttas, så se vi ju helst, att det måtte ske med det första". Någon flyttning blev det dock ej av, antagligen beroende på brättebornas egen vägran vid avgörandet. Staden var obetydande och räknade efter branden endast 17 1/2 gårdar. Skattelängden av 1610 — sannolikt den äldsta bevarade²⁾ — upptar endast 70 personer, varav 22 gifta par. Inräknat även minderåriga barn torde folkmängden i sin helhet ha uppgått till ett 100-tal personer.

Som kyrkoherde i Brätte omtalas 1609 "herr Joon", vilken då i kraft av ett kungl. brev 30/12 1595 som lön fick mottaga 46 tunnor spannmål³⁾). År 1616 uppbar prästen i Brätte i tionde 20 tunnor och 1 1/2 fjärding spannmål samt 1/2 skäppa havre.

Om tillkomsten av stadens kyrka är oss ingenting bekant. I bevarade handlingar omnämnes den till synes första gången 1616, då Kronan till dess förbättring enligt K. M:ts brev den 4 juni sagda år anslog 8 tunnor spannmål⁴⁾). Kyrkan bör sålunda ha tillkommit före denna tid, och bland stadens inbyggare 1610 märkes ju även enligt skattelängden den "husfattige" och till skatters erläggande oförmögne klockaren Olof Elfsson. Till sina säkerligen mycket fåtaliga inkomstkällor räknade kyrkan bl. a. böter, som ådömts för skilda förseelser, landsköp, slagsmål, lönnkrögeri m. m.

En läroanstalt synes även ha funnits inom staden redan i början av 1600-talet, enär det upplyses, att Anders Grotte,

¹⁾ Riksregistraturet 16/3 1610.

²⁾ Se bilaga 2.

³⁾ Västg. handl. 1609: 5. K. A.

⁴⁾ Nils Birgerssons räkenskaper, Västg. handl.

sedermera kyrkoherde i Tunhem, år 1614 vid 9 års ålder intagits som elev i Brätte stadsskola¹⁾).

Under den s. k. "brännefejden" intogo och skövlade danskarna Nya Lödöse i slutet av januari 1612. En månad senare återtog staden av svenskarna under fältmarskalken Jesper Mattsson Krus, vilken efter att ha fördrivit fienden tågade in i det då norska Bohuslän under fruktansvärda härjningar, varvid bl. a. Kungälv och Uddevalla samt c:a 600 gårdar gingo upp i lågor. Efter att sålunda ha tagit hämnd för danskarnas liknande bravader i Västergötland förlade Krus sedan i början av mars sina knektar i borgläger i sistnämnda landskap²⁾. Platsen för detta borgläger bör ej vara svår att finna, då Jesper Krus' bägge brev om sina senaste bedrifter i Bohuslän m. m. äro daterade Brätte den 5 resp. 12 mars 1612.

Under ett par månader rådde härefter lugn å västra fronten, och synes Jesper Krus' knektar under tiden ha kvarlegat i borglägret vid Brätte. Den 6 juni bröt emellertid Kristiern IV upp från det ödelagda Gullberg³⁾ och marscherade med 32 fänikor fotfolk, 10 fanor ryttare och 1 kompani dragoner, inalles c:a 20,000 man, via Gamla Lödöse mot Brätte för att förskansa sig där. Efter att ha skövlat Gärdhem och Tunhem ändrade han dock av viss anledning sin plan och drog i stället mot Tun.

Vilt härjande i bl. a. Vassända och Naglum kom i stället Kristierns underbefälhavare riddaren Jörgen Lunge på marsch emot Brätte men möttes av den vaksamme Jesper Krus och tvingades att återtåga till det av danskarna besatta Älvsborg. Samtidigt hade det dock lyckats danskarna att från kusten föra en del skutor till Brätte, med vilka de efter stadens erövring hade för avsikt att anfälla Värmland, varför konungen gav ståthållaren därstädes Bo Ribbing i uppdrag att där till motstånd uppbåda en vapenför karl från varje gård⁴⁾. Den

¹⁾ Settergrens släktbok. R. A.

²⁾ Larsen: Kalmarkrigen, s. 191.

³⁾ Å platsen för numera Skansen Lejonet i Göteborg.

⁴⁾ Till Bo Ribbing, riksregistraturet 14/6 1612.

10 juli ger Kristiern två av sina norska befälhavare Styring Boel och Alexander von Pappenheim befallning att besätta och befästa köpstaden Brätte, och ännu en månad senare kvarligga danskarna här under befäl av Jörgen Lunge. På befallning rycker nu Jesper Krus ifrån Småland emot dem, och efter att han rensat staden och häradet från fiender gavs han den 13 aug. order att slå läger vid gränsen och härifrån endast företaga mindre strövtåg¹⁾).

Mot slutet av månaden är Jörgen Lunge åter vid Brätte med 3 kompanier fotfolk och 3 ryttarfanor, vilken styrka efter några dagar ytterligare utökas till sammanlagt 2.000 man. Jesper Krus gavs nu åter befallning att rycka an mot danskarna och "slå dhem dhädan". Med endast 2 kompanier värvade soldater och något rytteri till förfogande inledde han nu en rad av skärmytslingar med fienden, och bl. a. kan han den 4 sept. rapportera, att han dagen förut "på vägen vid Brätte mot Dal" genom ett bakhåll överrumplat danskarna och berett dem ett nederlag, varvid 9 fiender stupade och ett flertal sårades. Påföljande natt ämnade han överfalla det fientliga rytteriet, och därest den väntade förstärkningen snart skulle anlända, "då skall jag", heter det, "följa fienden och försöka, vad avbräck jag kan tillfoga honom"²⁾. "Vad beträffar Brätte säger han vidare i en ny skrivelse från Velande den 6 sept., "är denna stad genom fiendens intrång numera så spärrad, att man ej så snart kan bliva den mäktig, och måste K. M:t fördenskull finna ut andra medel". Någon vecka senare synes danskarna dock vara försvunna från både Brätte och Dal, och var fälttåget i dessa trakter härmed avslutat.

Men danskarna hade gått hårt åt den lilla staden, och genom sin utskickade, Olof Kinkel, delgävo brätteborna 1613 konungen "den skadliga lägenhet, som de uti förledna år av de danske, som då våra och riksens fiender voro, med skövlande, mord och brand lidit hava, ödmjukligen begärandes, att

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ Brev från Jesper Krus till Gustaf II Adolf, dat. Velande 4/9 1612. R. A.

konungen dem med frihet samt annan lägenhet nådeligen beskänka ville, på det de kunna desto förr och bättre komma sig och staden till makt igen”.

Gustaf Adolf behjärtade framställningen och under konstaterande av, att ”staden för några år sedan utav min salige käre herr fader till sin förbättring bekommit några gårdar uti Väne härad, som äro Amnered, Knutsbol och Vassända med alla de ägor där under ligga, dock med sådant besked, att de därutav skola årligen utgöra 30 daler penningar, men förbemälte gårdar äro nu uti lika måtto av fienden brända och illa medfarne”, ville han ”nådigst bevilja Våra undersåtar i Brätte att de för samma penningar skola vara fria och förskonta, därefter att de måge och skola njuta och behålla 3 års frihet för alla utlagor, vad namn de hava kunna. Desslikes hava vi ock lovat och tillsagt, att de skola vara fria och förskonta med den månadshjälpen, som vi sist på riksdagen i Stockholm samtyckt och beviljat hava”¹⁾).

I ett annat brev, daterat samma dag, gör konungen vidare veterligt, ”att efter kyrkoherden i Brätte herr Peder Olai haver mist prästgården samt allt det han har ägt igenom eld och brand uti förledna år, medan fienden där låg och hade sitt fältläger, varföre på det han må komma sig och prästebordet desto bättre och snarare till makt igen, så hava vi av gunst och nåde unt och konfirmerat, som vi ock härmed unne och konfirmera honom samma underhåll och vederlag uti Tunhems gäll, som han vår sal. käre faders skrivna brev tillförne haft haver att njuta och behålla, undantagandes vad kyrkan till vin och oblater nådigst unt och efterlätet är”.

Brätte var efter fejden tydligen illa åtgånget, och ännu 1614 uppges 63 1/2 mantal inom staden som ”ödes-brände-husfattige och igenlagde hemman”²⁾). Men med Nya Lödöse var det tydligen än värre beställt. Denna stad synes hava blivit så gott

¹⁾ Riksregistraturet 10/6 1613.

²⁾ Västg. handl. K. A.

som utplånad, varför dess hemlösa borgare strax efter fredsslutet i januari 1613 hos konungen anhålla om rätt att åter uppbygga den. Då Nya Lödöse emellertid var bland de områden, som under 6 år satts i pant till Danmark för den s. k. "Älvsborgs lösen", fann sig Gustaf Adolf ej kunna ge sitt bifall till framställningen, utan uppmanades nylöseborna istället att slå sig ned i Alingsås eller Brätte, varest de skulle få "njuta alla de privilegier och friheter, som de tillförne i Nya Lödöse haft hava, såväl i staden som på landsbygden och i Bergslagen deras handel och näring obehindrat till att bruka, och skulle härförutom även under 3 års tid njuta förskoning för alla utlagor och besvär, som planläggas kan"¹⁾.

En stor del av nylöseborgarna följde konungens uppmaning att lämna sin stad, och flertalet valde härvid att slå sig ned i Brätte, med vilken stad de ju sedan gammalt haft förbindelser och som de väl kände. Antalet till Brätte inflyttade är ej känt, men 1619, sedan Nya Lödöse åter kommit under svensk förvaltning, finna vi ännu 55 nylösingar i Brätte, vilka uppges ha erlagt kontributioner för Älvsborgs lösen "alla 6 terminerna"²⁾. Inräknat hustrur, barn och tjänare torde nylöseborgarna i Brätte detta år ha utgjort ett 100-tal.

Som erkänsla för att de lojalt följt konungens uppmaning att flytta, fingo nylösingarna vid flera tillfällen del av kunglig ynnest. Redan den 26/4 1613 tillskriver sålunda Gustaf Adolf fogden Nils Börjesson, att "vi ha förstått, att där vid Brätte nu utföres en hop med gods, och de begär veta, vad tull där skall påläggas, såsom ock om uppstäders borgare skola njuta förskoning för tullen lika med Nylöse borgare, därpå vi dig till svar vill hava givit, att de allenast som tillförne hava bott i Nylöse skola bliva tullfria, men uppstads borgare såväl som ock de främmande skola giva tull efter den ordning, som vi däruppå hava göra låtit".

Redan den 14/2 påföljande år heter det emellertid, att enär

¹⁾ Riksregistraturet 4/3 1613.

²⁾ Mantalslängd, Nya Lödöse. K. A.

de danske nu taga tull vid Älvsborg av allt gods, som där utskeppas, "så är Vår vilja, att du härefter vid Brätte ingen tull av dem, som sitt gods där över föra, taga skall".

Genom inflyttningen hade Brättes invånareantal ungefär fördubblats, och, vad viktigare var, staden hade även härigenom tillförts en hel del mera erfarna och initiativrika affärsmän och hantverkare, vilka ock inom kort synes ha tagit ledningen inom såväl näringslivet som den kommunala förvaltningen. Det blev en nydaningens tid för den genom fejden så illa åtgångna lilla staden. Nya hus uppfördes, och en mängd gårdar och tomter bytte ägare, varvid nylösingarna i regel voro köpare. En hel del tvistigheter om tomtgränser m. m. fingo sin lösning vid rådstugan, vars protokoll bl. a. tala om "Peder Skräddares gård, som liggandes är vid kyrkan, Göte Börssons gård nere på Maden och Börje Anderssons tomt liggandes sunnan ån eller bäcken intill salig Olof Gunnarssons tomt upp till gatan in till ån".

De mäktiga herrarna togo sig gärna självrådiga friheter, och år 1621 meddelar t. ex. lagläsaren Anders Torkelsson inför rätten, att han "tre resor stämt välborne Ture Axelsson Natt och Dag (ägare av Onsjö) att han eller hans fullmäktige skall inför Väne häradsrätt eller Brätte rådstuga svara för det torp, som herr Ture nu nyligen låtit uppbygga in under staden Brätte, som borgerskapet förmenar vara stadens och Kronans egendom".

Staden fick vid denna tid sin första lilla industri, nämligen en kvarn invid bäcken. Vid ting i Gärdhems Artorp 1617¹⁾ edfästes sålunda, att Jon och Per Andersson i Eventorp voro ägare till Brätte forskvarnström, vilken nu också tilldömdes dem till evärdelig egendom.

En ny präst "hederlige och vällärde herr Harell" bosatte sig 1617 i staden, där han delade tomt med skutskepparen Michel Hansson. På begäran gavs honom av borgerskapet

¹⁾ Väne dombok.

vitsordet att "i så väl levnad som lärdom vara känd endast för gott".

"Känd endast för det, som hederligt och gott var, alltsedan han kommit hit till staden", var även det betyg, som rådstugan 1619 utfärdade för rådmannen och timmerflottaren Torsten Bark — inflyttad nylösing — vid hans tillsättande som gästgivare i Brätte. Efter Brättes rättegångsprotokoll att döma var dock den nyvordne gästgivaren såväl före som efter sagda tid stadens utan gensägelse mest meriterade slagskämpe och bråkmakare, vilken ideligen låg i klammeri med rättvisan. Antagligen hade han ock härigenom under de 6 årens vistelse i Brätte förmått sätta sig så i respekt, att borgerskapet funnit det rådligast att ej lägga honom hinder i vägen under marschen mot höjderna.

Efter mönster från Nya Lödöse och andra välorganiserade städer tillsattes även i Brätte såväl byfogde¹⁾ samt stadsskrivare. I förstnämnda befattning fungerade 1617 Olof Öfvenson mot en lön av 10 daler, och stadsskrivaren var enligt lag "med ed förpliktad att hålla en riktig och klar stadsbok, varutinnan alla klagomål, stämningar, beskyllningar, bevis, gensvar, vittnesförhör och andra rättegångsakter noteras med dagar och tider".

År 1615 mönstrade Nils Stiernsköld Dalbo knektar på Brätte, och påföljande år gavs fogden Nils Börjesson befallning att till dem i Brätte, som vid mönstring därstädes med västgöta krigsfolk sagda år hållit några nattläger för knektarna, utbetala "vad omkostnad och foderskap vi av dem nöd-torvtigen bekommit hava"²⁾.

Vid riksdagen i Örebro 1617 representerades Brätte av sin borgmästare Börje Andersson och innehade då rangplats 39 bland rikets (inkl. Finland) 45 städer närmast före Falköping³⁾.

¹⁾ Fiskal, exekutor e. d.

²⁾ Kungl. brev i landskapshandl.

³⁾ Borgerståndets riksdagsprot.

Vägrafiken utökas.

I vad mån Johan III:s befallning av 1581 blivit åtlydd är oss icke bekant, men efter ett 20-tal år var dock Edsvägen åter i sådant skick, att dess iståndsättande ansågs ofrånkomligt. För den store affärsmannen Karl IX var ju också trafikleden mellan Vänern och Västerhavet ej endast ett riks- utan även rent personligt intresse, och i en "tänkesedel" för ståthållaren

Edsvägen vid Jonstorp.

på Älvsborg Torsten Kristoffersson (av Forsstenaätten) den 2/4 1604¹⁾ ger han denne befallning att dels rannsaka om "huru mycket kalken är kommen till Brätte" samt att vid Lilla Edet bygga en kalkugn, dels ock "att låta pynta den vägen över Stora Edet och låta göra där vagnväg över, och skall allmogen av hela Anders Anderssons befallning hjälpa därtill; fogden skall ock vara där över, medan vägen göres, och så lagd, att den bliver väl pyntad, så framt den vår onåd undvika vill".

Men Karls omsorger inskränkte sig ej till enbart Edsvägen. Den 3/11 1604 meddelade han nämligen ståthållaren på Älvsborg, att han ville "sända sin byggmästare till Lilla Edet för att där anlägga en sluss, på det att man icke mera måtte behöva köra gods och båtar där över"), och på Hisingen mitt emot den forna Älvsborgs stad grundade han staden Göteborg, vilken dock redan 1611 förstördes av danskarna.

¹⁾ Riksregistraturet.

År 1607 var slussen vid Lilla Edet — den första i riket — fullbordad, varefter båtarna obehindrat kunde finna väg från Åkersström direkt till Nya Lödöse resp. Göteborg, och två år senare lät konungen även, tydligen med tanke på timmertransporten, "grava" och upprensa den s. k. "Hillesbäcken", vilken farled sedan gavs namn av Karls grav¹⁾.

Karl IX hade tagit krafttag till kommunikationernas effektiva förbättrande, väl inseende deras betydelse för hela riket. Åtgärderna voro även nödvändiga med hänsyn till den alltmer stegrade trafiken. Exporten av stångjärn från Nya Lödöse var t. ex. 1608 cirka 17 gånger större än 1546 och 1575²⁾. Kalkstenstransporterna från Kinnekulle fortsatte ävenledes under Karl IX:s tid, och år 1606 befaller t. ex. konungen lidköpingsborna att med sina fartyg, innan de företaga egna resor, gå till Kinnekulle och där intaga laster av kalksten samt frakta dem till Brätte f. v. b. Älvsborgs och Gullbergs fästningar. De två följande åren gav han vidare befallning om, att var gård inom hela Vassbo och Valle härader skulle till Mariestad föra 4 tunnor bränd kalk, vilken sedan härifrån över Brätte skulle vidarebefordras till Älvsborg. Omtänksamt tillägger han år 1607, att "du måste skaffa dem skinssäckar till samma kalk, ty blågarassäckar går han igenom, och de gå svårt sönder, och sedan kalken kan spillas på Edet, eller då den lyftes utur båt och i båt". Påföljande år förmanar han fogden Jöns Pedersson, att då tillräckligt antal skinsäckar ej kunde anskaffas, i stället packa kalken i tunnor "och sedan vid första öppna vatten låta föra den till Brätte"³⁾.

Skeppningen av kalkstenen över Väneren ombesörjdes dock mestadels av borgarna i Brätte. År 1607 fick t. ex. Jon Persson 8 daler i frakt för huggen trappsten och en annan brätteborgare 12 daler för några läster kalksten, som skeppats från Kinne härad till Brätte f. v. b. Älvsborg och Gullberg. Samma

¹⁾ Riksregistraturet 22/6 och 26/8 1609.

²⁾ Strömbom: Det forna Nya Lödöse.

³⁾ Riksregistraturet 28/12 1607 och 22/2 1608.

år meddelar hövitsmannen å Älvsborg, Söfring Nilsson, att han på K. M:ts vägnar "givit Väne härad fri för kalk och sten, efter de är dagligen betungade med körslor över Edet och eljest dagligen arbeta vid slussarna i Ronnumma (Rånnums) ström".

"Efter det Lars Larsson och bönderna uti Väne härad", säger han i en annan handling samma år, "är besvärligt köra både järn och kalksten över Edet, är min begäran på K. M:ts vägnar, att I tillsäga länsmännen i Åse och Viste härader, att de äntligen nu med första köra kalkstenen över". Vid det av konungen år 1604 vid Lilla Edet anlagda kalkbruket, vilket tydligen varit av kort varaktighet, förbrändes påföljande år 80 läster kalksten till murkalk, och samma år bekänner sig Börjes hustru på Lilla Edet ha anammat penningar av fogden Anders Andersson, "för jag haver låtit med mina båtar föra kalkstenen från Stora Edet och ned till Lilla Edet och sedan där den haver varit förbränd uti kalk". För transporten av samma kalk till Älvsborg bekom hon 14 daler, och för det hon med båtarna låtit föra Kronans järn och tjära 8 daler¹⁾.

År 1603 hade Karl IX börjat bryta malm vid Smålands Taberg, och 2 år senare gav han befallning om, att järnet härifrån skulle sändas endast till Nya Lödöse, varvid transportvägen bestämdes över Vättern till Forsvik samt därifrån vidare i småsjöarne till Halna och över Väneren till Brätte²⁾.

Redan den 22 jan. samma år hade han dock givit sin tro-tjänare Michel Larsson i befallning att draga till Taberg och därifrån forsla 200 skeppund lod över Marieholm och Brätte till Älvsborg³⁾ och den 11/7 1605 tillskriver han fogden Anders Andersson att "föra en hop järn från Marieholm ned till Brätte, som endeligen skall vara i Nylöse om Larsmäsas (10 aug.)". "Befaller dig därför", säger han, "att när det kommer till Brätte, du då låter det flux komma över Edet och sedan

¹⁾ Västg. handl. K. A.

²⁾ Riksregistraturet 15/3 1605.

³⁾ Riksregistraturet.

skaffa där båtar till att det kommer sin kos ned till Stenhold Skytt”.

Den 19/5 1606 fick fogden Jöns Pedersson befallning att ”fortskynda” den spik och tjära, som sänts från Örebro till Älvsborg och vilken ”skulle vara sin kos åt Brätte”¹⁾, och den 10/4 1611 meddelas samma tjänsteman, att ”vi låtit invisa vår troundersåte och borgare i Nyköping Påfvel Junge till dig på de 24 lass osmundjörn du har hos dig av köpjärnet. Du skall för den skull låta honom det bekomma, när han det av dig fordrar, och skall du hjälpa honom med farkoster där ned till Brätte och sedan över Edsvägen, och bönderna där-sammastädes betala efter gammal ordning 1/2 mark fatet”²⁾.

Trafiken på Edsvägen var betydande redan i början av 1600-talet. Enbart från Östersysslet i Värmland fraktades sålunda bl. a. 1605 324 skeppund järn till Nya Lödöse, och den 22/7 1618 gavs fogden i Närike Jöns Bock befallning att för köpmannen Niclas Basiliers räkning med skutor frakta 400 skeppund stångjärn från Bro till Brätte³⁾. Den 22/3 sistnämnda år fick Jöns Bock åläggande att ”frakta det järnet, som på Brätte ligger, till Åkers ström”, och skulle han ”försträcka Berent Gijs⁴⁾ så många penningar, att han kan komma järnet nedför med”¹⁾, och samma år gjorde hertig Carl Filips skuta 6 resor från Bro till Brätte, för vilket skepparen avlönades med 30 daler.

Den saltade västkustfischen var i mellansverige en begärlig vara, och i landskapshandlingarna omnämnas esomoftast kungliga tjänare, som sänts till Älvsborg med uppdrag att där uppköpa fisk. Ombudens återresa över Vänern föll det på brättebornas lott att ombesörja mot några dalers ersättning. År 1607 t. ex. höll Brätte Anders Arfvidsson för Kronans räkning med mat och öl samt sjökost, och 1603 reste den kungl. sekreteraren med sällskap från Brätte till Mariestad. I vilket

1) Riksregistraturet.

2) Tull och accis: Älvsborg och Nya Lödöse. K. A.

3) Värmlands handl. Ett skeppund 170 kg.

4) En till Brätte inflyttad nylöseborgare, sedermera borgmästare i Brätte.

uppdrag herrarne varit sända har dock ej kunnat utrönas.

Lastat med fisk ankom skeppet Lumprill i sept. 1607 till Älvsborg från utländsk hamn. I ett brev till Severin Jönsson uttrycker konungen i anledning härav som sin vilja och befallning, att "du strax låter komma samma fisk utur skeppet, och skall du sända den välförvarad hit upp till oss, först åt Brätte, sedan åt Marieholm, och därifrån åt Örebro och Arboga och sedan till Stockholm. Och sedan skall du", säger han vidare, "sända en viss karl med fisken, som kan föra uppsyn, så att han icke kommer i många mans händer"¹⁾. Den 29/9 1610 meddelade Karl, att han efterlåtitt en tysk vid namn Frans att till Nya Lödöse "och sedan upp för älven till Brätte och därifrån till städerna, som vid Vänern belägna äro, och vidare till Jönköping må oss till en behaglig tid föra 50 läster tyskt öl"²⁾.

Den livliga vänertrafiken krävde många farkoster, och till dessas utrustning befallde konungen 1609 fogden Nils Knutsson i Kind och Mark att därstädes uppköpa halvtannat 1000 alnar grovt lärft, "som tjänar till segelduk, och leverera det till Brätte till de pråmar i Vänern"³⁾. Bl. a. skulle Torbjörn Hermansson härvid enligt särskild befallning tilldelas tackel och tyg till pråmen, "som brukas skall i Vänern och skutehamnen".

Klart är att godset under dessa okontrollerade transporter ofta utsattes för vårdslös behandling, förutom det att ej obetydliga kvantiteter helt enkelt bortstulos. För att råda bot på detta onda utfärdade ståthållaren Anders Linnarsson den 7/1 1602 fullmakt för "rättaren"⁴⁾ Bengt Håkansson i Malöga att förskaffa Kronans gods, järn och tjära över Edsvägen mellan Brätte och Åkersström, och skulle han för detta sitt

¹⁾ Riksregistraturet 15/9 1607.

²⁾ Riksregistraturet.

³⁾ Riksregistraturet 2/5 1609.

⁴⁾ Ursprungligen benämning på en person, som hade att "rätta" resande till gästgivaregård för mat och härbärge, sedermera liktydigt med länsman, fjärdingsman.

"omak" ha 1/2 skattehemman fritt jämte 2 tunnor spannmål årligen. Den 7/5 samma år avtalade Anders Linnarsson vidare med Bengt Skrivare på Brätte, att denne skulle "anamma så mycket gods, som kommer min nådige furste hertig Carl till, både från Värmland, Dal och Vadsbo, vilket han skall anamma i Brätte och hava det uti god förvaring och sedan veta till att göra god besked, huru mycket han anammar". För sitt "omak" skulle han härför få behålla det torpet han uppå bor "kvitt och fritt".

Fr. o. m. 1605 utgick lönen med 10 daler i penningar jämte 12 tunnor spannmål samt 1 eller 2 oxar per år, men skulle Bengt Skrivare då också vara godset följaktlig över Stora Edsvägen och sedan ned till Älvsborg samt hava tillsyn över, att intet förkommer¹⁾.

Bengt Skrivare omtalas ej efter 1614, medan Bengt i Malöga ända in på 1620-talet innehade sin tjänst, som nu utökats med bestyret att "genom Rånnums och Trollhätte strömmar ledsaga de spiror och sågblockar, som förordnats till Göteborgs byggning".

Tydiligen på förekommen anledning hade Gustaf Adolf 1620—21 förordnat två stalldrängar att mot en lön av 9 daler och 4 tunnor spannmål pr man och år vakta K. M:ts hästar på Edsvägen.

Sedan Gustaf II Adolf år 1621 privilegierat staden Göteborg, kommo alla för export avsedda varutransporter att dirigeras dit. För att driva handeln på denna stad föreslog konungen 1624, att borgerskapet därstädes skulle åstadkomma ett handelskompani på allt det järn uti Värmland faller, och påföljande år bildades det s. k. strömbåtsgillet med monopol på all älvtrafiken. Av de 2 "åldermän", som båtskepparna utsågo, skulle den ene ha till uppgift att övervaka trafiken mellan Åkersström och Göteborg. Detta gille var minst av allt till behag för brätteborgarna, vilka bl. a. 1636 i en inlaga till

¹⁾ Kungl. brev i landskapshandl.

regeringen besvåra sig över, att de av göteborgarna förmenas föra sitt gods med egna båtar till Göteborg¹⁾.

Trafiken på den nya exporthamnen var redan på 1620-talet betydande, och 1635 utskeppades från Bro och Karlstad, i stort sett till Göteborg, 11162 skeppund stångjärn. En intressekonflikt uppstod inom kort mellan edsvägsbönderna och göteborgarna, enär de sistnämnda måste yrka på största möjliga prestationer vid edskörseln, alltmedan de själva ej ville binda sig för några större utfästelser. Vid något tillfälle under Nils Assarsson Mannerskölds verksamhet såsom landshövding (1644—48) kom det under hans förmedling till en uppgörelse, som innebar, att göteborgarna icke skulle fordra att få mer än 300 skeppund järn dagligen forslade över Edsvägen, vilken förordning sedan synes ha varit i kraft en längre tid²⁾.

Men förhållandena å vägen voro långt ifrån idealiska och gävo därför anledning till många anmärkningar. Från landshövding Johan Hinderesson hade bl. a. 1639 till regeringen ingivits anmälan om, att edsvägsbönderna åter våldsamligen insprungit i en stor pråm vid Brätte "och järnet efter deras förra osed utkastat och bortfört". De hade varit många i sällskap men vägrat att ange ledaren under de tre tingsförhandlingar, som förts. Enligt lag skulle de straffas till liv, gods eller penningar, "men ville K. M:t dock för denna gång dem livet benåda och för böter förskona med det besked, att de samtliga taga sig var sitt stycke av Edsvägen, som allra värst är, och det på 3 månader rödja så gott som det bäst bör vara. Och skulle de för framtiden akta sig för dylik våldsverkan, så framt dem kärt är livsstraff att undvika"³⁾. I en strax här-efter utgiven förordning kunde regeringen också konstatera, att "förbönderna å Edsvägen vilja förmena varuägare att själva transportera sitt gods på vägen, "utan taga de det med våld ur ägarens händer, åsätta godset godtycklig forlön och,

¹⁾ Extrakt o. handl. till städernas besvär. R. A.

²⁾ Almqvist: Göteborgs historia I: 278.

³⁾ Riksregistraturet 13/10 1639.

jämte det att de ej beflita sig om att hålla vägen i gott skick, föra det på sådant sätt mottagna och sig tilltvingade godset på en hop släpor samt låta det dels förkomma, dels sönderslås, dels ock eljest fördärva". Tillståndet var helt enkelt av den art, att det "bereddes Rijket spått, Köpmännen eller de Godsset äger förfång och skada och varandes en orsak, att waururne blifwe derigenom förringade under theres rätta prijs och värde".

Då det nu stod förmyndarregeringen klart, att "sådan motwillia, oskick och oordning ingaledes stå til att lijda, och på thet hwar och en uthi tijd må wetta til att taga sig för sin skada til wahra", fann den sig i ärendet föränlåten förordna¹⁾ att "Först skall var och en, som vill låta föra något gods över Edsvägen, det vare sig utföre eller uppföre, hava makt att göra det med egna hästar och forderskap, såvida han det förmår och gitter. Till det andra: Vill den, som godset tillkommer, låta föra det genom någon annan, då skall det honom sådant icke mindre stånda fritt och i eget skön att handla däröver med vem honom helst synes och han för skäligaste forlön kan bekomma. Till det tredje: Vilken, som häremot fördristar sig att taga något gods till att föra utan ägarens vilja och minne, densamme skall dragas för rätta, där anklagas som för annat rån och dom uppå honom tagas, vilken dom vår landshövding över Älvsborgs län sedan strax skall låta excutera och efter dess innehåll den brottslige till liv, gods eller penningar utan alla nåder. Till det fjärde: Så skall ock den, som godset till att föra mottager, det vare sig järn eller vad slags varor det helst vara kan, vara skyldig det igen att från sig leverera, så mycket och så gott både uti vikt och värde, som han det tillförne månde anammat, och om annorlunda sker, då uppfylle all den skada, som ägaren däröver tager, och böte ändå varje gång 40 marker för detta vårt förbud. Till det femte: På det ock alla sådana förslor över Edsvägen här efter må ske desto bekvämare, ty skall den nu

¹⁾ Riksregistraturet 28/5 1639.

med det första rödjäs och förbättras efter lag och ordning, och emedan det för Väne härad vill falla besvärligt att kunna göra det allena, skola näst intill liggande gäll av Dalbolandet det medhjälpa om samma väg uti sitt rätta skick att ställa, och efter vägen genom släporna mycket varder fördärvad", heter det vidare, "ty skola de, som härefter vilja för formän låta sig bruka, vara förtänkta innan nästkommande nyår 1640 att förskaffa sig därtill goda vagnar och kärror, och icke hava makt ovanberörda släpor ytterligare att bruka till sådan försel". "Wij befalle fördenskull", heter det till sist, "härmedh strängeligen och alfvarligen wår Landzhöfdinge öfwer Elfsborgs Lähn samt Befallningsmän och Häradzhöfddingar så wål som förbemälte Edzwägsbor, Brätteborgare och alla andra, som wederböre, och oss med lydno och hörsamhet äro förbundna, at the sigh här effter fullkomligen rätta och ändeligen så laga, at detta Wårt budh och befallning må medh alwar blifwa effterkommet".

Befallningen att än en gång "förfärdiga Edsvägen" var givetvis ej något behagligt för dalbönderna, och genom sina utskickade anförde de även häröver sina besvär inför landshövding Olof Stake, vilken vidarebefordrade ärendet till regeringen, vars resolution till svar fick följande lydelse: "Vi ha förnummit att vägarna på Dal såväl som mellan Brätte och Strömmen äro så djupa och slemma att den resande icke utan största besvär, fara och vedermöda kan komma där fram, i synnerhet med lass, varföre ock alldenstund allmogen och alla de som på landet bo, äro skyldiga efter lag och laga stadgar att rödja goda vägar och hålla dem tillbörligen vid makt, vilket ock dem själva är till största nytta. Ty är vår nådiga vilja och befallning, att I allmogen sådant behörligen remonstrerar (motbevisar) och honom övertygar därom att han bemälte vägröjningar var efter annan, först på Edsvägen och sedan på Dal, företager och fulländar, och vad de i höst icke hinna kunna, det måge I låta anstå till nästkommande sommar och då låta dem därmed fortfara"¹⁾).

¹⁾ Riksregistraturet 9/10 1639.

Den intensiva trafiken hade totalt förstört Edsvägen, vars istandsättande var ett vitalt riksintresse. Men då bönderna i Naglum och Vassända hade full sysselsättning med transporterna, kunde dalbönderna ej undgå att här komma på en mellanhand.

Ett myndigheternas ständiga bekymmer var smugglingen över gränsen till Bohuslän. Till stävjande av detta onda utbetalade Kronan år 1609 penningar till "fogdarna med sällskap att uti de marknader i Gamla Lödöse och Brätte hava akt på att förbudet gods ej fördes över gränsen", men trots alla åtgärder och utfärdade förbud florerade den olagliga trafiken i stor utsträckning. Effektivare åtgärder voro erforderliga, och vid tinget i Möjered 1627 upplästes kammarrådets skrivelse, givet Nils Krabbe, invånare på Brätte, att "han ett grant och noga tillseende hava skall, att ingen spannmål försäljes över gränsen. Den, som beslagits härmed, skall tingsföras och straffas¹⁾". På angivelse av Nils Krabbe bötfälldes även påföljande år en del bönder jämte borgare i Brätte för det de mot förbud sålt spannmål till de norske och i stället tillbytt sig fisk och salt. År 1639 beslagtogs i Brätte ett parti järn och tjära, som Henrik Persson Månesköld haft för avsikt att föra oförtullat över gränsen. Efter klagan hos regeringen frigavs godset påföljande år, sedan ägaren ålagts förtulla det i Göteborg.

I ett betänkande år 1641 betecknar tullinspektoren Henrik Sinclair Gamla Lödöse, Göteborg, Borås och Brätte såsom varande "roten till allt det underslev, som på gränsen drives", och kort härefter tillsattes särskilda s. k. strandridare för bevakning av gränsen. Men år 1658 kom Bohuslän under Sveriges krona, och därmed voro också alla bekymmer för gränsen bragta ur världen.

¹⁾ Väne dombok.

Brätte 1620—1644.

Genom lödösebornas inflyttning hade folkmängden i Brätte kommit att förete en procentuellt så kraftig ökning, att än mera av "livsrum" så småningom befunnits vara av behovet påkallat. I en till konungen ingiven odaterad skrivelse¹⁾ hemställer borgerskapet även om förnyade privilegier, och genom ett öppet brev av 16/12 1619 gör Gustaf Adolf därefter även veterligt, att han av gunst och nåde tillmötesgått denna begäran²⁾).

Antagligen missnöjda med de sålunda nådigt undfångna förmånerna ingingo brätteborna strax härefter till regeringen med begäran om stadens förflyttning till Huvudnäs, varpå konungen i sitt svar den 26/4 1620 gör en erinran om, att "de genom sin utskickade borgmästare Börje Andersson för någon tid sedan hade försetts med sådana privilegier, som vi hava befunnit denna tidslägenhet bekväma och Eder nyttiga och gagneliga. Så hava Ni åter på nytt ansökt genom Eder borgmästare Jakob Bengtsson, att staden måtte till Huvudnäs flyttad bliva. Däruppå vi Eder nådelige veta låta, att ehuru väl staden där fast bekvämligen för alla orsaker skull kunde lagder bliva, så kunna vi dock för denna gång därtill intet vidare göra helst medan det frälse är, och ägaren i främmande land stadder är, och vi således icke veta, om han sin lägenhet avstå vill eller icke. Dock huru vi honom kunna framdeles sinnade bliva, varden I tidsens belägenhet förnimmandes"³⁾).

Ett viktigt led i stadens försörjning var alltfortfarande marknaderna. Men det gällde att bevaka sina rättigheter och intressen t. o. m. genom kamp mot misshagliga konkurrenter.

¹⁾ Städers besvär. R. A.

²⁾ Se bilaga 3.

³⁾ Riksregistraturet.

Enligt privilegiebrevet 1619 hade ju Brätte borgare tillerkänts en marknad på Åmåla backe vid Mattesmässa den 24/9, men redan påföljande år besvärade sig staden däröver, att marknaden vid Dalbergså mest är de norske till fördel, och anhöll, att den måtte bliva förlagd längre ifrån, varjämte hemställdes om en frimarknad i Brätte om Eriksmässetid (18 maj) och en annan 8 dagar efter Bartolomei tid (24 aug.) vid Åmåla backe "och Brätte inbyggare allena"¹⁾. Påföljande år tillerkändes göteborgarne rätt att "njuta deras gamla torgdagar uti Brätte, Åmål, Karlstad och Kinna, till dess vi framdeles lägenhet bekomma om handelen i den landsorten ytterligare att ordinera och stadga"²⁾.

Brättes på 1620—30-talen mest givande näringsfång var otvivelaktigt masthandeln. Fastän redan i sitt själatåg synes den gamla rivalen Nya Lödöse avundsamt ha betraktat även denna brätteborgarnas verksamhet, och 1619 fick en skeppare inför rådstugan i nämnda stad redogöra för, vems förlov han haft att uppresa till Brätte och där köpa sig skeppslast med master mot K. M:ts handelsordning. Då detta löfte dock givits honom av stadens borgmästare, fick vid saken bero.

År 1620 fingo götaälvdalshäraderna åläggande att förutom bidrag i penningar låta nedflotta 372 st. sågbockar och 62 läster kol till den under anläggning varande staden Göteborgs hamnbygge, efter vars fullbordan virkestransporten längs älven snabbt kom att förete en kraftig utveckling. Främst var det storgodsägarne i Värmland och Dalsland, som nu — i regel genom förmedling av borgarna i Brätte — mera i stort började att avverka och nedflotta sina timmerskogar till den nya exporthamnen. Bland masthandlare i Brätte omtalas 1620 den från Nya Lödöse inflyttade Sven Andersson, och 1621 är Borghar Sågmästare i Brätte ägare av en sågkvarn vid Trollhättan³⁾.

¹⁾ Städers besvär. R. A.

²⁾ Uttrycket "njuta deras gamla torgdagar" hänsyftar givetvis på den förmån, som förut tillkommit Nya Lödöse.

³⁾ Väne dombok.

Genom det avtal, som 1624 träffades i Ulvsbäck mellan underhandlare från Sverige och Danmark, blev Brätte en av de svenska städer, i vilka danska och norska undersåtar gävos rätt att besöka frimarknaderna ävensom att mellan marknaderna driva handel med stadens borgerskap.

Stadens affärsverksamhet var vid denna tid tydligen av sådan art och betydelse, att den ansågs vara det uppväxande Göteborg till skada och förfång, och, om med rätt eller orätt, betecknar det svenska borgerskapet i en klagoskrift 1622 t. o. m. Brätte såsom varande ett tillhåll "för underslev uti faktori med inmängd handel genom de främmande utlänningar".

År 1624 synes frågan om flyttning åter av någon anledning ha kommit på tal, och i Städers akter i riksarkivet finna vi även en mantalslängd, upptagande 88 män, som förklarat sig villiga att bygga och bo vid Huvudnäs¹). Aktstycket ifråga ger oss dock ingen upplysning angående stadens invånarantal vid tidpunkten ifråga, då ju kvinnor och barn och sannolikt även en del män ej uppräknats.

Bland de i längden upptagna märkas även 4 officerare och 3 präster. Överstelöjtnanten Wilhelm von Salzburg hade samma år förordnats till chef för det nyuppsatta regemente, vars namn sedermera blev Västgöta-Dals. 1613—20 var han knekthövitsman, och 1617 råkade han i rysk fångenskap vid Pskov, men lyckades åter bli fri. Hemkommen fick han mottaga flera belöningar för sina insatser under det ryska kriget. År 1619 bevistade han Vänerhäradsting i Brätte, 1620—21 var han chef för den fänika västgötaknektar, som arbetade vid den nya staden Göteborgs hamnbygge, och 1631 förde han befälet över den kontingent av regementet, som då överskepades till Tyskland. År 1625 inköpte von Salzburg Hojums sätesgård, vilken han sedan innehade till sin död 1648. William Sitton, skotte till börd, var major vid överste Nils Ribbings regemente och dog i fältsjuka under polska kriget

¹) Se bilaga 4.

1627. Påfvel Häss omtalas bl. a. 1630 som kapten och förlänades då av Gustaf II Adolf ett skattehemman i Ladugårdsbyn.

"Mot det att de giva oss och Kronan all den rättighet och utskylder, som därav utgå bör", tilldelades staden genom brev den 2/1 1628 kronogårdarne Lilla Espered, Kvarntorp och Lockered, men i en ny handling den 10/4 samma år bekantgör Gustaf Adolf, att Brätte stads borgare "genom orätt berättelse förvärvat sig vårt brev uppå dessa hemman Lockered och Lilla Espered, som lille Börje Olofsson och Olof Andersson och under prästgården i Vassända socken till stom lagda äro, eftersom kyrkoherden darsammanstädes dem årliga härtill haft och njutit haver". I följd härav resolverades att "samma hemman så härefter som härtill under prästebordet för stom lyda och ligga skall, och förbjödos brätteborna att häremot göra något förfång"¹⁾.

Enär utförsel av varor till Norge sedan gammalt var förbjuden, blev Brätte för bönderna på södra Dal den enda närliggande stad, till vilken de för avyttring kunde sända sina produkter av skilda slag. Stadens affärsresurser voro dock alltför begränsade, varför dalbönderna 1628 hos regeringen hemställde om rätt att sända sina varor till Norge, enär Göteborg var för avlägset och brätteborna saknade förmåga att handla och vandla med dem. Brätteborna befalldes i anledning härav något dunkelt "att försörja sig med penningar och andra varor, så att landet härefter må bli försörjt och komma till köps, vad de behöva, särdeles penningar till deras nödortvt och utlagor"²⁾.

Följande den givna uppmaningen ingick staden den 21 maj 1629 till konungen med begäran att bliva efterlåten en marknad om Sankt Johannes tid vid Åmål, "var vi med allmogen kunde handla och deras varor uppköpa, som allmogen plägar vara van att på bemänte tid föra över gränsen och dem där

¹⁾ Älvsborgs läns kopiebok. K. A.

²⁾ Till Peder Göransson, riksregistraturet 26/8 1628.

försälja, vilka varor kunde sedan bliva i landet uppköpta och borgerskapet inrikes till nytta och förkovring"¹⁾).

Framställningen synes ha beviljats, men detta oaktat nödgades brätteborna 3 år senare genom sina utskickade erinra regeringen om de undfångna privilegierna, "ödmjukt bedjandes bliva efterlåtna samma torgdag att bruka, jämväl att bliva beskyddade för det intrång, som dem uti deras näring av de danske och norske sker". Då regeringen ej hade sig närmare bekant, vad åberopade privilegier innehöllo, ej heller vad inpass de danske och norske kunna dem tillfoga, gav den befallning åt ståthållaren Johan Hinderson (Reuter) att på K. M:ts vägnar granska privilegiebrevet och rannsaka om en sådan marknad däruti finnes. "Och om så är, må I då handhava dem vid dess undfångna privilegier och icke tillåta, att dem något förfång uti deras hantering av de danske och norske ske må"²⁾).

Någon klarhet i frågan synes emellertid ej ha åstadkommits, alldenstund brätteborna 1634 ingingo till regeringen med begäran om, att den torgdag de den 12 febr. 1627 privilegierats vid Vårvik på Dal om Lucietid måtte transporteras till Åmåla backe "att hållas på Pauli tid om vintern för många olägenheters skull". Genom resolution den 19 mars påföljande år biföll förmyndarregeringen denna begäran, dock med den ändring att marknaden skulle hållas 8 dagar före midsommar.

Brättes innevånare fingo föra en hård kamp för tillvaron, ständigt och ihärdigt bevakande sina gemensamma intressen. Hämmande för deras strävan till mera drägliga förhållanden inverkade även de många skatterna. Förutom den ordinarie årsskatten, vilken t. ex. 1625 utgick med 34 daler, 1626 55 daler 8 öre och 1629—30 119 daler, hade staden under här avhandlade period även att bestrida ett flertal andra skatter och pålagor av skilda slag.

Emot frihet från utskrivningen hade städernas borgerskap

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ Riksregistraturet 17/2 1632.

sålunda på herredagar 1624 åtagit sig att till besoldning och underhåll av ett kompani värvat sjöfolk årligen sammanskjuta en viss summa, vilken för Brättes del i regel utgick med 285 daler, medan t. ex. Lidköping betalade 380, Skara 209, Gamla Lödöse 190, Falköping 76, Skövde 102, Mariestad 340, Hjo 158, Borås 450 och Alingsås 60 daler. Efter denna debitering att döma synes Brätte vid ifrågavarande tid ej ha räknats bland de minsta av landskapets städer.

Antalet sjöfolk, som av staden skulle underhållas, är okänt, men 1634 anföra Brätte borgare sin klagan däröver, "att de bli besvärade med många båtsmän, gamla såväl som nyutskrivna över de ordinarie, dem för några år sedan givna är", och 1636 anhålla de om lindring i båtsmanshållet, enär en tredjedel av staden var förbränd¹⁾.

Branden ifråga synes ha härjat staden året förut, då även en första hemställan gjordes till regeringen med begäran om hjälp till upprättelse. Härpå lämnade regeringen det besked, att "landshövdingen skulle härom granneligen rannsaka, hur stor skada var och en lidit haver och giva sådant K. M:t tillkänna, förväntades sedan där uppå vidare resolution"²⁾. Om resultatet av denna "rannsakan" är ingenting bekant.

Båtsmanshållet var staden en pålaga ända till dess nedläggelse, men synes mot slutet ha något modifierats och utgjorde t. ex. 1640 197 daler. Till båtsmännens förmåner hörde även ölpengar, då de "drogo på tåg", varjämte det tydligen även ålåg staden att bekosta deras transport till samlingsplatsen. Bl. a. erhöll Lars Bark sålunda 1641 av staden 56 daler i ersättning för det han fraktat båtsmännen till Bro.

En annan utgift, fast av tillfällig art, pålades staden år 1629, då ombud från samtliga rikets städer vid ett möte i Stockholm på framställning av konungen beslöto, att städerna gemensamt skulle bilda ett s. k. skeppskompani med syfte att anskaffa och utrusta 16 skepp, avsedda att användas till såväl

¹⁾ Extrakt till städernas besvär. R. A.

²⁾ Riksregistraturet 23/11 1635.

rikets försvar som ock städernas handel och näring. Det av den vidtagna åtgärden så intresserade och beroende Göteborg hade härvid att ensamt svara för två skepp, medan Brätte och övriga västgötastäder gemensamt bekostade ett¹⁾, vilket redan samma år var under byggnad vid Lödöse.

Genom ständernas i januari 1627 fattade beslut om en allmän s. k. boskapshjälp att erläggas av samtliga kreatursägare i riket, kommo brätteborna att betungas med ytterligare en årlig utgift av i regel 60—65 daler, år 1640 dock endast 27 daler 26 öre.

År 1627 angivas i Brätte 75 beskattade ägare av boskap (hästar, kor, får och svin), främst bland dem Måns i Amnered, innehavare av 49 djur²⁾. 4 år senare hade antalet boskapsägare ökats till 93 men 1635 åter nedgått till 71, tydligen som följd av den staden då eller möjligen året förut drabbade eldsvådan.

Ytterligare en skatt, benämnd kvarntull, hade 1625 tillkommit genom ständernas beslut att utkräva en viss avgift för all spannmål, som fördes till kvarn. För Brättes vidkommande uppgick denna skatt till i regel 60 daler årligen, men 1640, då den lilla bäckkvarnen tydligen haft högkonjunktur, till 168 daler 24 öre.

Enligt riksdagsbeslut 1622 skulle för alla "ätliga, slitliga och förnötliga" varor, som fördes till torgs eller marknad, erläggas en särskild skatt, kallad lilla tullen, och genom en ny förordning 1633 skulle denna avgift utkrävas även för de varor, som från landet fördes till köpstad. Av de 960 daler, som staden 1625 levererade till Kronan genom bokhållaren Hans Pedersson, utgjorde 250 uppbörd av lilla tullen och accisen för året i fråga, medan 400 daler benämnas "försträckningspengar". År 1635 var tulluppbörden i Brätte 180 och 3 år senare 360 daler, som då levererades till Älvsborg. Lilla tullen för till staden införda varor erlades 1641 av ett par hundra

¹⁾ Riksrådets protokoll 1629, s. 162.

²⁾ Boskapslängder. K. A.

personer i 938 poster, upptagande förnödenheter av skilda slag, främst hö, malt och tjära. Bland importörerna märkas Hans Befrits av hö, råg, oxar och får, Lars Bark av tjära, stutar och franskt vin, skeppare Sven av råg, brännvin och tobak, Udde Hansson av brännvin och stutar, Hans i Stallbacka av färsk fisk, Jakob Skräddare av havre, tjära och tobak samt Lasse Kinkel av näver, tjära och malt.

Bryggare- och krögaraccis debiterades 16 personer, varibland Hans Befrits och Lasse Kinkel i sammanlagt 123 poster, brygge till husbehov i 169, slakt till husbehov 138 och bakugnspengar 79, varjämte Nils Jönsson betalade köttmånglareaccis. Inkomsterna utgjorde för accisen 172 daler 15 öre 15 penningar, bakugnspengarna 166 daler samt "postetullen" 319 daler 13 öre 12 penningar ¹⁾).

I likhet med andra "öppna städer" var även Brätte kringgårdad av ett "stadzens staket", i vilket enligt förordningen 1622 skulle göras "så många portar, som där nödortvigen behöves, så att ingen in eller utur staden komma kan utan genom samma portar. Sedan skall förordnas ett tullhus vid vardera porten. Till samma tullhus skola sig alla förfoga, som till staden komma, att göra besked för vad de med sig föra, och ingenstädes i staden vare sig med häst eller gåendes med mindre han sig först vid samma tullhus inställer. Där skall allt gods och varor, som till staden föres till att sälja eller nedläggas, antecknas och strax uppå tummen förtullas utan något dröjsmål."

Sannolikt är, att den "gårdesgård", som numera från landsvägen till bäcken begränsar den ursprungliga staden, åtminstone till någon del utgör en kvarleva av Brättes gamla stadsmur, ursprungligen vidare påbyggd med ett staket eller plank. Tullporten i muren var 1638 i behov av reparation, enär "Nils under berget" då av staden bekom en marker för dess upprättande, och 1641 betalades 5 daler "åth then, som mura i tullstufvan, och till den, som byggde stadzporten".

¹⁾ Tull och accis. K. A.

Hösten 1629 fick staden under 30 dagar mot en ersättning från Kronan av 450 daler härbärgera och utspisa 120 nyvärvade skottska officerare och soldater, och 1636 var Brätte jämte Mariestad och Lidköping samlingsplats för de 100 dragoner, som av majoren Peter Morgalle värvats för att sändas till Tyskland.

År 1634 hade holländaren Jan van Svinderen av den kungl. kammaren givits ensamrätt att uppköpa tjära och tillverka beck i Göteborg samt Älvsborgs län, och skulle borgarne i uppstäderna, heter det, få gå i kompani med honom. Till förargelse för göteborgarne, som ville ha sin stad till "en stapel för beckhandeln", anlade van Svinderen nu ett beckbruk vid Lockered¹⁾, vilken egendom han köpt av Segol Svensson i Brätte.

I en inlaga till rikskanslern och riksmarsken 1639 besvärar sig det gemena borgerskapet i Göteborg "storligen öfver den skada, som beckbrännaren Johan van Svinderen oss tillfogar, i det att han sig hafver nidersatt i vår bäste näringzväg Brätte och han där upkiöper all dhen tiära, som ifrån Daall och Wärmelandh kommer, hvilchet är honom och främmandom till stor nytto, men oss fattige undersater till stor afsaknadh i näringen"²⁾).

Göteborgarnas klagan föranledde ej någon regeringens åtgärd, men strax härefter inkom även Brätte med besvär däröver, att van Svinderen nu uppköper vid sitt beckbränneri, som han inrättat 1/2 mil från staden, all den tjära allmogen har att sälja, så att ingen tjära numera föres till Brätte och tages ingen tull av allmogen vid bränneriet, som billigt ske borde. Då regeringen här fann, att dylikt köpenskap å landet med allmogen lätt kan orsaka stort underslev med andra varor, Kronan och staden till förfång, ville den giva landshövdingen i befallning förmana van Svinderen att "avstå med sådant olaga köp å landet och allmogen tillhålla att föra sin

¹⁾ Enligt Väne dombok 1648 vid Kasen under Lockered.

²⁾ Almqvist: Göteborgs historia I: 732—34.

tjära till Brätte, varest van Svinderen må sedan i likhet med en borgare uppköpa tjära både av bönder och borgare, sedan Kronan tull därav efter ordination erlagd är”.

Lockered med dess beckbruk försåldes 1648 av van Svinderen till den i Göteborg bosatte holländaren Jürgen van Lengerke¹⁾, om vilken det i en inlaga från 1650-talet heter, ”att han såväl vid Vänersborg som annorstädes uppköper all den tjära han kan överkomma, så ock föryttrar däremot salt sill och andra varor, såsom ock inköper vax med mera viktualier och ingen tull giver, varigenom Kronan tull bliver undanstucken”²⁾.

Redan år 1633 hade Göteborgs endast ett 10-tal år gamla befästningar råkat i sådant förfall, att Axel Oxenstierna fann sig föranlåten befalla om försvarsverkens snara iståndsättande. Pallisaderingen av de många vallarna krävde mycket timmer, vilket nu mestadels från Värmland och Dal flottades ned till Göteborg, och med en del avbrott synes denna trafik ha pågått intill 1641. I landsboken 1635 omtalas ej mindre än 70 sådana transporter av master, blockar och däler (bräder) genom trollhättefallen, flertalet verkställda av brätteborgare.

Vid samma tid hade Kronan, representerad av amiralitetet, börjat bygga örlogsskepp, för vilket ändamål behövdes stora mängder av timmer, och efter framställning beviljades även borgarne i Brätte rätt att till Göteborg föra utur skogen alla de masteträn, blockar och sågbockar, som där lågo nedhuggna. Men, heter det 1638, ”masterna måge de föra ned till Trollhättan, att icke ett träd förr utsläppes utför strömmarna, förrän någon av amiralitetets fullmäktige tager det i ögonsyn, huru mycket masteträn till talet finnas, och vad de kunna duga till, såsom ock när de huggna äro, i vilket fall sedan Kronan icke behöver vid Brätte någon särdeles inspektör hålla över samma masthandel”³⁾.

¹⁾ Väne dombok 1648.

²⁾ Almqvist: Göteborgs historia: 734.

³⁾ Riksregistraturet 19/3 1638.

"Enär det härtill varit ett missbruk att de, som inskeppat i Brätte, Gamla Lödöse och Lilla Edet, äro därmed lupna på utländska, enkannerligen danska och norska hamnar och sjöstaden Göteborg förbi", förordnade regeringen 1637, att export- eller stora sjötullen skulle erläggas vid Lilla Edet i stället för som hittills Göteborg. Svårigheten att kunna skilja på de för export resp. inhemsk förbrukning avsedda trävarorna åstadkom emellertid nu en mångfald av slitningar mellan tullmän och transportörer, och bl. a. klagade brätteborna vid upprepade tillfällen däröver, att deras master, blockar och däler blivit tagna i "arrest" (kvarstad) vid Lilla Edet. Sedan även göteborgarna 1639 inför rikskanslern uttryckt sitt missnöje med denna anordning, nödgades regeringen sagda år förflytta stora sjötullen till Göteborg, varvid den av tullinspektoren Henrik Sinclair förvaltade gränstullen i fortsättningen blev Kronans enda garanti mot smugglingen över älven.

Smuggeltrafiken var alltsedan 1620-talet myndigheterna ett stort bekymmer, och när så i sinom tid en del kronoarrendatorer självrådigt tagit sig före att till egen fördel debitera en särskild gränstull för de trävaror, som flottades förbi Trollhättan, fann sig regeringen till sist föranlåten till ett ingripande genom att den 21 jan. 1629 upplåta gränstullen åt borgaren i Brätte Peder Andersson mot ett årligt arrende av 500 daler, vilken summa även genom räntmästaren Mårten Rosenstierna år 1630 levererades sekreteraren Olof Eriksson "uppå hans lön".

Regeringens beslut att till förhindrande av allt för stor export avsevärt höja tullen för masteträd blev Brätte ett hårt slag, och 1639 finner sig borgerskapet nödsakat göra hemställan om rätt att få utföra de master och spiror, "som för detta fällde och nyligen på K. M:ts vägnar uti arrest tagna äro". Av gunst och nåde tillät regeringen nu, att "de icke allenast må vara mäktiga att föra neder till Brätte de blockar, som de på skogarna i Värmland och på Dal hava hugga låtit och numera förarresterade äro, utan ock dem efter deras vilja och lägenhet att såga och föryttra låta. Men master och spiror

skola tills vidare rannsaking uti Brätte liggandes bliva och dessförinnan ej må försäljas". En kronans troman skulle i Brätte besiktiga, vilka master som kunna vara före eller efter förbudet huggna, och "skulle borgerskapet i Brätte och alla som vederbör vara förtänkta att taga sannfärdig berättelse och vittnen, när och varest de såväl masterna som spirorna huggit hava och K. M:ts fullmäktige därom nöjaktigt besked giva"¹⁾).

Exporthandeln med master och spiror, som under ett par decennier varit Brättes förnämsta inkomstkälla, var nu genom lagbud stoppad, och borgerskapets försörjningsmöjligheter voro härmed reducerade till ett minimum. Men Brätteborna voro dock som vanligt ej villiga att utan vidare resignera, och i en inlaga till regeringen begärde de, dels att få i gemen, såsom de förr varit vana, söka sin näring med bakande, bryggande och öltappande, dels ock att få bruka sin vanliga masthandel, som var deras främsta näringsmedel. K. M:t förklarade sig i anledning härav "fuller vara tillfreds och kunna lida, att de på oförbjudna skogar må nödtorvtigen bruka masthugge med skogsägarens goda vilja; dock, efter K. M:t och riket största makt påligger att sådant sker efter en viss ordning och utan skogarnas utödande, därför skola de sig alla förbjudna skogar undhålla och i övrigt rätta sig efter gällande skogsordning"²⁾).

Under åren 1640—41 synas virkesleveranserna enbart ha gått till Göteborgs fortifikationsbygge. Förstnämnda år hade det virke, som skickats från Värmland, "förmedels storm och oväder samt eljest stora strömmar m. fl. sådana hinder blivit mycket förskingrat och flottarna sönderslagna", varför landshövding Olof Stake gavs befallning att "härefter hugga på Dal, så att virkets fortbringande desto mindre besvär underkastas"³⁾).

¹⁾ Riksregistraturet 16/5 och 17/5 1639.

²⁾ Riksregistraturet 25/2 1646.

³⁾ Riksregistraturet 17/9 1640.

Påföljande år gavs Olof Stake av riksrådet befallning att "fogeligen handla med allmogen, att de skulle hugga och till Brätte för billig betalning framföra" det trävirke, som behövdes för Göteborgs fortifikation. "När då virket till Brätte framkommer, skall Olof Stake därom korrespondera med landshövding Johan Hindersson, vilken omedelbart skall förordna folk där i Brätte, som där emottager och nedflottar virket till Göteborg för billig betalning"¹⁾.

För varornas in- och urlastning vid Brätte hade borgerskapet på egen bekostnad ute i Vassbotten uppfört ett par stadsbryggor, några hundra famnar i längd, omnämnda i rättegångsprotokoll 1629, då Jon i Halebacken ställdes till svars för det han från bryggan tappat en järnstång i vattnet. Då staden även ensam fick bestrida kostnaden för underhållet av bryggorna, fann sig borgerskapet 1634 böra för regeringen framhålla, att enär en stor farvåg leder genom deras stad, var det dem omöjligt att hålla stadsbroarna vid makt, varför hemställdes, att de som därigenom låta föra sitt gods, måtte åläggas att giva 3 öre för varje läst till broarnas underhåll och bebyggning²⁾. Framställningen upprepades två år senare, men först 1640 finner sig regeringen böra förordna, att Brätte stad "av allt det gods dit till deras bryggor anländer, där upplägges och överföres, från vilket håll det kommer, må uppbära i bropenningar: av vart skeppund stångjärn 1 öre, en läst järn 1 1/2, beck 2, spannmål 2, smör 8, talg 6, salt 3 och sill 6 öre, allt i svenskt mynt. Vilken inkomst borgmästare och råd skola vara pliktiga genom sina tillförordnade att låta uppbära och använda först och främst till bryggornas vidmakthållande och det övriga till hela stadens nytta, gagn och bästa"³⁾.

Bryggepenningarna uppgingo 1641 till 700 daler, "vilka penningar äro använda till herredagskarlarna och andra stadens

¹⁾ Riksrådets protokoll 15/2 1641.

²⁾ Extrakt och handlingar till städernas besvär. K. A.

³⁾ Riksregistraturet 30/9 1640.

behov", och för 1642 levererade Nils Torbjörnsson 861 daler 16 öre i bryggepenningar, varav bl. a. befallningsmannen Nils Jönsson bekom 255 och skeppskaptenen Börje Mattsson för stadens kontribution 160 daler.

Liksom i våra dagar voro statsmakterna även under 1600-talet uppfinningsrika, evad det gällde att utfinna nya skatteobjekt. Förutom förut omnämnda pålagor hade Brätte sålunda 1638 även att betala bakugnspengar ävensom krögar-, brygge- och köttmånglaraccis. År 1641 heter det dock, att Brätte stad frikallats både för tull och accis, inalles 657 daler 29 öre, enär det till Huvudnäs flytta och bygga skulle¹⁾.

Till stadens tillväxt och förkovring beviljade K. M:t efter ansökan 1638 Brätte borgerskap rätt att enskilt för torgdag få behålla den marknad, som plägar hållas om vintern S:t Pauli tid ävensom att till denna njuta en annan årligen 8 dagar före midsommar, och skulle bägge dessa marknader hållas vid Åmål²⁾.

Glädjen över den undfångna förmånen blev dock kortvarig, ty redan efter 2 år meddelar regeringen, att alldenstund en stad skulle upprättas vid Åmål, kunde där inga enskilda marknader vidare tillståndas för Brätte borgare. Som ersättning skulle staden dock få behålla och nyttja såsom egen och enskild den allmänna eller frimarknad, som om Mårtensmässetid (11 nov.) uti staden plägar hållas, så att inga främmande från andra städer må densamma besöka. "Men vad den andra frimarknaden vidkommer, som om Hindersmässa (26 jan.) uti Brätte stå plägar, den skall så härefter som härtill vara och bliva allmän och brukad så av andra städers borgerskap som brätteborna själva"³⁾.

Trots alla goda försök till självhävvelse nödgades brätteborna än en gång ge vika för andra intressen och därmed se sina existensmöjligheter än mera kringskurna.

¹⁾ Tull och accis 523. K. A.

²⁾ Städers akter 19/3 1638. R. A.

³⁾ Riksregistraturet 30/9 1640.

I en till regeringen 1642 ingiven supplikation anför borgerskapet indignerat sina besvär och bekymmer över en mångfald missförhållanden, som hindra staden i dess utveckling. "Enär vi fattiga borgerskap och gemene man av Brätte", heter det bl. a., "intet annat näringsmedel haft än den lilla trävirkeshandeln med master, spiror och bräder, ej heller ha kunnat njuta den allena för oss, utan en del av Göteborgs borgerskap har alltid invecklat sig i samma handel och vi därjämte föga annat äro än deras trälar, ehuru de dessförutom kunnat haft fri hantering, alltså anhålla vi, att fri trähandel oss härefter utan våra privilegiers prejudice (intrång, förfång) måtte förlåtas enskilt att bruka och drivas".

Storligen besvära de sig vidare däröver, att den nya staden Åmål "funderats", enär den kan misstänkas komma att "occupera mången redelig och förmögen man, som utan tvivel lust till hade att bygga och bliva bofast hos oss, och synes, efter vårt lilla förstånd, att därigenom skulle följa, att den ena staden ödelägger den andra och för den skull fast bättre, det en stad vara behållen än tvänne öde".

Vidare beklaga de sig över den stora skatten, "lika högt med andra städer, som deras goda bruk och näring på åtskilliga sätt och orter hava drivit, och äro vi numera fallna uti en så stor fattigdom, att den ene, snart sagt, icke kan på något sätt hjälpa eller kreditera den andre. Då K. M:t beslutat om ny stad vid Huvudnäs, begäres, att K. M:t ville av kristelig mildhet tålemodligen nådigst överväga det skadestånd, som vi fattiga folk i Nylöse vid den danska fejden lidit hava jämte den bekostnad vi här använt hava i Brätte och sedermera vid vårt flyttande använda skola".

"Vi äro", säga de slutligen, "kringvärvda av grannar, som våra näringsmedel dageligen förtaga, på ena sidan Göteborg och Gamla Lödöse, andra Lidköping och Mariestad, tredje Carlstad och nyfunderade stadhen Åmål, men den fjärde och skadligaste Danmark och Norge, som med stor förmögenhet och reda penningar lockar och drager här utur riket de bästa och skönaste varor, som den fattige inrikes bör hava sin nä-

ring utav, vilket allt till att bota och bättra vi hemställa K. M:t måtte betänka. Beträffande näringen så kunna vi icke veta, på vad sätt eller manér denna stads inbyggare kunna eljest tillväxa och florera, utan sådant sker genom allehanda manufakturers tillskaffande och nedsättande, därigenom stadens ungdom uti åtskilliga hantverk bliver intresserad liksom i andra städer, vilket allt sedan kunde icke allenast lända denna ringa staden till förkovring uti dess dagliga hantering, utan ock Kronan och riket allt framgent till stor nytta och intäkt¹⁾).

I en annan skrivelse från samma tid²⁾ andrages, att "sedan E. K. M:t haver nådigst den menige man till Brätte comanditet låtit avrödja och förfärdiga Edsvägen mellan Brätte och Strömmen, hava några av våra medborgare, de där ingen annan hantering hava brukat, allenast försörjt sig med hästar, vagnar och kärror och därmed körslor av Edsvägen sökt deras näring. Anhålles att dessa måtte få continuerliga bodar vid Brätte och i så mätto sammastädes med färdslande avhjälpa många vägfärande, sammaledes de fyra av borgerskapet, som för detta hava alltid mottagit ankommande kompaniets och köpmans gods sammastädes, nämligen hustru Margareta S. Berntt Gijsses änka, som mottager allt kompaniets gods, Udde Hansson, Torbjörn Andersson och Olof Håkansson att mottaga och frakta allt köpmansgods. Eljest är fast omöjligt, att något gods kan bliva behållet för skalkar och bovar, som söka sitt rov vid alla tillfällen, slikt att avhända. Och att en ibland föreskrivna 4 personer, nämligen hustru Margareta, måtte ock sammastädes gästgiveri vid makt hålla".

Brätteborgarnas energi var erkännansvärd, och trots alla motgångar kämpade de dock energiskt för sin existens.

Någon handling, exakt angivande invånarantalet i Brätte vid viss tidpunkt finnes ej bevarad, men med ledning av till-

¹⁾ Odaterad skrivelse, antagligen från 1642 eller 1643. R. A.

²⁾ Städers skrivelser och besvär. R. A.

gängliga uppgifter skall folkmängden under här avhandlade period kunna beräknas till i regel omkring 300. Mest fullständiga uppgifter lämna oss de i kammararkivet förvarade mantalslängderna för åren 1637—1643. Av dessa framgår, att invånareantalet förstnämnda år utgjorde 243 personer, ”som 12 år äro och därutöver”, år 1638 ökat till 256, fördelade på 104 hushåll¹⁾. År 1639 hade folkmängden nedgått till 220 personer över 12 år, och finnes för detta år jämväl en förteckning över inom staden bosatta manliga yrkesutövare, lantbrukare och drängar och kanske än flera dock ej medtagna²⁾. Antalet boskapsägare uppgick sistnämnda år till 71 mot 93 år 1631. Längden för år 1640, som upprättats av befallningsmannen Nils Jönsson, namnger 100 ”bönder”, 61 hustrur, 6 söner och 6 döttrar, 16 drängar samt 22 pigor. Påföljande års längd utvisar åter en nedgång till 203 inbyggare över 12 år, vilken siffra år 1642 ytterligare minskats till 180.

Brätte var i successiv upplösning och frågan om flyttning till Huvudnäs var aktuell.

Staden ”transporteras”.

Under framhållande av att ”staden är på en oläglig ort belägen och på alla sidor av frälse tränges, så att intet kan erhållas till mulebete, fiskevatten och skogshygge”, hade borgerskapet i Brätte 1634 hos K. M:t hemställt om att få slå ned sina bopålar vid Huvudnäs³⁾. Men regeringen ställde sig även nu avvisande och sade sig ”framdeles förklara och statuera låta, vad riket i gemen, som var och en i synnerhet kan nyttigast vara”⁴⁾. En förnyad framställning 4 år senare gav samma resultat, och förklarade sig K. M:t då vilja hava det

¹⁾ Se bilaga 5.

²⁾ Se bilaga 6.

³⁾ Extrakt och handlingar till städernas besvär. R. A.

⁴⁾ Riksregistraturet 15/8 1634.

”till lägligare tillfälle uppskjutet, då däruti man skall fatta en ordning, som riket och dess trogna undersåtar kan lända till förmering och godo”¹⁾).

Först i början av år 1639 blev den gamla segslitna frågan på allvar aktuell. På brättebornas förfrågan, huruvida deras stad ”skulle bliva bestående, där den nu är, eller ock till någon annan ort transporterad bliva”, avläts den 27 mars det svar, att ”K. M:t vore betänkt på att från frälset tillhandla sig den gården Huvudnäs med dess ägor, och för det fall uppgörelse kunde träffas, vore K. M:t villig att flytta staden”²⁾).

På uppdrag av regeringen hade rikskanslern Axel Oxenstierna och riksmarsken Jacob de la Gardie, åtföljda av 5 andra herrar ovannämnda månad anträtt en inspektionsresa till Göta älvdal med Göteborg som slutmål. Till herrarnas uppgift hörde bl. a. att höra med allmogen, vad besvär den kunde anföra mot uppbördsmännen vid gränstullen, att ordna med Göteborgs befästningar samt att i anledning av det ”tjuveri, som bedrives vid Gamla Lödöse, förordna att borgerskapet därstädes köres dädan antingen till Göteborg eller Brätte”³⁾).

Delegationen tog vägen från Bro över Vänern till Brätte, dit ankomsten skedde omkring den 2 april. Brätteborna togo festligt emot och bjödo enligt stadsräkningen de höga herrarna på en oxe, en halv åhma (78 liter) franskt vin, en ankare (39 liter) spanskt vin samt två tunnor öl, betingande en representationskostnad av sammanlagt 126 daler. Under uppehållet i Brätte hunno Oxenstierna och de la Gardie med att utfärda 8 brev, dels berörande förmåner, som beviljats en del uttjänta krigsknektar, dels ock till dalbönderna angående av dem anförda besvär, varjämte besök avlades vid Huvudnäs för att efterse, om här finnes lämplig plats för anläggande av en stad. Fastän alltsedan avresan från Bro starkt febersiuk fort-

¹⁾ Riksregistraturet 15/8 1638.

²⁾ Riksregistraturet.

³⁾ Riksregistraturet 18/3 1639.

satte rikskanslern den 6 april resan över Edsvägen och vidare båtledes till Lilla Edet, varifrån en jakt förde herrarna till Göteborg, dit Brätte även sände sina bägge borgmästare Arvid Jonsson och Lars Svensson Wallman "för att tala med rikskanslern".

I ett från Göteborg utfärdat brev ber rikskanslern sin frände Gabriel Oxenstierna att efterhöra med sin svägerska fru Christina, huruvida hon vore villig till ett skäligt byte med Huvudnäs¹⁾, och efter återkomsten till Stockholm föredrog han ärendet inför riksrådet, som nu enligt protokoll av den 8 maj beslutade, att Brätte stad skulle transporteras till Huvudnäs eller någon annan beläggig ort. Regeringen borde därvid, ansåg rikskanslern, ej draga i betänkande att giva ägaren av Huvudnäs, herr Carl Banérs änka, något mera än det är värt med tanke på den stora fördelen, att Brätte stad härigenom gavs möjlighet att tillväxa.

Angelägen om snar lösning bringade borgerskapet påföljande år åter den aktuella frågan på tal, vartill regeringen gav det lugnande svaret, att staden skulle komma att flyttas, så snart överenskommelse träffats med ägaren av Huvudnäs²⁾ och den 6 okt. samma år framhöll Johan Oxenstierna i riksrådet, "huru högt Kronan vore angeläget, att detta byte måtte ske, efter att borgarna intet kunde sina byggningar beställa och således fortsätta väsendet".

Den 23 febr. 1641 heter det i riksrådet, "att efter Huvudnäs är en läglig ort och för situs skull kan merkelig tiäna till Brette stadz upnemning och fortsättielse, ty är gott funnet och resolverat att efterlåta fru Christina Örbyhus och dess underliggande gods", och den 15 påföljande april underskrives så bytesavtalet med Christina Bielke, som mot vederlag av Örbyhus slott och gård till Kronan avstod Huvudnäs.

Samma dag befalldes generalkvartermästaren Olof Hanson (Örnehufvud) att, i det han reser neder till Göteborg, även

¹⁾ Riksregistraturet 11/4 1639.

²⁾ Riksregistraturet 25/2 1640.

begiva sig till Brätte och Huvudnäs "och där taga Huvudnäsjorden och ägor i ögonskyn", och två dagar senare gavs honom ny befallning att, så snart han igångsatt befästningsarbetet i Göteborg och underrättelse ingått om att skogen på Huvudnäs var avröjd, ditresa och uppgöra en stadsdessein med "Gatur, Fortifikation och Citadell" samt därpå genast "avsticka" (planlägga) staden och utdela tomterna, varvid skulle noga tillses, att intet kom i vägen för en blivande fortifikation¹⁾.

Generalen togs gästvänligt emot i Brätte och bjöds på öl, som för 3 daler 16 öre inköptes från hustru Gunilla Ingevalds. (För välkomnande av landshövding Olof Stake utgjorde stadens representationskostnad samma år hela 20 daler, som betalades till Lars Bark för en tunna tyskt öl.)

Men det gick trögt med röjningen vid Huvudnäs, varför landshövding Johan Hindersson den 15 aug. 1641 beordrades förmå allmogen i sitt län, eller, om de funne det för svårt, anlita allmogen på Dal att fullgöra detta arbete, "så att ingenjören måtte med första kunna avsticka den tillämnade staden och Brätte borgare ditflytta".

Då denna befallning den 2 maj påföljande år ännu ej var åttlydd, utgick en ny order till landshövdingen i Värmland-Dal Olof Stake att låta bönderna på Dal, helst de som bo närmast, avhugga skogen, rödja och i görligaste mån jämna platsen, "så att Olof Hansson kan det i akt taga och efterkomma, vad honom i så måtto på den orten att förrätta är befallt"²⁾.

Sedan Brätte inför riksdagen 1642 andragit vissa besvär, fann sig regeringen i en resolution den 11/3 föranlåten uttala sitt välbehag över att borgerskapet velat hörsamma K. M:ts vilja och order att flytta, varmed de redan gjort den början, att de instängt var sin anvisade tomt vid Huvudnäs. Vad deras begäran att få deltaga i Göteborgs handel på Portugal anginge, heter det vidare, "såge K. M:t det gärna,

¹⁾ Munthe: Kungl. fortifikationens historia I: 537.

²⁾ Riksregistraturet.

om det kunde ske utan ingripande i stapelstadsprivilegierna, men hölle dock för bäst, att de beflita sig om seglatsen på Vänern". Liksom andra städer skulle även Brätte äga rätt att på Larsmässo marknad i Göteborg köpa salt m. m. på både inhemska och främmande fartyg i hamnen. Slutligen förordnar K. M:t dem hava tillräckligt utrymme på Huvudnäs med de torp, som legat under gamla staden, och skulle magistraten tillse, att till en början en kyrka av trä bleve uppsatt och sedan efter hand även skolhus.

Men när det nu gällde allvar, tvekade dock brätteborna att övergiva sin stad, varför riksrådet på sitt sammanträde den 8 mars 1643 i sammanhang med föredragning av Brätte stads supplikationer beslöt "förmana deras utskickade att de flytta sina hus till den platsen, som uttecknad är", och för att främja denna flyttning beslöt regeringen påföljande dag¹⁾ att befria staden från erläggande av såväl kontributionen som ock lilla tullen och accisen under 6 år, dock med det villkor att borgerskapet "redan i vår begynner flyttningen och att alla instundande höst må vara färdiga att sig där nedsätta. Men därest de längre dröja, skola alla de, som kvarsitta, vara skyldiga att betala ej endast årets utan även föregående års kontribution"²⁾.

Sedan det emellertid kommit till K. M:ts kännedom, att borgerskapet i Brätte ännu icke behagat efterkomma befallningen att flytta till Huvudnäs utan ännu vore boendes i gamla staden, beordrades Örnehufvud att vid nedresan till Göteborg begiva sig till Brätte och Huvudnäs "och borgerskapet till flyttningen animera, förekommandes och botandes så mycket honom möjligt är, vad han kan pröva dem vid flyttningen vara till hinder, tilldelandes dem, som bygga vilja, sina platser och tomter, dock iakttagandes att de, som äro förmögnast till att bygga, må bekomma sina platser vid torget och huvudgatorna, men de andra, som medel icke tillräcka

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ Älvsborgs läns kopiebok, K. A., och Riksregistraturet 9/3 1643.

några reala byggnader att uppsätta, utan sig med en stuga eller två samt några nödiga tarvhus behjälpa vele, måtte med tomter uti gränder och tvärgator belägna bliva accommoderade”¹⁾).

Men allt fortfarande spjörnade borgerskapet emot, och i ett brev till Johan Hindersson den 23 juni säger sig regeringen ha förnummit, att ”allenast några gårdar äro uppsatta i nya Brätte och största delen av borgerskapet i gamla staden föga allvar ännu sig låta med flyttningen av deras hushåll därifrån till nya Brätte. Varför är Vår nådiga vilja och befallning att tillhålla borgmästare och råd i Brätte, att de utan förhaling transportera kyrkan och rådhuset samt deras egna hushåll till den nya platsen, drivandes därjämte på gemene borgerskapet att ock de i denna sommar forthava. Och så framt de sig därtill icke i tid bekväma vele, utan söka förmedels ett och annat fåfängt förebärande att bliva i gamla Brätte längre sittandes, då skola I intet låta dem njuta den frihet, som Vi för flyttningens skull staden med benådat hava, utan den helt upphäva”. Samtidigt erkändes mottagandet av ett brev från Örnehufvud, enligt vilket han varit i Brätte ”och åter på nytt måste avsticka tomterna vid Huvudnäs och bragt där 16 gårdar, byggning förmenandes, och därest bryggan över Rånome ström snart förfärdigad bliver, skulle det befordra flyttningen från gamla staden och den nya stadens uppbyggande”²⁾).

Brätteborna insågo nu det lönlösa i vidare motstånd, och den 1 febr. 1644 konstaterar regeringen, att borgerskapet i Brätte har mestadels uti detta nästförflutna år flyttat sina hus och boningar till den nu funderade staden Vänersborg och sig där nedsatt. Samtidigt härmed gavs även den nya staden sina första privilegier, och härom heter det bl. a., ”att K. M:t med nåder förnimmer, hurusom borgerskapet i Brätte har som trogna undersåtar sig bekvämat efterkomma K. M:ts

¹⁾ Riksregistraturet 4/5 1643.

²⁾ Riksregistraturet.

nådiga vilja att flytta till Vänersborg och sig nu med makt låta angeläget vara där en ny stad att uppbygga. Alltså hoppas K. M:t, att denna nyfunderade stad skall inom kort lända riket till heder och styrka samt dess innevånare till märklig tillväxt och förkovring i dess handel och näring. Ty haver K. M:t funnit sig benäget dem uti detta deras underdåniga ansökande att villfara och fördenskull velat merbemälte stad med nya privilegier lämpat efter dess situation och närvarande tillstånd samt införa den frihet, som K. M:t för denna gång haver varit tilldrägligt, staden på föreskrivna kontributioner, lilla tull, accis och hemmansränta till den ändan att beställa och efterlåta, att borgmästare och råd denna bemälta frihet till stadens publika byggnader och andra dess tarver bespara skola¹⁾). Tre dagar tidigare hade också riksrådet beslutat, att Brätte stad skall bliva given privilegier likmätiga med dem Åmål och Bro (Kristinehamn) kunna hava samt 6 eller 8 års frihet.

Flertalet av de 175 vuxna invånare, som upptagas i 1643 års mantalslängd, voro nu i färd med att uppsätta sina hus å den nya platsen, medan 19 redan sagda år angivas som bosatta "under Huvudnäs gods"²⁾). I Brätte, heter det samtidigt, behövs ej längre några tullare, som förut varit 2 à 70 daler.

Sedan Sverige 1643 kommit i krig med Danmark—Norge, och det kunde förväntas, att gränstrakterna efter vanligheten skulle komma att utsättas för fiendens härjningar, beordrades landshövding Mannersköld den 2 mars 1644 att "draga kring Vänersborg ett gott 'ryssestaket' och därmed så vida försäkra staden att norrbaggarna icke må kunna förmedels någon hastig överraskning bemäktiga sig borgerskapets i Vänersborg skutor och farkoster och med dem sedan löpa i Vänern och där våra städer och undersåtar någon skada tillfoga". Och hoppades regeringen, att "de 100 musketerare, som I till Brätte

¹⁾ Riksregistraturet.

²⁾ Se bilaga 7.

förordnat, skola med allmogens tillhjälp kunna vägen mellan Brätte och Uddevalla iakttaga och försäkra¹⁾).

På order av regeringen lät Mannersköld nu även uppföra en skans i den nya staden, omgiven av pallisader, i vilken som besättning inlades 100 ryttare och ett kompani fotfolk jämte stadens väpnade borgerskap. Sedan fienden samlats vid Uddevalla, utgick den 3 juni även befallning till jägmästare Hindrik Persson att "med sina underhavande skyttar genast begiva sig till Vänersborg för att tillika med det andra vårt folk där ligger hjälpa staden att försvara sig¹⁾).

Den 19 juni stodo danskarna under Hannibal Sehested vid Vänersborg och gingo överraskande till anfall mot den ännu ej färdigbyggda skansen, vilken utan något egentligt motstånd av befälhavaren Johan Haraldsson överlämnades till fienden, som sedan brände såväl skansen som den nyprivilegierade staden i grund. Men även gamla staden fick nu dela samma öde för att sedan aldrig som stad återuppbyggas. Brättes saga var all, och Vänersborgs historia begynner.

I augusti började överstelöjtnant Per Lillie på befallning uppföra en ny skans av 4 halvbastioner vid Vänersborg, och den 4 sept. kan han rapportera dels skansen färdigbyggd, dels ock att borgerskapet åter börjat uppföra sina hus, vilket kunde ske utan fara från fienden¹⁾.

I början av febr. 1645 gingo danskarna åter med överlägsen styrka till anfall mot den nu av Per Lillie försvarade skansen, och härom heter det i en skildring från Tunhem påföljande dag: "I Går eftermiddagen, som war den 4 februari, ankom Öfwersten Hendrich Bielke, som i Hannibal Sestedz frånvaru commenderar den Arméen på Daal ligger, och ladhe sigh strax för Wännersborgh, hwar Öfwerste Leutnanten Welb. Per Lillie dem så anfägnade, tå the medh 3 Stormer sigh ombeflitade Skantzen intaga, men Gudi ware ähra dem ej bätter angick, än han på platzen måtte qwar lemna 24 man in under Staketten (pålverken) som i Stormen slagne blefwe, föruthan

¹⁾ Riksregistraturet.

månge, som berättas, honom sin kos medh sigh bracht hafwa, men Gudhi skeep loff, på vår sijda ej mehr än en Fendrich Stakelbergh benemnd med een Corporal, sampt två gemene och två qweste blevwe¹⁾). Till regeringen kunde Per Lillie också inberätta, att "jutarna med tämmelig förlust förlorat tre stormar mot staden".

I skrivelse till Axel Oxenstierna²⁾ beklagar sig borgerskapet över, att de "äro ruinerade till hus och egendom genom fienden med allt det vid platsen låg, både master, timmer, bräder och farkoster, som han överkom, uppbrände och förstörde, och sedan vad som kvar fanns är taget till skansar och staker", och efter en noggrann rannsaking mellan borgmästare och råd i Vänersborg angående den stora skada, som borgerskapet där utstått, "uti den fientliga och svåra fejdetiden"³⁾, beslöts att "uti aller största underdånighet begära, att K. M:t allernådigst täcktes ihågkomma sina fattiga undersåtar med ett nödigt vederlag, vilket är för oss fattiga män en god hjälp och E. K. M:t till högst beröm". Förutom alla husen hade fienden även förbränt en kavelskuta för en borgare jämte ett tegelbruk, 75 st. master, 388 tolfter bräder, 30 tolfter blockar, 3 läster tjära och 60 st. byggnadstimmer.

Efter förslag av borgerskapet förordnade K. M:t den 10 jan. 1645 Brätte sista borgmästare Arfvid Jonsson att vara borgmästare i Vänersborg, och vid rådstugan den 9 sept. fungerade som rådmän de forna brätteborgarna Lars Svensson, Lars Bark, Olof Larsson, Lasse Kinkel, Udd Hansson och Lars Bengtsson.

Helt avfolkad var dock icke den gamla staden, när kommandanten i Vänersborg Per Larsson Stöltenhjelms 1647 utgav en befallning till alla i Brätte kvarboende att omedelbart inflytta till nya staden, och den 3 maj samma år bötfölldes även 5 borgare, nämligen Segol Svensson, Jakob Svensson, Peder

¹⁾ Extrachtskrivelser 5/2 1644.

²⁾ Från städer i Götaland: Vänersborg. R. A.

³⁾ Städernas akter. R. A.

Smälänning, Henrik Hansson och Hans Befritz för det de ej åttlytt den givna befallningen. Om den sistnämnde¹⁾ heter det, att han lidit "stor skada i sista fejden, i det hans gård tvänne gånger alldeles är avbränd vorden, varför regeringen tillåter honom att i Värmland eller på Dal hugga och sedan utskeppa 300 master"²⁾. Ännu 1697 talas det om rotemästare Jacob och Christian i Brätte; 1701 levererade Anders Skräddare i "Gamla staden" 14 öre silvermynt, som brätteborna för visst ändamål utlagt å 1 öre hjonelaget, och 1707 lovade Jacob i Säter att å Brätte marknad inköpa ett timglas till Naglums kyrka³⁾. Uppe på Grytåsen eller Galgekulla ovan staden fortsatte man att ännu efter mitten av 1700-talet på olika sätt avrätta brottslingar, traktens befolkning till ett uppskattat skådespel.

Efter ansökan av kyrkans i Vänersborg föreståndare Anders Bark och Anders Segolsson Wallman blev dem av Karl XI 1673 på livstid upplåtet den lilla kvarnen i bäckströmmen vid Brätte, vilken deras föräldrar haft i sin livstid⁴⁾, och ännu 1752 uthyrde Vänersborgs stad kvarnfallet vid Brätte.

År 1682 anlade Kronan för fortifikationens räkning ett kalkbruk vid gamla Brätte⁵⁾, för vilket Lars Jönsson blev föreståndare men vilket dock redan 1690 omtalas som nedlagt.

Kyrkan, som bl. a. omtalas i riksrådets protokoll 1643, skall enligt Sundholm⁶⁾ ha använts som stadskyrka ända till 1672, "och syntes", säger han, "ännu rester efter bogårdsmuren". Pietetslösheten var dock fruktansvärd under 17—1800talen, och enligt "Göteborgs Allehanda" den 3 febr. 1784 hade Brätte

¹⁾ Affärsman i järn och trä m. m., i sinom tid rådman och t. f. borgmästare i Vänersborg och 1666 adlad Belfrage.

²⁾ Riksregistraturet 24/12 1652.

³⁾ Stämmoprotokoll. G. L. — I förevarande fall torde med "Brätte marknad" dock hava avsetts septembermarknaden i Vänersborg, som länge hade sagda benämning.

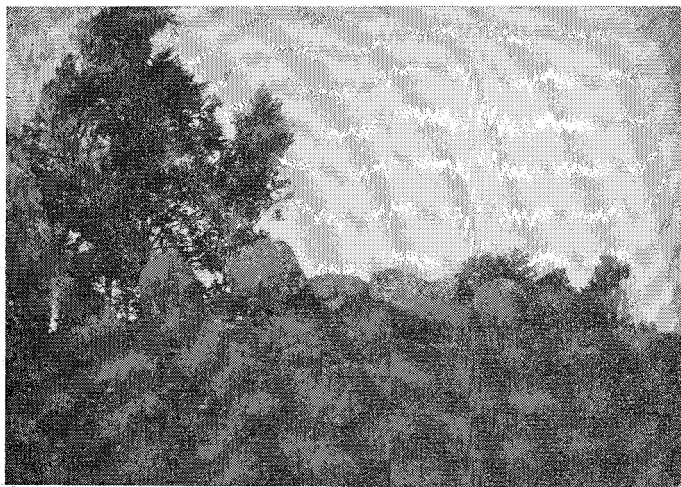
⁴⁾ Riksregistraturet 13/8 1673.

⁵⁾ Riksregistraturet.

⁶⁾ Anteckn. från 1790-talet i Skara stiftsbibl.

kyrkogård nyss förut blivit uppgrävd, varvid de dödas ben kastats ut på Edsvägen, och på en karta över Vänersborg 3 år senare upplyses det, att "vidpass en tredjedel av kyrkogården redan är till fyllning på landsvägen använd".

Djurklou i sin reseskildring 1868¹⁾ framhåller, att "några lämningar efter Brätte kyrka ej funnos, och det enda, som gav tillkänna stället egenskap av begravningsplats, var några lämningar efter en murad grav, å vars takhäll syntes en låg

*Grundstenar till Brätte kyrka,
sett från Kyrkogården.*

tempelgavel, uppburen av pelare och emellan dessa inom en krans sköldar med bomärken och därunder en oläslig 8-radig inskrift, av vilken endast kunde inhämtas, att den avlidne hetat Jöran och avsomnat 1595".

Sex stora, invid vägen ovan den förstörda kyrkogården ännu kvarstående klumpstenar, skola dock enligt traditionen utgöra grundrester av Brätte träbyggda och antagligen av danskarna 1644 nedbrända kyrka.

¹⁾ Vitterhetsakademien.

Men minnande om den gamla staden och vad här fordom varit står alltsedan 1920 i den s. k. Borgmästarhagen vid Brätte den av Vänersborgs Söners Gille resta minnesstenen, förkunnande att "Här låg fordom Vänersborgs moderstad Brätte, gammal marknadsplats, fick stadsprivilegier 1603, konfirmerade 1619".

Brätteinteriörer.

Någon mera ingående skildring av liv och förhållanden i det forna Brätte är givetvis i detta nu omöjlig att åstadkomma. Vardagslivets enahanda — det för eftervärlden säkerligen mest intresseväckande — har icke kunnat inspirera samtiden till anteckningar av något slag, varför vi få åtnöja oss med att ur domböcker, brev och rapporter m. m. göra en liten axplockning om händelser och förhållanden, karaktäriserande tidsmentaliteten.

Brättebornas inställning till jästa och destillerade drycker var ur vår tids synpunkt icke rekommenderande. Superiet var ohejdat och på många sätt neddragande, dock ej helt utan protest från de mera ansvarskännande inom samhället. Krogarnas mångfald, såväl i staden som längs vägen, manade också till täta besök med ofta åtföljande slagsmål och ärekränkningar. Mellanhavandena gjordes sedan ibland upp vid rådstugan, där syndarna ställdes till svars för utdelad "pust", "fullsår", "köttsår" resp. "blåslag" eller tillvitelse för "tjuveri, skalkaktighet" m. m.

Vid vite av 100 daler till kyrkan ålades två borgare 1617 att hålla frid sinsemellan, och då han ej kunde betala för okvädning ådömda böter, blev Hans Buntmakare 1619 förvisad ur staden, och skulle honom "aldrig oftare bliva efterlätet att komma in i staden mera att bruka sitt hantverk eller hava någon hemvist".

En viss begränsning i rörelsefriheten synes dock krögarna fått finna sig i, och bl. a. dömdes Ingevall Kopparslagare 1618

att böta 6 marker till kyrkan för det han "sålt öl medan predikningarna sades". Ett försök att definitivt göra slut på kroglivet gjordes först efter stadens förflyttning av rådhusrätten i Vänersborg, som den 9 sept. 1645 beslöt, "att ingen skall försälja något öl härefter i gamla Brätte, vilket kan föranleda stora olyckor med parlemente och annan olydighet", men ännu 1693 finner sig dock sockenstämman i Vassända föranlåten varna krögaren på krogen "Klippan" i Brätte för otidigt ölsäljande.

Trots all onykterhet var dock egentliga brott — stölder, dråp m. m. — anmärkningsvärt ringa förekommande. Ett brott av svårare art, vars epilog utspelades vid tinget i Gärdhems Artorp 1618, kan som belysande för tidens mentalitet motivera ett omnämnande. En bonde från Artorp hade berusad kommit ridande på en gata i Brätte och så vårdslöst hanterat hästen, att gatusmutsen stänkt över varulagret för en guldsmed från Mariestad, som tydligen stått med öppen bod invid gatan. Guldsmeden blev förbittrad, och då just en knekt vid namn Måns passerar förbi, säger han till denne: "Jag vill giva dig en daler, om du vill slå denne lumpen på munnen". Måns var ej sen att hörsamma inviten och gick med dragen värja mot bonden, med vilken han öppnade gräl. Blixtsnabbt fattade nu bonden sin kniv, som han stötte i bröstet på knekten, vilken livsfarligt sårad segnade till marken och efter 6 veckor avled. Enär Måns på dödsbädden för länsmannen Jon Olofsson och gamle knekten Tomas i Stavred bekant sig utan orsak ha överfallit sin baneman, resolverade rätten, att då Måns nödgat dråparen till att dräpa, bör den dödes släkt och arvingar åläggas böter, och "skall dråparen Nils söka konungen om nådamål".

Marknaderna ha från gamla tider stadgat dåligt rykte och detta även av reel anledning. Som angenäma och välkomna avbrott i vardagens enahanda utgjorde de dock i dubbel mening verkliga festdagar, då människorna i större mängd kommo tillsammans och andarna släpptes lösa i otyglad frihet. Omkring 1591 hade länsmannen i Väne härad Lars Nilsson

från borgaren i Nya Lödöse Börje i Holm¹⁾) beslagtagit några bockskinn, vilka nylöseborna köpt utanför marknadsplatsen och därmed drivit landsköp. Då länsmannen vid tillfället även stuckit Börje i armen med en kniv, grundlades herrarna emellan en ovänskap, som ej försonats, då de åter sammanträffade å Brätte marknad 1593. Tvisten blev dock nu bilagd, varefter befallningsmannen lyste konungens frid mellan parterna samt tilldelade Börje K. M:ts försvarsbrev. "Men dagen därpå sprang länsmannen icke förty i sin dryckenskap med berått mod ned till Börje, där han brukade sin köpenskap, och utmanade honom till att slåss, och när Börje fått sin värja, drabbade de ihop, men länsmannen sprang under värjan och stack Börje i bröstet med en kniv, så att han nio dagar därefter avled". Länsmannen häktades och rannsakingen fördes inför rådhusrätten i Nya Lödöse, som resolverade, att "då man ingen skälig orsak kunde finna, som kunde befria länsmannens liv, blev dömt att givas liv för liv²⁾).

Vid marknaderna och tydligen även andra behövligen tillfällen upprätthölls ordningen genom en av staden tillsatt ordningsmakt, vilken säkerligen mången gång fick utkämpa hårda duster mot fridstörare av skilda slag. Sympatierna voro då som nu ej odelat på ordningsmaktens sida. År 1615 fann sålunda Nils Tullare "och hans anhang" anledning att inför fogden Nils Börjesson klaga över det övervåld med hugg och slag, som tillfogats de danske av den "svenska vakt, som gick här i staden om Brätte marknad". Fogden hänsköt ärendet till rätten, som efter utsago av borgmästare och råd samt andra vittnen fann ådagalagt, att de danska marknadsgästerna efter att ha druckit hos Bengt Svensson, med värjorna i hand brutit upp för att gå till sitt härbärke. Här i porten stötte de emellertid på vakten, sex man, som framställde frågan, varför de gingo så på gatan med värjorna

¹⁾ Far till sedermera fogden på Älvsborg Nils Börjesson, vars söner blevo adlade Drakenberg.

²⁾ Nya Lödöse tänkeböcker.

dragna, varpå danskarna svarade med en del oförsämlichkeiten samt tussade sin hund på vakten. Efter en del parlamentärande nödgades danskarna — tydligen ett större sällskap — att draga sig in i härbärgen för att dock så småningom åter komma ut och överösa vakten med en del "spotska ord". Men nu hade ordningsmakten hunnit att ilska till och gick med vapenmakt mot danskarna, som med en del blysser och förlust av en förlorad värja ävensom diverse hattar, åter kastades in i härbärgen.

En bedragerska vid namn Constantia, som utgav sig för att vara Gustaf Banérs dotter och förut stått vid stocken i Stockholm, kom 1615 jämte två sina "uppvaktare" till Brätte, där hon välvilligt omhändertogs av Lars Andersson och dennes hustru. Då hon även i Brätte gjorde sig skyldig till bedrägerier och "många lögnaktiga putzer", lät fogden Nils Börjesson sätta henne i arrest, varom rapport avläts till konungen med samtidigt hemställan om förhållningsorder. På Gustaf Adolfs befallning blev hon nu av bödeln hudstruken vid stocken (skampålen) och sedan, bunden mellan sina bägge uppvaktare, driven över gränsen till Norge, varifrån hon även inkommit. Constantias "samtöckerska", Lars Anderssons hustru, dömdes att till straff sitta i stocken, varefter både hon och mannen utvisades från staden.

En mystisk skälm vid namn Fallentin uppenbarade sig ävenledes 1615 i Brätte, där han förklarade sig vara en av dem, som till riket infört de polska "patenter" (brev, regeringshandlingar) samt även förkunnat dem bland menigheten. Krigsöversten Nils Stiernsköld, som anhöllit Fallentin, gavs därför i befallning att rannsaka i ärendet på de orter, där han sådant tal utspritt "och må I hava honom inför rätta och döma honom och sedan meddela oss, så vilja vi oss vidare förklara".

En nylöseborgare vid namn Henrik Hansson hade 1604 av Jonas von Medeborg inköpt en gård i Brätte, vilken en adelsman vid namn Bernt Jönsson emellertid tillägnat sig, varöver Henrik Hansson nödgades anföra sin klagan inför konungen.

Förtörnad svarade Karl IX, att "varken Vi eller lagen kunna sådant medgiva, ty haver den andre honom ärligen och redeligen köpt, så skall han honom ock efter lagen besitta och behålla... och förbjude fördenskull våra befallningsmän, fogdar och andra att tillfoga Henrik Hansson här uppå hinder i några måtto vid straff till görandes".

Helt motsatt var den rättvisa, som vederfors ägaren av 1/2 kronohemman Espered Olof Winter, vilken inför tinget i Fristorp 1621 klagade däröver, att Brätte borgare olagligen drivit honom från hans gård och därvid även berövat honom all hans vintersäd. Då det emellertid bekantgjorts för ägaren, att hemmanet var staden privilegierat, resolverade rätten, att Winter skulle hava sin utsädes råg igen och skäl för sitt arbete, medan Brätte borgare tilldömdes årsväxten med annan hemmanets avkastning.

En annan klagan över tillfogad oförrätt framfördes 1605 av knekten Lars Bengtsson i Brätte, som androg att han "måst utlägga de pålagor, som utgå av borgarne i staden, ändock han är i krigstjänst under Anders Svenssons fänika och måste med sina stallbröder vara beredd att stå konungen till tjänst, när så fordras". På K. M:ts vägnar beslutade hövitsmannen å Älvsborg Hans Nilsson Rosenbanér, att klaganden skulle vara för dessa utlagor fri.

I sin kamp för existensen hade brätteborna många svårigheter att övervinna, och esomoftast kommo de även därvid i konflikt med rikets lagar. År 1637 hade t. ex. landshövdingen i Skaraborgs län "tagit i arrest" en hop master och spiror, som bl. a. borgare i Brätte olagligen huggit på Kronans skogar i Vadsbo. Då masterna emellertid redan voro fällda och kanske snart kunde förmultna, om de längre blevo liggande i skogen, fingo de dock för denna gång lösgivas, men fick tilltaget vid straff ej återupprepas, heter det.

Landsköp var enligt tidens föreställning ett farligt samhällsont, som effektivt måste bekämpas, och blotta misstanken om en sådan olaglighet var nog för ett myndigheternas ingripande. För brätteborna däremot var denna lag synnerligen obekvä

och otjänlig, varför konflikter många gånger voro oundvikliga. På marknaden i Åmål 1640 t. ex. hade Brätte borgare inköpt ett parti spannmål och andra varor, på vilket allt landsprofossen efter landshövding Stakes befallning lagt beslag under motivering av, att köparne härmed haft för avsikt att bedriva landsköp. Utan vidare erkände dock ej brätteborna sina försyndelser utan förklarade, att deras farkoster varit så upptagna med den till slussbygget vid Lilla Edet bestämda stenen, att de ej så hastigt kunnat föra sina varor från marknadsplatsen till Brätte, varför de anhålla om frikännande under löfte att för framtiden taga sig till vara. Av nåd resolverade nu K. M:t, att "allenast 1/4 av de varor, som för dem uti deras bodar samt båtar och farkoster vid Åmål och Nya Lödöse (Göteborg) äro förarresterade, skola under Oss och Kronan vara förbrutna", varemot resten skulle återlämnas. "Men vad eljest uti bondgårdarna, skogarna och andra olovliga orter är funnet och beslaget, det skall alltsammans vara förbrutet, dem till liten åminnelse straff, som sig hava understått och fördristat våra stadgar och ordinantier i så måtto att överträda".

Något motsatsförhållande till högre myndigheter sökte brätteborna aldrig åstadkomma trots alla avgivna klagomål och protester, och fördelen av att stå väl till boks hos den, som makt och inflytande äger, stod dem fullt klar. För samförståndets befrämjande förärade staden sålunda t. ex. 1637 landshövding Johan Hindersson Reuter ett loskinn, värderat till 70 daler, och 1639—41 fick denne även vid flera tillfällen mottaga bräder och näver som bevis för borgerskapets uppskattning.

Brätte sista präst hette Sveno Jone, i vissa handlingar även kallad Sven André. På 1620-talet komminister i staden synes han ha blivit kyrkoherde 1630. Han satt, säger en handling av 1639, "vid en stor allmän väg och hade ett svagt och ringa prästebol". Sveno Jone blev även den förste kyrkoherden i Vänersborg, men kvarbodde i Vassända prästgård intill sin död 1661. Hans son Johan Wassenius, hovrättsassessor i Åbo, blev adlad Lagermark.

Till sina förmåner räknade kyrkoherden i Brätte frihet från prästernas taxe¹⁾ i Vassända gäll, varjämte han av Karl IX beviljats all den kyrkotionde i spannmål, som föll av Tunhems gäll, vilken senare förmån av Gustaf Adolf 1613 konfirmerades. Genom brev av den 26/3 1625 bestämde dock konungen, att kyrkoherdarne i Brätte och Tunhem skulle "dela i tu" beträffande tiondespannmålen, enär bägge hade lika så stort besvär med gästning.

En av staden understödd skola har tydligen funnits under 1630—40-talen, enär till Per Skolemästare — omtalad i ett flertal handlingar — år 1637 av allmänna medel utbetalts 12 och 1641 50 daler.

Rådhuset har tvivelsutan haft sin plats uppe på åsen i stadens centrum, där tydligen dess källare under 1943 års utgrävning blottats. År 1638 inköptes för rådhusets räkning ett bordkläde, och påföljande år utbetalades 2 daler "till rådstugeklockan 2 pund järn". I byggnaden fanns en bod, som bl. a. 1639 förhyrdes av Riggert Skotte.

Till förvaring av häktade under rannsakingstiden hade staden även ett fängelse, obehäkat och säkerligen av enklaste slag. Utan hinder kunde sålunda "samtöckerskans" man Lars Andersson 1615 taga Constantia ur arresten och föra henne till Marstrand, varifrån hon dock efter några veckor på befallningsmannens initiativ återfördes till Brätte. År 1631 insattes i stadens fängelse en kvinna, som kastat sitt nyfödda barn i sjön, men, trots att hon var säkert fängslad i en stock med 2 järnslår över benen, lyckades det henne dock att nattetid bryta sig ut — tydligen med andras hjälp — samt undkomma över gränsen.

Byfogden Hans Michelsson och stadstjänaren Olof Andersson kunde med ed betyga, att låsen för dörren var tillreglad så väl om morgonen som aftonen. För säkerhets skull inköpte dock staden 7 år senare en ny kolvlås till stadsfängelset.

Bland Brätte borgare på 1630-talet märkes även handlanden

¹⁾ En prästerskapet pålagd utskyld till staten.

Olof Börjesson, gift med en brorsdotter till häradshövdingen Bengt Svenske på Rånnum. Makarnas två söner, Johan och Gustaf Börjesson, födda i Brätte, blevo bägge bemärkta män och efter varandra borgmästare i Karlstad samt stora bruksägare i Värmland. Av Gustaf Börjessons barn blevo två söner adlade Carlström och en Tigerhielm. En annan sedermera bemärkt brätteborgare var handlanden Hans Befrits, vilken vid 10 års ålder år 1624 jämte sin moder kommit till Brätte från Skottland¹⁾. Under Hannibals- och Gyldenlöwefejderna deltog han aktivt i kampen mot danskarna. I sitt äktenskap med Elisabeth Segolsdotter, dotter till borgmästaren i Brätte Segol Svensson, hade han sonen Henrik Johan, född i Brätte 1640, överstelöjtnant och kommandant i Vänersborg 1675 samt under fälttåget i Skåne 1676 chef för svenska artilleriet. Han hade, sades det, deltagit i 7 fältslag och 2 sjödrabbningar.

Brätte var enligt en av borgerskapet till Axel Oxenstierna ingiven supplikation, antagligen från år 1639²⁾, en stad, "belägen mitt ibland en hop berg och haver icke vidare utrymme än högst ett pileskott utom staden, som på alla sidor av herrehov och frälsegårdar alltför mycket instängda, så att frälseägorna stiga in i stadens halva område, varför en part av borgerskapet ringa ägor hava och en part intet, och hava vi icke som andra landstäder, som äro besörjda med stora kornland och bergsbruk, där man kunde föda hustru och barn på efter hand vart år, ja, var månad".

¹⁾ Se not. sid. 69.

²⁾ Odaterad skrivelse, Städers besvär. R. A.

Edsvägen 1647—1800.

Sedan Vänersborg privilegierats, ingick borgerskapet därstädes 1644 till regeringen med en begäran om att få övertaga körseln på Edsvägen, "vilken bönderna hittills ensamma besörjt och varmed de sägas ha bedrivit mycket missbruk, såväl genom tjuveri som andra otillbörliga medel"¹⁾). Ansökan beviljades av landshövding Mannersköld, dock bl. a. med det villkor, att de först skulle förskaffa sig så många formän, som till samma körsel kunna behövas²⁾).

Tre år senare uttrycker K. M:t sitt misshag över, att en stor del av det ankommande gods, som "med rätta alltsammans borde uppskeppas i Vänersborg, upplastas med mycken Guds namns förbannelse ännu i gamla Brätte och föres därmed den nya staden helt förbi"³⁾). Omlastningsplatsen befalldes nu överflyttad till Vänersborg, och Edsvägen utsträcktes fram till denna stad.

En befallning till bönderna i Tunhems pastorat att färdigställa vägen väckte deras stora missnöje, och genom sin herredagsman Olof Guttormsson i Holm funno de sig också 1647 inför drottning Kristina böra påpeka den överenskomelse, som träffats mellan allmogen på ömse sidor om älven, att vardera skulle svara för sitt område, varför de protesterade emot att nu göras skyldiga "broa och väga" på Edsvägen fram till Vänersborg, vilket arbete borde utföras av dem som hava sin förtjänst av vägen. "Utan andra häraders tillhjälp", säga de vidare, "är det oss även pålagt att överföra alla de Kronans stycken (kanoner) och lod (kulor) samt annan krigsammunition ävensom den stora stenen till Lilla Edets slussbygge, som såväl före som efter fejden över Vänern förts till Brätte"⁴⁾).

¹⁾ Styffe: Excerpter. R. A.

²⁾ Topografica: Palmsköldska arkivet. U. B.

³⁾ Riksregistraturet 29/3 1647.

⁴⁾ Allmogens besvär, II. R. A.

I en odaterad inlaga till regeringen förklara nu vänersborgarne, att de "skaffat sig formän med 200 hästar, vagnar och alla pertinentier", och 1649 bekräftade drottning Kristina Mannerskölds 5 år tidigare borgerskapet givna privilegier angående edsvägskörseeln, dock under förbehåll "endast så länge de den nöjaktigen som sig bör och utan någons skäliga klagan över hinder stadigt kunna fortsätta".

Men göteborgarne voro ej till freds med den nya ordningen, och i en odaterad skrivelse från 1660-talet klaga de över, att "nu hava Vänersborgs borgare förmått, att de allena skola köra allt köpmansgods över den vägen för 5 öre kopparmynt för vart skeppund stångjärn. Skutorna, som föra våra varor från och till bergslagen, måste intet vidare löpa än till staden, där måste de lossa och godset med stor omkostnad nederlägga, att sedan med små båtar föras från Vänersborg till gammal Brätte, dit skutorna kunna väl föra godset så nu som tillförne skett, och göres alltså Edsvägen 1/4 mil längre än Gud och naturen den gjort haver"¹⁾.

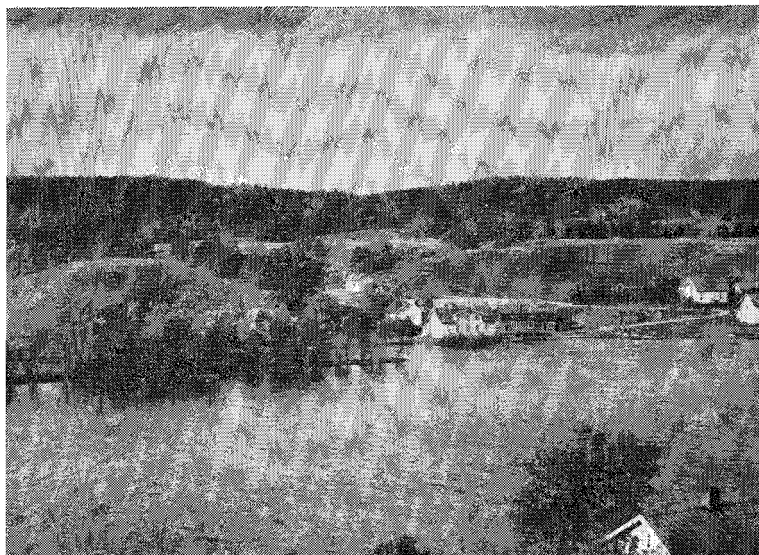
Hamnförhållandena vid Brätte försämrades dock alltmer på grund av vikens fortgående uppgrundning, och år 1670 heter det också från göteborgarne, att "den Högste hade täckts förmedelst vattnets förminskande nu förändra seglationen till Brätte". Av naturliga skäl måste den gamla lastageplatsen nu också helt övergivas, och förutnämnda år satte även vänersborgarna i gång med uppförande av bodar å den nya omlastningsplatsen vid Korseberg.

Vid Åkersström och Brätte hade Kronan redan på 1580-talet bodar för järnets förvaring²⁾, varest godset inrymdes, tydligen utan vare sig kontroll eller bevakning, ända till dess Bengt Skrivare 1603 började öva en viss uppsikt åtminstone vid Brätte. Under "brännefejden" 1612 förstörde danskarna bodarna vid såväl Åkersström som Brätte. På förslag av

¹⁾ Rydqvist: Beskrivning över Göteborg.

²⁾ En av bodarna vid Åkersström benämnes i Väne dombok 1619 Kungsboden.

Carl Bonde 1625¹⁾) tillsatte Kronan vid Brätte en person med uppgift att kontrollera järnsändningarna samt förskaffa godset vidare över Edsvägen, och 1641 tjänstgjorde här en skrivare och en besökare samt vid Åkersström en våg- och tullmästare, vilken senare det ålåg att föra bok över allt gods,

Åkerström,

med sina djupa inskärningar mellan bankarna minnande om en del av det stora jordraset 1648. — Edsvägen slutade vid det vita huset i förgrunden, vilket ligger på gränsen mellan Bohuslän och Västergötland.

som passerade från Brätte f. v. b. Göteborg. Den sistnämnda befattningen var tydligen mest betydelsefull, enär dess innehavare uppbar lika stor lön som de två andra tillsammans.

”Om mederaftonens tid” den 7 okt. 1648 lossnade helt plötsligt och flöt ut i älven flera hundra alnar av det jordområde, som utgjorde den till Åkersström gränsande gården Intagan

¹⁾ Utredning angående järnkompaniet.

i Hjärtum. Enligt Jonas Rudberus' skildring fingo härvid 127 människor sätta livet till, varjämte två krögargårdar och 13 köpmansbodas förstördes, och enligt prostens Anders Grottes en vecka efter händelsen avgivna rapport blev "vid Strömmen några stora sjöbodas, tvänne hus höga, med fundamenter och bålverket, uti vilket voro stora master, 2 famnar tjocka, såsom ved sönderslagna. Stångjärnet, som i sjöbodarna var inlagt, fördes högst på lidan. Ifrån Göteborg voro 5 stora edsbåtar ankomna, vardera 12 läster bördig, äro ock sönderslagna i stycken. Husen och vad i husen var haver flutit upp åt Trollhättan." Men Åkersström reste sig ganska snart efter olyckan, och redan efter några år höra vi där åter talas om såväl köpmansbodas som sjöbodas. På 1680-talet grundade så de göteborgska köpmännen här ett ordentligt varunederlag eller s. k. faktori, och en karta av år 1699 anger ej mindre än 18 järnbodas jämte 1 "kronhus" vid Åkersström, till stor del belägna å Intagans mark.

Vägens förläggning fram till Vänersborg var helt obanad tills år 1656, då hela Tunhems gäll av guvernören Per Ribbing gavs befallning att göra Edsvägen färdig från Karls grav till gamla Brätte ägor, "hwilken wägh, när the den en gång hafwa wähl dikat, uppfyllt, broat och till macht kommet, skola the framdheles för honom wara befrijade, och Stadhen sedhan skyldigh dhen widh macht hålla"¹⁾.

Den 2 maj 1676 reste Karl XI över Edsvägen till middagen hos general Ascheberg å Ström, och efter att i Vänersborg, säkerligen å Nygårdsängen, ha mönstrat och exerceerat Västgöta-Dals regemente, för han den 3 aug. 1691 i sällskap med bl. a. general Ascheberg till Åkersström, där general Hans Wachtmeister mötte med sluparna, som förde det antagligen rätt stora sällskapet till Bohus²⁾.

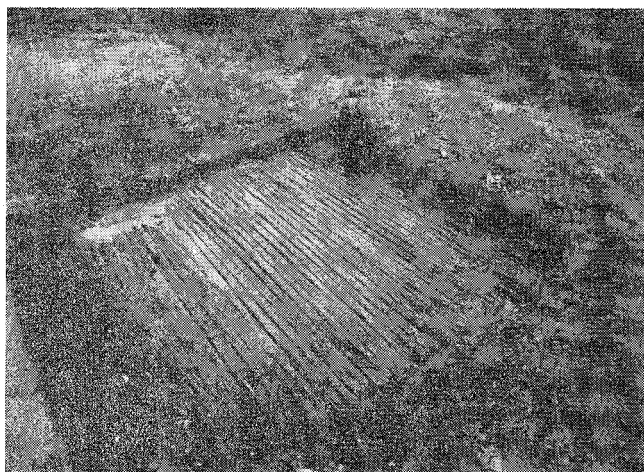
Under Gyldenlöwefejden 1678 rapporterade några kunska-pare till högkvarteret vid Forstena, att norrmännen gjort an-

¹⁾ Väne dombok.

²⁾ Karl XI dagbok.

stalter till att "bränna upp" Edsvägen, "men efter rop är utgånet, att 600 skyttar av de våra skulle gå där på skogen, ha de sitt uppsåt ändrat¹⁾. Härmed torde väl kunna förstås, att vägen redan då var stockbelagd.

År 1706 intygades vid rätten, att Edsvägen vid Strömmen vore i största fara att utfalla, varför minst 20 st. ekar tarvades att i Vassända gäll fälla till vägens bestående, och 1729 anslogs 40 st. ekar och 20 tolfter timmer till reparation av vägen vid Strömmen.

Stockbelagt parti av Edsvägen.
framgrävt vid Åkerströms grusgrop 1927.

Underhållet av vägen ålåg under 1700-talet de trafikerande, försåvitt ej allmogen i sin helhet härtill kom att uppbådas. År 1712 ådömdes 8 malögabor bötesstraff för det de använt sig av Edsvägen utan att bidra till dess underhåll, "och skulle de under hösten göra sitt stycke färdigt". Efter en allmän klagan över vägens dåliga beskaffenhet dömdes vidare 23 bönder 1729 till vardera 3 silvermynts "tredskoböter" för

¹⁾ Väne dombok.

det de vägrat att försvarligen upprätta vägstycket på Edsvägen mellan Båberg och Strömmen, och förmantes de samtidigt att hädanefter sin skyldighet vid vägröjningen behörigen fullgöra.

År 1664 fick Vänersborgs stad efter en 4 år tidigare gjord hemställan åt sig donerat ett fjärdedels hemman Intagan (nuv. Marieström) för att där sätta en krog. Sedan gästgivaren därstädes Torsten Bryngelsson med döden avgått, "och hans änka på grund av ålderdom och andra skäl icke var i stånd att hålla gästgiveriet vid makt, än mindre fortskaffa göteborgarnes gods av järn, beck och tjära, såväl som det salt, sill och vin etc., som åt Värmland föres", lät landshövding von Vicken 1683 göra veterligt, att han till föreståndare för såväl gästgiveriet som faktoriet förordnat den av magistraten i Vänersborg föreslagne Anund Bark¹⁾. Denne hade, enligt en anteckning av 1687, tjänat som officer under Gyldenlöwefejden och "under den tiden utstått mycket ont, blivandes han vid krigets slut tillika med de andra officerarne vid regementet till sin största ruin reducerad, efter han sedan den tiden utan någon verklig tjänst i stort armod har måst leva. Sedan har han lidit stor sjönöd och tillika eldsvåda, då fienden avbrände Vänersborg, vilket icke ringa hans fattigdom ökt etc."

En livfull skildring av de båda lastageplatserna ger oss Pehr Elvius i sin dagbok 1748: "Vid Korsberget", säger han, "var inrättat en ansenlig byggnad av tvenne etager, som åtminstone kunde intaga 100.000 skeppund; denna bod är avdelad i många rum, så att man i hastighet kunde utleverera till vederbörande, vad post man behagade eller påfordrade. På sidan är en brygga, varuppå tunnagodset rullas och inlastas i fartygen. Detta berg gör ej allenast en god hamn för skutorna utan ock en fast grund för järnbodarna, sådan som den däri lagda stora tyngden fordrar. På sjösidan av boden såg man 12 stycken stora tremastade skutor och på landsidan en otalig hop med edskärror, var och en lastad med ett

¹⁾ Städers akter. R. A.

skeppund järn. Bodarne voro ock för denna sommar fulla med järn och bryggan överhöld med saltfat...

Vid Åkersström låg en byggning, allenast av en våning, indelad i 22 rum. Det här inlagda järnet var ej alldeles till så stor myckenhet, som vid Korsberget, ty edsbåtarna kunde snabbare denna tiden hämta det till Göteborg, än edsbönderna förmådde transportera det från Korsberget. Dock berättades, att de nu voro flitigare med sina körslor än någonsin tillförne, sedan de förnummit, att det var å färde med Trollhätte slussfart. Man såg här de nätta, väl byggda edsbåtarna i stället för de plumpa vänerskutorna vid Korsberget. Här var ej så god grund som vid Korsberget, utan var hela byggningen ställd på en bro, som låg på tätt nedslagna pålar.

Början och arten av Edsvägen visade sig här strax vid Åker, där den går uppföre en backe från stranden, bestående ej av annat än steniga backar, som de tunga järnlassen ännu gjorde svårare och gropigare än de i sig själva kunde vara. Härutav far tunnegodset, som föres tillbaka till Korsberget, ganska illa, tunnorna bliva otäta av stötar och skakning, så att ofta en fjärdedel spills därigenom bort, åtminstone länder det alltid edsbönderna till en ursäkt, då de ej leverera fullt gods till Korsberget.

När också några dyrbara varor skola av göteborgsköpmännen försändas till Värmland, socker, vin, specerier m. m., måste de alltid sända någon betjänt, som skall hava tillseende på edsförseln. Men huru man häruppå haver inseende, veta de alltid någon utväg att göra sin forlön större av varan, varföre dessa edsbönder, som mest bo uti Vassända socken, hava vin, russin etc. att föryttra eller byta mot andra matvaror, varav de ej göra synnerlig hemlighet eller hålla för stöld, ehuru deras präster med hårda straffpredikningar dem det lära och deras domare ännu på ett kraftigare sätt moralisera för dem.

Edsbåtarna, som föra järnet från Åkersström till Göteborg", säger han vidare, "mätte 22 alnar i längd och 7 i bredd. De gå 6 fot djupt, då de äro lastade med 250 till 300

skeppund. De äro inrättade med fällmaster, på det att de må kunna gå under Lejonbron i Göteborg till Järnvågen. Båtarna äro 24 till antalet, och ägarna, som kallas båtkarlar, utgöra ett skrå. De kunna förtjäna var sin ägare 300 till 400 plåtar netto årligen”.

Taxan för godstransporterna å vägen var ofta föremål för ändringar med härvid åtföljande stridigheter mellan parterna. Efter av göteborgarna inför riksdagen anförda klagomål bestämdes bl. a. 1694¹⁾ kostnaden för transport av ett skeppund järn att utgå med 9 1/2 öre formanslön å Edsvägen och 2 öre till faktoren i Vänersborg samt vid Strömmen 2 öre i bodlega och 1/2 öre i skrivare- och arbetslön. Härtill kom sedan 1/2 öre för slussningen vid Lilla Edet.

År 1718 var det åter konflikt mellan förbönderna och borgerskapet i Vänersborg, varvid de förra funno sig föranlåtna framföra sina klagomål till konungen. Den 14 maj kommer Karl XII jämte hela sin svit på ritt från Strömstad till Vänersborg, och efter att här kl. 4 påföljande morgon ha mönsttrat greve Liewens regemente fortsatte han färden vidare till ”Trollhätta fall och äfwen till den Canal, som herr Polhem skulle göra”²⁾).

I Riksarkivets krigshistoriska samling bevaras två brev, som i detta sammanhang äga sitt stora intresse, bägge daterade Vänersborg 15 maj 1718. I det ena meddelar landshövding Gustaf Fock att ”med järnkörseln är den beskaffenhet, att vänersborgarna undfå av göteborgarna 10 öre silvermynt för vart skeppund järns befordran ifrån lastningsplatsen Korseberg åt Åkersström, varemot vänersborgarna påtagit sig att hålla några hundrade hästar själva, som de ock i förstone hållit en stor hop och kört järn därmed, men efter handen hava de begynt mer och mer därmed innehålla, så att nu ganska få kvar äro, som köra järn, brukandes alla de andra bönder i stället, dem de av sina undfångna 10 smt. betala

¹⁾ Kommerskollegii protokoll 14/6 1694. Ö. A.

²⁾ Karolinen Anders Dahlfeldts berättelser om Karl XII:s krig i Norge.

allenast 7 smt. och hava således 3 smt. själva på vart skeppund i fördel. Men om det dem pålades att hålla egna hästar och därmed köra järnet själva jämte de vanliga edsbönderna, så kunde det lida mycket fortare med järnkörningen och järnet även 1000—1200 skeppund var kördag bortföras, såsom i förra året skett, i det i stället nu knappt 300 högst 400 skeppund kunna komma fort om dygnet med böndernas hästar allena. Andra häraders bönder kunna ej brukas till denna järnkörsel, efter de varken äro vana därvid eller hava därtill tjänliga kärror, förutom det de ock stadigt äro sysselsatta med andra skjutsningar.” — Konungens i anledning härav omedelbart avgivna resolution har följande lydelse: ”Såsom borgerskapet icke fullgör sin skyldighet att hålla så många hästar, som till järnkörslan behöves, alltså är Kmt:s vilja det var och en, som kör fram järnet, skall njuta de 10 smt, som därför betalas, och borgerskapet ingen förmån därvid njuta, så länge de inga hästar underhålla, utan bör landshövdingen i orten däröver hava uppseende, att allmogen samma 10 öre för dess körslor oavkortat åtnjuter”. — Med dödsskottet vid Fredrikshald ett halvår senare dog även denna kung Karls stolta tanke på en Trollhätte kanal, och i januari 1719 gick från Uddevalla, där balsamering skett, karolinernas marsch med den stupade konungen längs en del av Edsvägen förbi gamla Brätte.

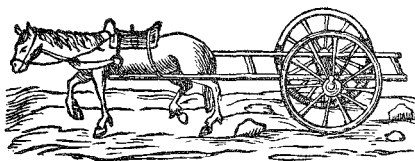
”Så länge edsvägsbönderna voro i sin gamla välmakt”, säger Christoffer Polhem 1720, ”kunde de väl finna sig i vänersborgarnas tilltag att beröva dem en del av deras rättmätiga inkomst, men sedan bonden lagt sin åker till äng och förvandlat all sin boskap i bara hästar, blev han omsider så utarmad, att han intet kunde skjutsa järnet med mindre han fick allt samman, nämligen 10 smt per skeppund”.

År 1724 slöto göteborgarna med faktorerna i Vänersborg nytt kontrakt angående godsets befordran på Edsvägen, och 1741 ingingo 14 faktorer och 124 förbönder sinsemellan ett

avtal, som tillförsäkrade de senare 10 smt i ersättning för vart lass eller skeppund järn, som kördes över vägen¹⁾).

En ny konflikt utbröt 1769, då bönderna, modernt uttryckt, etablerade strejk och vägrade att arbeta under förmenande, "att deras goda hemman genom körseln blivit vanhävdade, deras åkrar lagda i linda till foder för edshästarna, deras nödtvång till underhållande av körningen att varje år uppköpa en myckenhet hästar för dyrt inköp och om sommaren utköra dem, så att de om hösten icke kunna bringas till större värde, än vad hästens hud kunde vara värd". Genom ett avtal, konfirmerat av landshövdingen, bestämdes nu forlönen till 24 banko smt per skeppund stångjärn samt för var tunna gods 4 daler om hösten och 16 öre övrig tid av året.

En liten interiör av livet på Edsvägen ger oss Carl von Linné, efter att här under sin västgötaresa 1746 ha avlagt ett besök: "Edsvägen", säger han, "kallades en landsväg, på vilken edsbönderna körde det järnet, som kom ifrån Vänern ävensom det åt Göteborg passerar Trollhättan, den rätta Edsvägen. Bönderna hålla härtill en anseelig myckenhet hästar som dageligen till 600-detals slita vägen. Edsmärren

"Edsmärren". (Ur Linnés Wästgöta-resa.)

är merendels ett eländigt kreatur, spänt för en simpel kärra, häftad vid sadelen, som framantill har ett bröststycke såsom en sele. Över den borte bogen på sadelen ligger en vedja, som uppehåller kärrarmarna; över den förra bogen ligger en annan, som uppehåller en järnring med en hake, som häftas i kärrans arm. Järnstängerna läggas långs åt i kors över kärran, att de räcka så långt fram som själva märren. Här

¹⁾ Väne dombok.

brukas inga tömmar, utan går den ena märren efter den andra, så att en karl ofta körer 12 à 15 kärror, medelst det han går efter och ropar eller kastar sten. Dessa mährar veta artigt, att gå ut ur vägen, vilket vanan lärt dem”.

Den berömda arkitekten och överintendenten Karl Hårleman, som år 1749 besökte Trollhättan, anger i sin dagbok den å vägen transporterade viktmängden till 75.000 skeppund stångjärn årligen och de härför använda hästarnas antal till mer än 900. Böndernas inkomster utgjorde 75.000 daler för jätinet och lika mycket för tunnegodset m. fl. varuslag.

Men härmed var tydligen ej maximum nått för denna trafik, ty 1765 kan komministern Torsten Wassenius meddela, att över Edsvägen till Göteborg årligen transporterades 80.000—100.000 skeppund järn jämte trävaror av skilda slag samt i motsatt riktning en myckenhet sill, salt och vin m. fl. varor.

Det var i regel ej ”mors bästa barn” som handhade trafiken å Edsvägen, och klagomålen över deras ogudaktiga leverne voro ofta återkommande. Häradets tingsprotokoll ha genom tiderna åtskilligt att förtälja om såväl skadegörelser å ängar och gärdesgårdar som ock under transporterna bortslarvat eller stulet gods, slagsmål och överfall m. m. Vid flera tillfällen bötfölls t. ex. förbönder för att de under transport av vin mellan Åkersström och Brätte borrarat håla på faten och med ”fjäderpinnar” supit ur innehållet.

Sven Andersson i Munkebo ådömdes 1650 höga böter för det han utan orsak överfallit och med en yxa huggit efter Hans Befrits i dennes bod vid Strömmen, och 1685 blev faktoren Hans Bark å samma plats överfallen och misshandlad av en soldat. Ett annat tidstypiskt slagsmål behandlades vid häradsrätten år 1705. En soldat Per Andersson från Lunden hade året förut inkommit i faktoriet vid Strömmen och där gjort hemställan om att få sitt medförda järn räknat av den på sängen vilande faktoren Sören Stockman. Faktoren bad emellertid soldaten vänta, och på den sistnämndes fråga, vem som i så fall skulle betala väntepengar, gavs svaret, att det

får de göra, som järnet äger, varpå faktoren fattade en skohammare för att därmed slå till soldaten. Denne tog dock tillhygget ifrån faktoren och gick därpå ut för att leverera ett lass järn till faktoren Hans Bark. Återkommen till faktoriet hade han en liten yxa på armen, vilket föranledde Stockman att fatta sin värja och med denna så svårt sarga soldatens uppsträckta hand, att denne blev arbetsoduglig i 7 veckor.

Men även edsvägsbönderna själva voro ofta utsatta för faror och försåt, framförallt genom grannarna på andra sidan gränsen. Det första ärende, som behandlades vid den nya staden Borås rådhusrätt 1623, gällde en norsk man Olof Andersson, som efter våldsamt motstånd infångats av byfogden i staden, misstänkt för begångna brott. Inför domstolen sade han sig vara landsförvist från Norge för där förövat mord, och väl över gränsen hade han jämte två sina stallbröder lagt sig i försåt vid Edsvägen nedanför Brätte för att där röva de resande. Från en bonde hade de även tagit en häst, som slagits ihjäl och sedan kastats i älven, och, medan folket var ute på ängarna, hade de tre kumpanerna genom taket brutit sig in i ett torp, där de stulit en mångfald matvaror. Härefter hade de under 3 veckor lagt sig vid vattnet Trollhättan, rövades och stjälandes allt vad de överkomma kunde. För dessa och ett flertal andra svåra förbrytelser dömde rätten den anklagade till döden.

År 1631 beslöt häradsrätten att sända fängslad till Älvsborg en norsk man, som vid Åkersström upprepade gånger brutit sig in i en Brätteborgares bod och där stulit vin och pengar, och 1655 besvärade sig edsvägsbönderna däröver, att tjuvar och skalkar inkomma över gränsen och i Vassända ha sitt tillhåll, och förbjöd rätten i anledning härav vid högt vite en var att härbärgera dylika missdådare.

Myndigheternas alla försök att genom tillrättavisningar och förmaningar få de ogudaktiga förbönderna att ändra leverne gav klent resultat. På 1690-talet t. ex. fann sig sockenstämman i Vassända vid upprepade tillfällen böra beklaga, att prästen ofta måste gå från kyrkan med oförrättad gudstjänst, varför

folket allvarligen förmantes, "att icke låta sin edskörsel så skändligen draga sig från Guds hus, som står bredvid vägen, där de köra". De många krogarna längs vägen besöktes i stället desto flitigare, och här kunde ju bönderna också utan ofredande av ordningsmakten föra sitt fria liv. På förekommen anledning fann sig dock bl. a. sockenstämman i Naglum år 1704 böra förmana allmogen "att akta sig för svordom och slagsmål samt att icke så mycket söka krogarna vid Edsvägen".

Någon kontroll över dessa nästen förekom väl egentligen inte, men 1729 beslöt dock häradsrätten på hemställan av länsman Ekeberg förbjuda soldaten Arvid Säterberg att vidare på sin knektetomt vid Edsvägen idka öl- och brännvinsförsäljning, då denna som olaglig betecknade hantering förorsakat stort oväsen.

Trollhättefallens dån blandat med rasslet från de många järnkärrorna jämte körkarlarnas alla svordomar åstadkom, säges det, sammanlagt ett sådant larm att vägen ofta populärt och t. o. m. i tingsprotokoll 1711 gavs namnet "gnyet". Svordomsoseden var säkerligen den av edsvägsböndernas oarter, som från välsinnat håll framkallade de flesta protesterna. Redan 1658 ålades sålunda prosten Grotte i Tunhem att "med högsta allvar förmå staden Vänersborg till botfärdighet, i synnerhet att man avstår från det farliga svärjandet", och ett hundratal år senare finner sig komministern i Vassända Torsten Wassenius t. o. m. föranlåten att till trycket befordra en predikan mot "det gräsliga svärjandet på Edsvägen".

Den mest livfulla skildringen ger oss Polhem i sitt uttalande, att "utom det Vänersborgs stad såväl som allmogen däromkring blivit utfattiga och nästan i grund förstörda, vartill jämväl kriget mycket bidragit, så har man två andra omständigheter, som förtörnar Gud och skadar landet, nämligen svordom och fylleri: Ty hjälp, Herre Gud, huru många hundra tusende, ja, milliontals eder läggas ej ned mellan Korsberget och Strömmen, för vilken orsaks skull samma väg med lika så gott skäl kan kallas edsväg och farkosterna därifrån eds-

båtar. Att på samma edsväg så många svordomar och eder fällas, är ej utan orsak, ty där en större myckenhet av bönder komma tillhopa, av vilken större delen är berusad, och var och en söker sina egna förmåner utan ordning och uppsikt, så vet man, att eder måste gå framför allt, ej förtigandes slagsmål, mord, stöld och andra laster, som äro fylleriets rätta frukter". Än idag kan man i våra bygder påträffa folk, som på allvar vilja förmena, att vägen fått sitt namn av alla de eder, som där uttalats.

Det var ett hårt och oerhört strävsamt liv dessa körkarlar på Edsvägen i all sin fattigdom nödgades föra, och ej bör det väl tillkomma vår tid med dess "höga kultur" att döma över dem för deras olater.

Varustransporten på Edsvägen var "ett nödvändigt ont", motiverad genom de älvtrafiken hindrande Trollhättefallen. Alltsedan vasakungarnas tid hade dock frågan om en kanalled förbi fallen varit aktuell, men först på 1770-talet kunde denna plan till en första del realiseras. År 1775 gavs handels societeten i Göteborg åläggande att genast borttaga sina järnbodar vid Åkersström, enär de vore till hinder för Trollhätte slussverksbyggnad, och 4 år senare kunde slussen därstädes öppnas för trafik. Genom att en slussled 1777 färdigbyggts även vid Brinkebergskulle sattes båtarna i stånd att obehindrat gå från Väneren till Kavledammen samt från Göteborg till Åkersvass, mellan vilka båda nya lastageplatser godset vidarebefordrades förbi fallen på den s. k. Antonsonska träbron.

Edsvägen var nu som transportled obehövlig, och förbud mot dess användande för varuförsel utfärdades av myndigheterna vid upprepade tillfällen. Men traditionens makt är stark, och edsvägsbönderna såväl som göteborgarna vägrade under olika förevändningar att foga sig i den påbudna nyordningen. År från år kom dock trafiken alltmer att övergå till den nya transportleden, och efter det kanalen år 1800 öppnats för trafik, var all vidare konkurrens utesluten. Eller, som kanaldirektionen i sitt protokoll år 1800 uttrycker det:

"Edsvägen anses enligt förbud stängd och olaglig att nyttjas för varutransport".

Sveriges på sin tid och sitt sätt säkerligen märkligaste färdeväg hade nu fyllt sin flerhundraåriga uppgift som förmedlare av trafiken mellan Väneren och älven förbi Trollhätte strömmar och därmed degraderats till vanlig landsväg. Ett kapitel av Väne härads och västra Sveriges historia var avslutat.

Bilaga 1.

Ur Städers akter. R. A.

Karl IX:s donationsbrev 1603.

Wij Carl medh Gudhz Nåde Sverigis Rijkis Regerende Arffurste, Hertigh til Sudermandlandh, Närke och Wermelandh, giöre witerligit, at wære wnderståtere och Menige Borgerskapet ij Brätte haffue oss ij wnderdånigheet låtet Besökia och ödmiukeligenn Begierett Nogott mera wtrymme til Stadenn, Efter the her til haffua warit både medh Mulebeet fiske watan och anner lägenhett på alle sijder Inneteppe. Så hafue wij teris ödmiuke bönn i så måtto Nädigeste ansehet och gunnsteligenn Efterlatitt, Såsom wij och nu medh wårt öppne bref nådeligenn wne och efterlate them Stadenn til mere förbättringh och wtrymme Cronegårdenn Amennerödt, benemndt Gunnerstorp, enn gårdh, och Wassende, enn gårdh, wthi Wassende Sochnn i Wäne Häradt, ligiendes wnder förbe:de Brette Stadh, både i wäte och torre, skogh och mark, närby och fierrann, Inge äger wndentagende, som der til aff ålder legatt och lytt haffue, at niute, Bruke och obehindrat beholle, inn til des wij Stadenn medh privilegier och mere frijhet och wilkor framdeles kunne och wele benåde och betenkie och the bönder, som her til haffue boodt oppå same heman, skulle flytta inn ij Stadenn och Bruka Borgare Närringh: Dock skola för:de Brette Stadz Innwånere medh sådanne beskiedh niute och beholle samme hemman under Stadenn, at the skole årligenn deraf wtgiöre tretio daler peningar: Wij hafue och her hos tagit och anamett, som wij ock nu medh dette wåret öppne bref tage och anamme them medh hustru och barnn, Boo och Bohagh, godz och Egodeller rörligitt och orörligitt, intett undentagendes, wtij wårt Furstelige hägnn, wernn, fridh och försuar för al öfwerwoldh och orett. Förbiude fördenskull alle, som oss medh hörsamhet och lydno förpflich-

tade äre at tilfoge för:de Brätte Stadz Boer her Emott hinder eller för-
fångh i några Måto; gifvet på Örebro Slott Den 21 Apriliz årh 1603.

CAROLUS.

Wdde Swensson.

Bilaga 2.

Ur Städens akter. R. A.

Thenn Andre Termins Skattningslängd uthi Brätte Stad, giord uthi
wälahtade Nils Galles och Peer Assersons sampt Bärgmestarens Bengtt
Arfuedssons Närware thenn Majj årh 1610. Förmäler huru många
Flionelags Gårder, Enkiär, Drängiär och Pigär ther finnes, som samma
skatt förmå och icke förmå uthläggia, såsom här efter fölier etc.:

Bengtt Arfuedssonn för sig, sin hustru, Piga och sin Gård	11 m:r
Karin Härmans Enkia för sig och sin Gård	6 m:r
Tårbiör Härmannssonn årh een Fatig Man och sither inhijses och är ij Konungensienst.	
Anders Jacobssonn för sig och sin hustru och Piga	7 m:r
Swenningh Anderssonn för sig och sin hustru Penning:r	6 m:r
Anders Ingellssonn årh husfattigh	0
* Brijniell Swenningssonn för sig och sin hustru Penning:r	6 m:r
Måns Lagerssonn för sig och sin hustru Penning:r	6 m:r
Mariett Jacobz för sig och sin Sån Penning:r	4 m:r
Lars Anderssonn för sig och sin hustru Penning:r	6 m:r
Penning:r för sin gård	4 m:r
Måns Peerssonn för sig och sin hustru och gårdh Penning:r	10 m:r
Anna Nemlig, een Enkia för sig och sin dåtter Penning:r	3 m:r
Oluf Joenssonn för sig, sin hustru och sin gård Penning:r	10 m:r
Arfue Sägere med sin hustru och för sin gård	

* Uppå K. Maj:tz Nådige behag hafwa tesse inge Penninge lagtt för sine
tompter efther all deris huss bleff i förljdnne årh opbrändtt af wädh-
eeld och mesth huad the åtte.

Penning:r	10 m:r
Bengt Swensson för sig, sin hustru, een Piga och sin gård	11 m:r
Börgie Andersson för sig, sin hustru och sin gård	
Penning:r	10 m:r
Swenn Trulsson med sin hustru och sin gård	
Penning:r	10 m:r
Börge Olsson för sig, sin hustru och dreng och sin gård	12 m:r
Lukas Rassmusson för sig, sin hustru och sin gård	10 m:r
Mikill Hansson med sin hustru och sin gård	
Penning:r	10 m:r
Joenn Peersson för sig, sin hustru och sin 1/2 gård	
Penning:r	8 m:r
Oluf Andersson för sig, sin hustru och en half gård	
Penning:r	8 m:r
Brijta Arfuedz Enkia för sig, sin datter och sin gård	7 m:r
Mattz Joensson för sig, sin hustru och sin gård	
Penning:r	10 m:r
Nils Skreddare för sig och sin hustru, Penning:r	6 m:r
Håkånn Andersson för sig, sin hustru och sin gård	
Penning:r	10 m:r
Jacob Böker med sig och sin hustru och för sin gård	10 m:r
Peer Andersson för sig och sin hustru, Penning:r	6 m:r
Jacob Peersson, een ogiftter kar, Penning:r	4 m:r
Hans Hermansson, een ogiftter kar, Penning:r	4 m:r

L. 56 dal:r 1 m:r

Tesse till wisså, att Så ij Sanning ähr under wåre Samptt Bengtt Swenssonns Signett.

Datum ut supra.

L. S.

L. S.

L. S.

L. S.

Thesse Eftherscreffne ähre husfatige och oförmögne, af hvilka Mann inge Pening:r hafver till att förmoda:

Swenning Brijnnillsson
Peer Stark
Oluff Kinkill
Lars Heminhsson
Ingrij Hindrikz een Enkia
Jöns Kåparslagare
Nils Peersson
Lars Joensson
Erick Månsson
Oluff Elfsson Klåkkare.

Gustaf II Adolfs Privilegiebrev för Brätte stad 1619.

Wij Gustaf Adolph med Guds nåde etc. Göre witterligit, att effter ded Rummeth och stället, der Brätte Stadh ähr belägen och Funderet, en Serdeles beqwem lägligh orth ähr, mäst för alle de tarfwelige Lägenheeter skull, som dem kan behöfwe, och wij och gärna såge, att den så wäl som andre wåre städer i Rijkedh måtte tilwexa, och serdeles medh handel och wanell förmheres, effter som och förhoppligit ähr, medh tijden skal skee kunna, när dess Inwånere med serdeles Privilegier, Frijheeter och andre flere wilkor och lägeenheter, såsom andre wåre Städer i Rijkedt, försedde och försorgde blifwe. Derföre hafwe wij aff synnerligh gunst och nådigh affection, som wij till förb:te Stadz Inwånere icke mindre ähn till alle andre wåre Wndersåter i alla måtto drage. Så wäl som och för deres ödmuke böön och ansökningh skull nådeligen låtet oss behaga, dem medh eftersk:ne Privilegier att benåde.

Först wele wij härmedh hafwe samtyckt och Confirmeret Brätte stadh dhe Chronegårdar, som (Christeligh och högloffligh hoos Gudh i åmin-nelse) wår Salige käre Herrfader Konungh Carl etc. dem till vthrymme, Mulebete och Fiskewatn medh sitt Konungzlige breff hafwer effterlåtet till Ewärdelige Egor, effter breffzens lydelse att beholla, som ähre Anunderydth, Gunnarstorp och Wassändhe: doch så att de der aff skole åhr-ligen vthgöra Penningar 30 Rijkz Dr.

Dernest, effter förb:te Gårder liggia förnär in på Stadhen, så att Borge (der Staden tilwexer och förmeheres) icke efter tarfwen vthrymme, wedhugge eller andre Commoditezer hafwe kunne. Derföre hafwe wij högbe:te wår S. Herrfaders effterlåtna lägenheet i så måtto ökt och förbättrat, att de och den Skattegården, som näst Staden ähr belägen, Anunderydth be:dt till Stadzens Eigor måge niuta och beholla, doch så att de eganden till Skattegården, ariz och byrdesrätten förnöija och betala. I lijka måtto och så en Chrona gårdh stoore Asperydth be:dt der aff de åhrligen skole vthgöra...¹⁾ Rijkz. Dr. Och skole fördenskuldh förb:te lägenheeter, medh vthmarck, Åker, Engh, Skogh, Strömar, Qwarnar, Fiskewatn och andre tilägor, som wij dem här medh privilegera, icke som här mångh annorstädes i Rijkedt skedt ähr, till någre privat Personers nytte anwände och häfdade blifwa: vthan till Stadzens gemene bäste, förkofringh och förbättringh, I så måtto att de som willia nyttia Stadzens uthmarck och fåäbeete, wedehygge, Fiskerij, Åkerbruuk, att de åhrligen gifwa för hvarth nööth een wiss leghe i Peng:r. Så och accor-

¹⁾ Beloppet utelämnat i registraturet.

dera medh Staden om ett wist, att gifwa för ded andre bruked effter som ded ähr stoort eller nyttigt till. Och der någon effterlåtes att taga Wreetter och Täppor inn på Stadzens Vthmarck, och ded blifwer i Stadzens Tenckebook inskrifwet, och Wreetens lägligheet, längdh och bredd förtecknade och att der aff åhrligen göres Skatt och rättigheet till Staden. Och hwar på förbe:te Egor, Strömer funnes, som entere Miöl eller Sågeqwarner, Hambrar, Ålefiske kunne sätties vthi, att de måge i lijka måtto vnder wisse Conditioner vthiåås wisse Borgare att byggias och ded der aff görs, kommer menige Staden till bästa.

Till thett Troidie. Så gifwe wij dem macht och tilståndh, att de effter denne dagh Sweriges Stadz Lagh niuta och bruka måge, der effter Borgmestare och Rådmän wällia, så och andre Embeter efter tarfwen tilsättia, såsom och vthi alle förefallande Saaker effter Stadz Lagh ransaka och döma; handell och wandell sijn emillan och medh andre drifwa, doch der hoos serdeles i acht hafwandes att wår köphandels ordinantzie icke öfwerträdes.

Till thett Fierde. Effter de och framdeles altijdh som brukeligt ähr, deres fälte domar så wäl som och Contracter, Fulmacher, Pass och andre Certificatzer, måste der så behöfwes, medh Stadzens Insegle bekräfta. Derföre gifwe wij dem till Stadz märcke, ded de uti deres Stadz Signete föra och bruka måge, Nembligen: En strömmande Fors som emillan Tu bärgh faller och flyter, efter som siefwa avrijtningen uthwijser.

Till thett Fempte. Skall dem fritt och effterlåtet wara, att de iempte Göteborgzboerne och andre alle wåre Städer i Westergötland, vpå Daal och annorstädes, wedh alle frije Marknatzplatzer, och elliest allestädes handle och wandle måge, förb:te wår ordinantzie och andre wåre Städers, serdeles gifne privilegier vthan skada och förfångh. Doch skal den serdeles till wårt behagh och wijdare betänkiande wara effterlåtet, att de uthi Wåne häredhe för alle andre handla och köpslaga måge, och deres godz, som emoot denne wår tillåtelse, ifrån andre Städer der handla, såsom förbrutet wederkennas och vptage, doch icke elliest, eller förre ähn som de dem förwarnadt och tillsagdt hafwa.

Till thett Siette. Effterlåte wij dem och att de Åhrligen om Matzmesse tijdh om Hösten en eigen Marknadtt wedh Åmula Backe i Tyssbo Häredh för sigh holle måge, föruthan den Marcknaden, som der sammastädes holles om Påwelsmesse tijdh och aff andre besökies.

Till thett Siunde. Effter de här till dagz ingen eigen Kyrkioherde haft hafwa, derföre så hafwe wij dem effterlåtet, att den som nu vthi Wassendhe Sochn Kyrkioherde ähr, eller framdeles kan tilordnes, skall och så här effter deres Stadz Präst wara och blifwa; Och på det han sigh destе bätre der vthi må kunna bestå, så skal han icke destе mindre Wassende kyrckia som en annexam der vnder beholla, så att han aff

Staden och Sochnen sitt uppehälle må hafwa och bekomma, och sedan så mycket lättare en Capelan kunna holla.

Till thett Sidste. Så tage wij och vthi desse våre gifne privilegiers krafft alle förb:te Brätte Stadz Inwånare, medh deres Hustru, Barn och Legofolck, så och deres egendomar, rörlige och orörlige innan Stadz och Vthan, så wijdh sigh deres Råå och Röör sträckia, vthi vår Konungzlige beskydd och försvar för öfwerwäldh och orätt, och serdeles till Lagh och rätt wijdh straff och pœn, som Sweriges Lagh der om förmåler. Förbiude förthenskuil alle, som för våra skuldh wele och skole göra och låtha, att de icke göra dem, som der nu boo eller sigh der framdeles nedsättiandes warde, här emoot något hinder eller förfångh i några måtto.

Wij befalle och våre Ståthollere och Befallningzmän, de som nu ähre eller här effter tillkomma kunne, att de handthafwe, beskydde och försware förb:te Brätte Stadz Inwånare, wedh denne deres wälfångne privilegier, dem wij oss wele förbehollet hafwa, effter tijdzens lägenheet att förändra och förbättra. Den sigh alle samptligen hafwe att efterrätta. Datum Stockholm den 16 December anno 1619.

Bilaga 4.

Ur Städens akter. R. A.

Mantals Länghd opå Brätte Stadhs Inwånere,

som Samtyckt och bewiljatt hafwa att Boo och byggia welle wedh Hufwenäss Sundh. Actum denn 8 Nouembris Åhr 1624.

Erich Andersonn	Anderss Swensonn	Anderss Olsonn
Jörenn Hansonn	Berentt Giss	Sweningh Bryngelsonn
Hanss Börgesson	Torsten Barck	Wellom Hansonn
Anderss Pafuelsonn	Larss Barck	Larss Skomaker
Sigall Swensonn	Olaf Kinkell	Anders Nilsonn
Swen Andersonn	Larss Kinkell	Efuen Olsonn
Erich Swensonn	Johann Kinkell	Töress Olsson
Larss Swensonn	Oluf Efwensonn	Rijk Guldsmeth
Erich Hansonn	Peer Personn	Nilss Jönsonn
Oluf Håkanson	Ingewall Knutzonn	Börije Hansonn
Larss Håkanson	Larss Håkanson	Swen Arfuedsonn
Peer Skreddare	Oluf Larsonn	Hans Mikilsonn
Börije Andersonn	Anders Personn	Anders Andersonn
Anders Bänge	Jönns Andersonn	Anders Hansson
Påfuell Börgesson	Gunne Olsonn	Anders Jackopsson

Joen Personni	Anders Engelbrechtsonn	Arfuedh Skommaker
Larss Helijesson	Anders Ingelsson	Hans Swensonn
Joenn Anderssonn	Mickill Daalboo	Börje Skomakare
Anders Jonsson	Jönns Jöronnsonn	Nilss Paderssonn
Swen Anderson Smedh	Peer Mårtensonn	Päer Erichsson
Swen Guldsmeth	Larss Glasmester	Pär Brunsson
Mickiell Hansonn	Peer Söfringsonn	Öfverst Leutnnampt
Joen Andersonn	Sweningh Phyrehake	Welhelm v. Saltzburgh
Mäster Påfuell Bolberer	Nilss Skreddare	Maijor Welhelm Sitonn
Anders Skreddere	Anderss Månsonn	Kaptein Getsko
Jönns Swarfuare	Måns Bryngelsson	Påfuell Häss
Joenn Skreddare	Bryngell Personn	Dominus Arfuedh Olaij
Peer Skreddere	Anders Ingelsson	Dominus Swenno Jone
Joenn Olsson	Anderss Fiskare	Dominus Eraesmus
Anders Erichsson	Peer Krabbe	Laurentij

Bilaga 5.

Utdrag ur Elfsborgs läns Mantals- och Boskaps- längder 1638 (fol. 40).

Mantals Längd aff Brätte Stadh vppå Dee Som Tolff Åhr Och Der
Vthöffwer ähro pro Anno 1638.

Jöran Hansson	4	Peer Peersson	4
Joen Oluffsson	2	Vddh Hanson	4
Lars Torstensson	2	Anders Larson	2
Hans Joenson	2	Daniel Joensson	3
Erich Skräddare	2	Hälgie Börjeson	3
Joen Skräddare	2	Oluf Larsson	3
Swen Bryngelsson	3	Måns Persson	2
v. Lars Håkansson	1	Carl Skomakere	2
Mattes Dalboo	2	Anders Oluffson	2
Erich Andersson	2	Jacob Joensson	2
Börge Andersson	3	Johan Kinkel	3
Oluff Håkansson	1	Anders Hansson	3
Michel Swensson	4	v. Anders Skräddare	3
Skepper Swen	5	Töres Oluffson	3
Jacob Jöensson	3	Oluff Skomaker	2
Bengdt Larsson	3	Berendt Gijse	3
Anders Joensson	2	Segol Swenson	8
Carl Andersson	1	Arifwedh Joenson	3

Jöens Andersson	3	Anders Bark	1
G. Peer Skräddere	4	Erich Swensson	4
Hans Börgiesson	7	Töres Person	2
Anders Bäck	2	Oluff Persson	1
Lars Svensson	6	Lars Joensson	2
Joen Persson	3	v. Jöens Anderson	1
Hans Michelsson	3	Margretta P. Hässes	3
Erich Hansson	6	Gunla Jngewaldz	2
Lars Heliesson	6	Jöens Jöranson	2
Swenung Fyrhake	3	Börge Skomaker	2
Börge Håkonsson	2	Gullich Swenson	2
Haraldh Snedkare	2	Per Stark	1
Lars Bark	4	Niels Oluffson	1
v. Joen Peersson	3	Carl Carlsson	1
Peer Mårtensson	3	Lars Börgeson	2
Börge Oluffsson	2	Hälge Persson	2
Hans Torbiörnsson	2	Oluff Efwensson	1
Lars Skomakere	3	Britta Börgesdotter	1
Niels Torbiörnson	1	Anders Snedkar	2
Anders Stark	2	Anders i Amunderudh	3
Per Nielsson	2	Bryngiel Nielsson	1
Anders Nielsson	2	Bengdt Nielsson	2
G. Lars Håkenson	2	Bengdt Skräddere	1
Sigge Andersson	2	Oluff Smeed	2
Lasse Kinkel	3	Barbro Anders Pååls	2
v. Lars Andersson	2	Elin Peersdotter	1
Anders Månsson	1	Simon Bödeker	1
Joen Andersson	3	Anders Carlsson	2
Swen Arffwedson	3	v. Peer Skräddere	3
Rijk Guldsmeedh	3	Swen Swensson	1
Lars Bengdtson	3	Lucas Rasmunson	1
Niels Jöensson	2	Anders Person	1
Joen Torbiörnson	2	Erich Anderson	1
Anders Guldsmeedh	2	Anders i Diupedalén	2

256 Mantal

L. S.

G = gamle.

v = u = unge.

Mantalls Längdh Öffuer Brätte pro Anno 1639.

Desse eftterskreffuena Brucke alla hända slagz handell:

Jören Handsonn	Hanss Börgesson	Hanss Swendsson
Erick Handsson	Oloff Larson	Giönss Andersson
Larss Helligesson		

Desse eftterskreffuene Brucke Spetzerij vthi Boder:

Lars Bängtsonn	Jackop Jönsson	Erich Andersson
Peder Mårtensonn	Tommess Larsson	Arffue Andersson

Desse eftterskreffuene haiffue sine Näringh aff skoggehuger:

Larss Bark	Arffuedh Jondsson	Peder Pedersson
Anderss Nillsson	Börge Andersson	Jonn Pedersson
Bengt Laszesonn	Mickell Sörendsson	Anderss Starck
Jonn Starck	Anderss Pedersson	Oloff Pedersson
Anders Bark	Hjndrick Handsson	Hanss Bäffueadh
Jonn Andersson		

Desse Eftterskreffuene haiffue sine Näringh medh Skutter:

Erick Suendsson	Hanss Mijckellsson	Swen Torckellson
Johan Kinckell	Lasze Oloffson	Anderss Handsson
Laress Skomackare	Sweningh Fyrehacker	W. Jon Pedersson
Töress Pedersson	Carell Andersson	Oloff Andersson

Handwarchz Männ, Gulldh Smeder:

Rijck Handsson	Anderss Erickson
----------------	------------------

Skräddharre:

Anderss Erickson	Bengt Nillsson	Erick Andersson
------------------	----------------	-----------------

Skomackarra:

Oloff Tollsson	Börge Callsson	Call Börgesson
----------------	----------------	----------------

Thesse Eftterskreffuene hauffe sine Näringh aff Edsswägen:

Udde Handsson	Anderss Oloffzonn	Hällige Pedersson
Hanss Ionsson	Gulluck Swendsson	Jonn Skrädare
Nillss Torbiörsson	Töress Oloffson	Börge Håckensson
Peder Nillsson	Laress Börson	Anderss Laresson
Carell Karellson	Bengt Nilsson	Laress Anderszonn
Laress Håckensson		

Effterskreffuene haffua sinn Nähring medh flätte:

Måns Paderssonn	Sigge Anderssonn	Jon Torbiörsonn
Hanss Root	Danijell Jonssonn	Anders Månssonn

Sneckare:

Harell Larssonn	Anderss Oloffzsonn
-----------------	--------------------

Smedh:

Oloff Anderssonn

Vtaff desse föreskreffuena ähro Tillsatte 5 Bryggare som ähr:

Lasse Kijnckell	Anderss Handssonn	Oloff Pederssonn
Effuen Suendssonn	Bengt Laszesonn	

Sammalundha 3 Backaraa Nemb.:

Oleoff Effuendsonn	Erick Anderssonn	Larss Håckensonn
--------------------	------------------	------------------

Sammalundha 3 Slacktera:

Anderss Gullsmeth	Sijmmon Böcker	Nillss Jöndssonn
-------------------	----------------	------------------

Bilaga 7.

Utdrag ur Elfsborgs läns Mantalslängd 1643 (fol. 13).

Mantalz Lengdh Aff Brätte Stad pro Anno 1643.

	Bonde	Hust.	Son	Dät.	Dreng	Pig.
Erich Hansson	1	1			2	1
Jören Hansson	1				1	
Peder Andersson	1	1				
Tiörbiör Andersson	1	1				
v. Jöns Andersson	1	1				
Jon Ollofsson	1					
Hans Jonsson	1	1				
v. Peder Pedersson	1					
Jon Skräddare	1	1				
Olloff Sueningsson	1	1				
Erich Skräddare	1	1				
Olloff Håkonsson	1					
v. Jon Andersson	1					
Matties Dallbo	1					
Erich Andersson	1	1				
v. Peder Skräddare	1	1				1
Jakop Fransson	1	1			1	

	Bonde	Hust.	Son	Dåt.	Dreng	Pig.
Ollof Andersson	1					
Mikell Suensson	1	1				
Skiepper Suen	1	1			1	
Skiepper Tønnes	1					
Jakop Jönsson	1					
Erich Jakopsson	1	1				
Hans Bäuertz	1	1				1
Gullik Suensson	1	1				
G. Jöns Andersson	1	1				1
Hendrich Hansson	1	1			1	
Anders Bäck	1	1				
Lars Suensson	1	1			2	1
Börgge Olofsson	1	1			1	
Anders Hansson	1	1				
Jon Pedersson	1	1				
Oloff Jonsson	1	1				
Hans Mikellsson	1	1				
Lars Hällgesson	1	1				
Hustru Marit Berentz		1			1	
Seuel Suensson	1	1	1		2	1
Anders Bark	1	1				
Suening Fyrhak	1	1				
Börgge Håkonsson	1	1				
Harall Snehare	1					
Lars Bark	1	1			1	1
Johan Kinkell	1	1				
G. Anders Hansson	1	1				
Peder Mårtensson	1	1				
Lars Skomakare	1	1				
Nills Tiörbiörsson	1	1				
Anders Staark	1	1				
Jon Staark	1	1				
Effuen Suensson	1	1				
Peder Månsson	1	1				
Nills Andersson					1	
Lars Håkansson	1					
Sigge Andersson	1	1				
Lasse Kinkell	1				1	
Lars j Giädebäk	1					
Anders j Giädebäk	1					
Jon Andersson	1	1				
Bengt Skräddere	1	1				
Erich Bark	1	1				

	Bonde	Hust.	Son	Dät.	Dreng	Pig.
Erik Hansson	1	1				
Lars Bengtsson	1	1				
Jon Tiörbiörsson	1	1				
Wdde Hansson	1	1				
Danjill Jonsson	1	1				
Olloff Larsson	1	1				1
Anders Larsson	1	1				
Peder Skollemästere	1	1				
Karell Carlsson	1					
Måns Pedersson	1	1				
Arffue Jonsson	1	1			1	
Olloff Skommakare	1	1				
Töres Ollofsson	1	1				
Anders Pedersson	1	1				
Bengt Hansson	1	1				
Anders Andersson	1	1				
Hustru Ellinz Anders Erichs.		1				
Nills j Tullstuffuen	1					
Måns Börsson	1					
M. Jakop Jonsson Båskiär ...	1					
Nills j Ammeröd	1					
Maska Gunar					1	
Nills Nillsson	1	1				
Nills Suensson					1	
Suen Suensson					1	
Hans Gytte	1	1				
Skepper Bengt	1	1				
Linnar Hansson					1	
Huffuenäs Godz						
Suen Pedersson i Huffuenäs			1	1		
Peder Andersson jibd.	1	1		1		
Anders Nillss. jibd.	1	1				
Måns jbid.	1	1				
Peder Raffuallsson	1					
Nills j Kiällsshagen	1	1				
Anders Hakonss. j Tärppe	1	1				
Olloff j Tärppe	1	1				
Peder jbid.	1	1				
Hakon Pedersson jbid.	1	1				

L. S.

Summa på Brätte Stadh

— 195 Mantahl à 3 sp. 146 1/4 Dr.

BRÄTTE,

en arkeologisk-topografisk översikt,

av

ERIK B. LUNDBERG.

Otvivelaktigt var det under en viss spänning, som spadarna sattes i jorden på platsen för den forna staden Brätte sommaren 1943¹⁾. Tidigare provgrävningar hade utvisat, att det fanns stenläggningar under grästorven, men om dessa hörde från den försvunna staden eller om de voro av tämligen färskt datum, hade man på grund av grävningarnas ringa omfång aldrig fått riktig klarhet i. För den som före grävningarna besökte platsen, föreföll det högst tvivelaktigt, att det i den bergiga terrängen vid Vassbottens sydspets en gång legat en visserligen liten men dock ur handelssynpunkt synnerligen viktig västgötastad. Det fanns nämligen inga synliga lämningar, som tydde därpå. Alla spår efter den forna bebyggelsen voro noggrant igensopade, och över hela den centrala delen av det område, som enligt urkunderna och gamla kartor utgjort stadstomt, utbredde sig en nästan djungelartad växtlighet.

Eftersom det endast var platån alldeles nedanför den bergrygg, som kallas Grytåsen, som undgått att uppodlas, var det helt naturligt att i första hand koncentrera grävningarna dit. Sedan röjning verkställdes, skalades grästorven av ganska stora ytor, och därvid blottades icke obetydliga lämningar

¹⁾ Den av Vänersborgs stad tillsatta kommittén för undersökning av den forna staden Brätte finansierade grävningarna med insamlade medel, riksantikvarieämbetet ställde vapenfria värnpliktiga till förfogande och förf. var ämbetets platsledare.

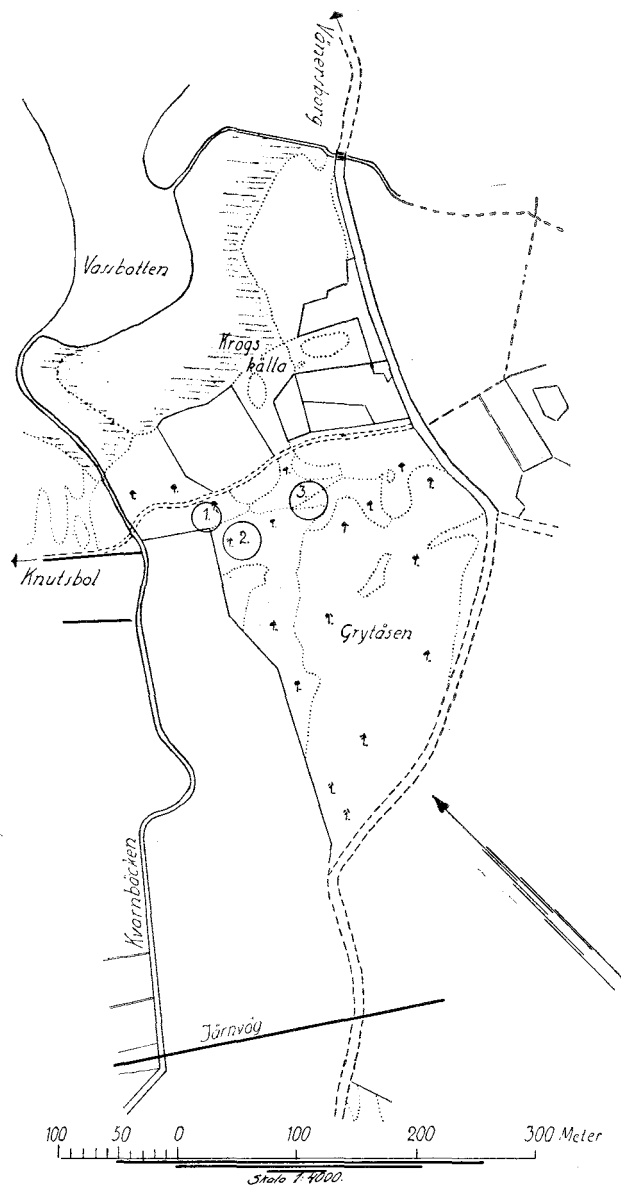

Fig. 1. Brätteområdet efter modern karta.

Öster om Kvarnbäcken (bruten linje) ligger en stensockel, som burit en sträcka av stadens tullstaket. De framgrävda lämningarna efter staden ligga inom cirklarna.

efter hus, gator och gårdsplaner, något som undanröjde allt tidigare tvivel beträffande stadens läge. Undersökningarna utsträcktes över hela planen nedanför Grytåsen¹⁾ och därvid kunde konstateras, att de viktigaste lämningarna — de som voro av sådan beskaffenhet och av sådant värde, att de för framtiden borde få ligga blottade — fördelade sig på tre områden för att nu använda den uppdelning av det egentligen enhetliga fornminnesområdet, som under grävningens gång blev nödvändig att företaga bl. a. för fyndens registrering. Områdena utmärkas med i cirklar inskrivna siffror å planen (fig. 1). Vid 1 ligger en väl stensatt gårdsplan, på två håll omgiven av grundrester efter hus, vid 2 stensatta gator, spisgrunder, en källare och två brunnar och slutligen vid 3 en plan, belagd med kullersten, och rester efter hus och gränder.

Trots att grävningarna voro ganska omfattande, lämnade de dock icke något uttömmande svar på frågan om stadens indelning i kvarter och tomter, gatunätets utsträckning m. m. Därtill voro lämningarna alltför sporadiska. Men därmed är icke sagt att grävningarna voro resultatlösa. Tvärtom! Vi ha genom såväl de fasta som lösa fynden fått en inblick i staden Brättes liv, som på ett utmärkt sätt kompletterar de historiska uppgifterna om detta Västergötlands "Pompeji". Om kunskap om Brätte tidigare blott stått att erhålla ur böckerna, så talar numera staden själv genom de framgrävda resterna om sin existens men påkallar också pietet och vördnad av alla dem, som beträda den klassiska marken där borta vid Vassbottens sydspets.

Brätte var helt visst en mycket liten och primitivt bebyggd stad. Den bebyggda delen kan inte ha varit så värst mycket större än området mellan residenset och kyrkan i Vänersborg, för att nu tillgripa en ungefärlig jämförelse. I slutet av 1500-talet utgjorde samhället blott en sammanslutning av några

¹⁾ Gräns åt väster utgjorde stengärdesgården ovanför bäcken (se situationsplanen fig. 1).

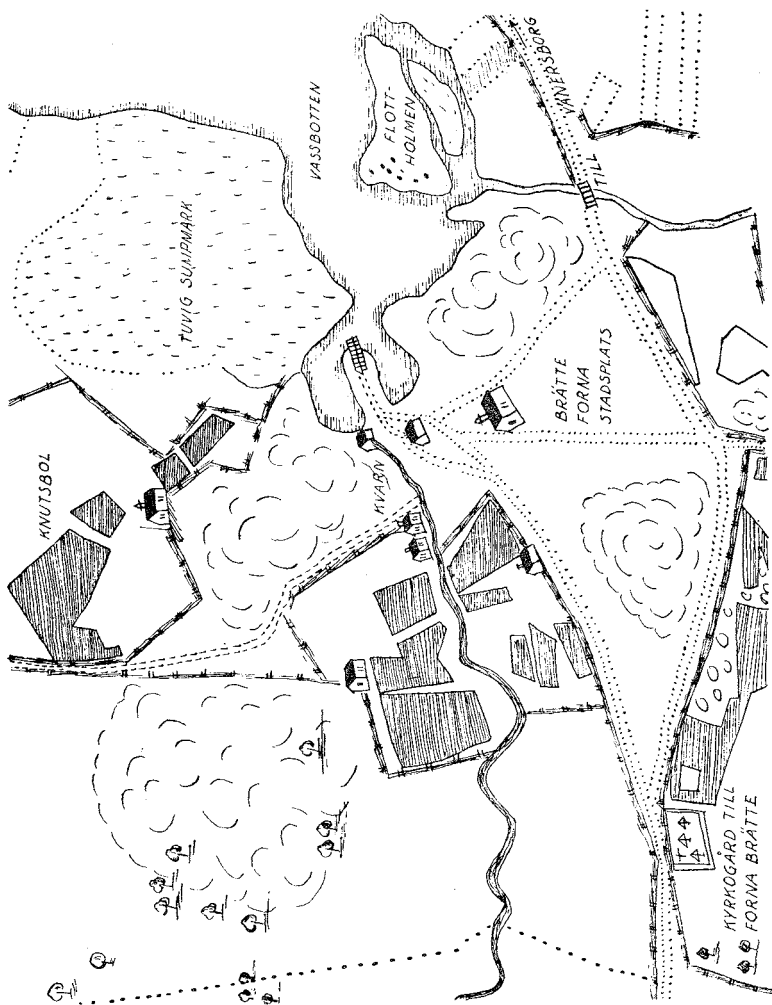

Fig. 2. *Brätte enligt Kettil Klasson Felterus' karta (1661).*
(Moderniserad text. Jfr fig. 1.)

familjer, som framlevde sina dagar under stora besvärigheter. Någon stad var Brätte verkligen inte vid den tiden, och fråga är om det någonsin hade kunnat uppfylla de ekonomiska och administrativa krav, som ställs på en bebyggelseform, för att den skall ha rättighet att tituleras stad, om inte Nylödöse år 1612 blivit förstört av danskarna och en del av invånarna därigenom tvingats flytta till Brätte för att finna sin utkomst. Tack vare de dugliga nylösingarnas insats i Brättes utveckling kom orten så småningom att erhålla en väl organiserad förvaltning, någorlunda goda inkomster och vad därmed följde av stadsmässig bebyggelse. Brätte var emellertid helt och hållet en självvuxen anläggning, vars plan icke kännetecknades av någon större regelbundenhet. Terrängen var ju inte heller av den beskaffenheten, att den exempelvis tillät ett efter lineära principer anlagt gatunät. När Brätte under 1600-talets förra del nådde sin högsta blomstring, torde det i stort sett ha ägt samma pittoreska utseende, som kännetecknar så många av västkustens små fiskelägen: en gyttring av små trähus, av vilka många uppflygna på bergknallar, och mellan dessa krokiga och smala gränder.

Den mig veterligen äldsta planen över Brätte finns på en år 1661 av Kettil Klasson upprättad karta över Vänersborg med omnejd. Stadstomten är här tydligt markerad, men dess indelning framhäves ej (fig. 2). Som synes grenar sig Edsvägen — transportleden mellan Brätte och Åkerström nedanför Trollhättan — för att omfatta ett kilformigt område, som i sin tur sönderfaller i en mindre och en större triangel, där sidorna utgöras av vägar. Frånsett den nordligaste tvärvägen, som bortodlats, bibehåller vägnätet kring Brätte ännu idag i stort sett samma utseende som på 1661 års karta. Den västra vägarmen utgör nedfarten till hamnbryggorna. Över dess knaggliga stenläggning, som delvis kunde blottas 1943, har mången tungt lastad forärrullat fram.

Den egentliga stadstomten har varit omgiven av ett trästaket eller en tullmur av trä, som på två ställen varit ansluten till vattendrag. I väster stod staketet på en låg soc-

kel av stora gråstenar, vilken ännu är bevarad, ehuru på sina ställen raserad. Enligt urkunderna hade Brätte två tullportar: dalboporten och kungsporten. Den förra var

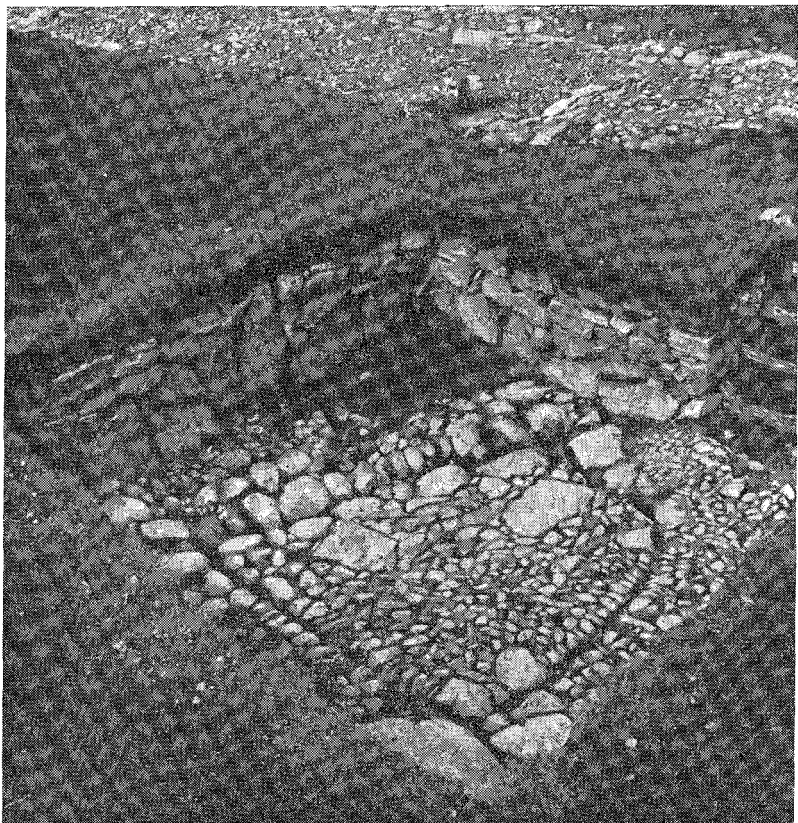

Fig. 3. *Utgrävd källare.*
(Observera rännstenen i golvet.)
(Foto: förf.)

sannolikt belägen vid bäckövergången i väster, alltså ungefär där vägen till Knutsbol nu leder över, den senare i stadstomtens sydspets, där Edsvägen förgrenar sig.

Hur sågo då brättebornas bostäder ut? Ja, eftersom de alla sedan århundraden tillbaka upphört att existera och

de grundrester, som bringades i dagen genom grävningarna, voro ganska obetydliga — i de flesta fall inskränkte de sig till spisgrunder — komma vi alltid att sväva i ovisshet om

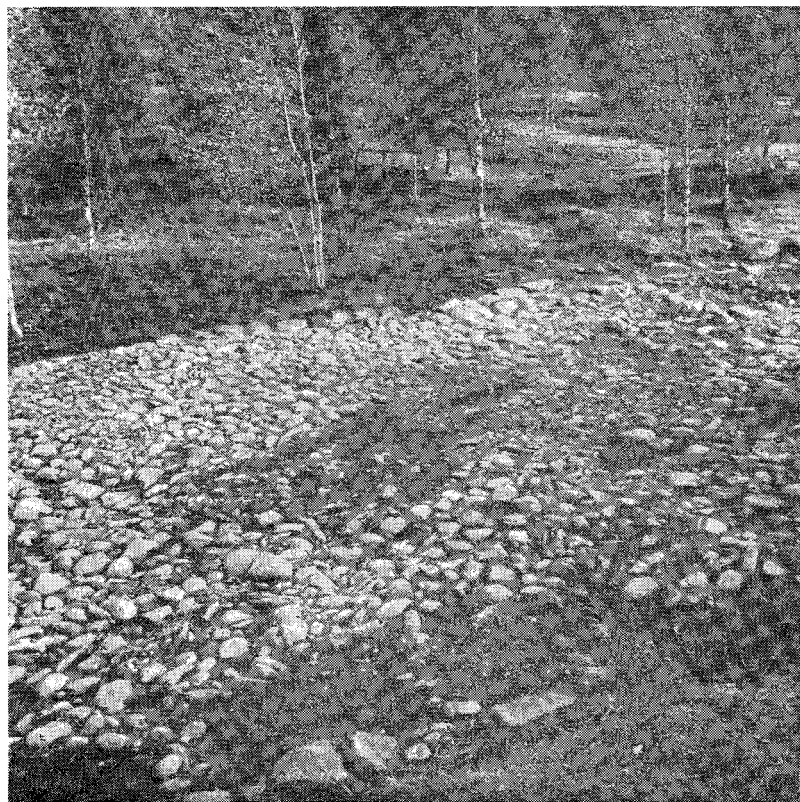

Fig. 4. *Stensatt gårdsplan.*
(Foto: förf.)

deras rätta utseende. Men det kan på mycket goda grunder antagas, att de icke omfattat mer än en våning och att taken varit täckta med torv eller halm. Inte minsta lilla skärva efter taktegel har anträffats. Endast i undantagsfall synas källare ha förekommit. Eldstäderna torde ha varit av det enklaste slaget. Att kakelugnar skulle ha existerat i något

brättehem ha vi inga belägg för. I fyndmassan lysa kakel-skärvorna med sin frånvaro. Att de större stugorna varit indelade i flera rum, får man nog utgå från, men hur denna

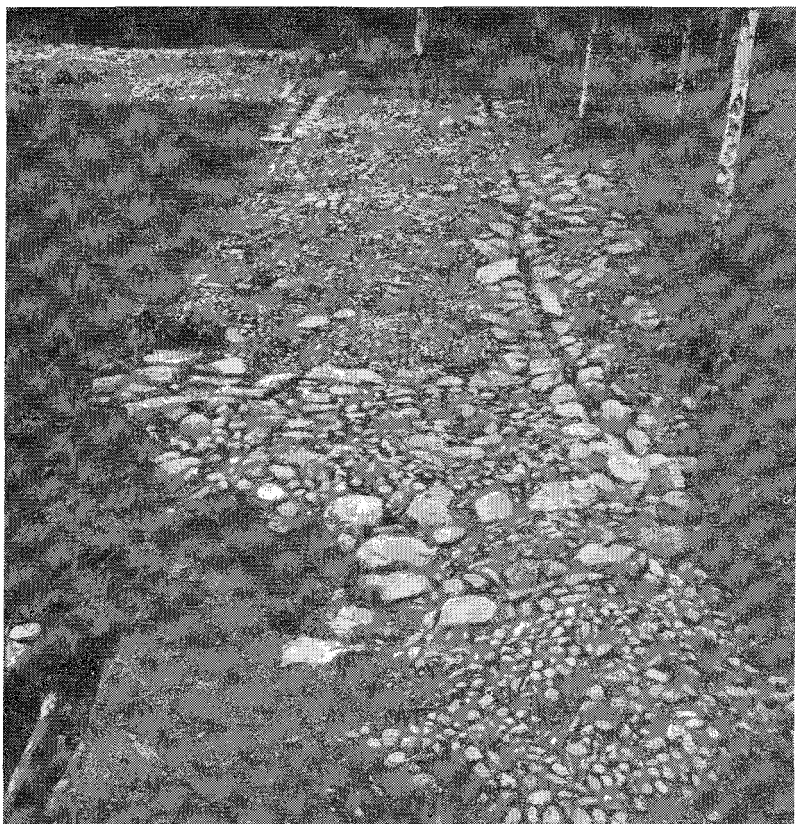

Fig. 5. *Gata i Brätte.*

På ömse sidor ha legat gårdar. Nederst t. v. synas några
trappsteg till källaren å fig. 3.
(Foto: förf.)

indelning varit genomförd, vågar jag inte uttala mig om. I allmänhet torde husen ha varit försedda med fönsterrutor. Bitar efter fönsterglas hittades nämligen överallt inom gräv-ningsområdet. Bland dessa skärvor fanns en enda, som bar

spår efter målning. Den hittades i närheten av den tomt, där jag antager, att stadens rådhus varit beläget (se sid. 116).

Anmärkningsvärt är att blott en enda källare anträffa-

Fig. 6. *Delvis uppriven stengata med väl bevarad rännsten.*

(Foto: förf.)

des, något som ju inte utesluter, att flera kunna ha funnits, i så fall inom de delar av stadstomten, som lagts under plogen i senare tid (fig. 3). Ifrågavarande källare är blott omkring 1 meter djup, äger ordentliga väggar av gråstenar i lerbruk och har ett vackert stengolv med rännsten. Det kan ifrågasättas, om inte denna källare legat under stadens rådhus, varom mera sedan.

I många av borgargårdarna i Brätte ha ingått flera byggnader och skjul, grupperade kring en gårdsplan, ibland stensatt (fig. 4). Att gårdarna brunnit då och då, lämnade tjocka brandlager på sina håll otvetydiga bevis för. Men ur askan synes alltid efter varje olycka en ny bebyggelse ha rest sig.

Av stadens kullerstengator äro flera i behåll. De

Fig. 7. "Krogs källa" före restaureringen.

Härinvid låg en krog, som i slutet av 1600-talet kallades Klippan.

(Foto: G. Lundén.)

äro stensatta med stor omsorg och skicklighet. Inte ens rännstenar saknas (se fig. 5 och 6).

Redan år 1590 omnämnes Brätte torg, och prosten Ullenius i Timmele (död 1731) säger i sina anteckningar om Brätte, att "torghällen" ännu var synlig på hans tid. Det är ganska svårt att förstå, vad Ullenius menar med torghällen. Om därmed menas en stensatt torgplats, så måste den ha upprivits i senare tid, ty ingen sådan lämning har kunnat uppsåras vare sig på platån, där grävningarna sommaren 1943 företogs, eller någon annanstans i de omgivande markerna. Det sannolika är emellertid, att torget legat nedanför

Grytåsen, ungefär mellan 2 och 3 på situationsplanen (fig. 1). Här påträffades nämligen inga rester efter vare sig gator eller hus på ett ganska stort område, något som jag tycker pekar på att här legat en öppen plats. Enligt gamla personers ut-sago skall från Brätte förr i tiden hämtats mycket kullersten, varför det inte är otroligt, att hela torgläggningen, om så-dan funnits, brutits upp och förts bort. På tal om Grytåsen meddelar Ullenius, att den låg "emellan Brätte torg och gamla kyrkogården" (Ljungström). Detta stämmer också med ovan gjorda antagande om torgets läge.

Av stadens vattentillgångar äro tre kända: den s. k. Krogs källa (fig. 7) vid sjökanten (håller ännu friskt vat-ten) och två brunnar, väl kringsatta med gråstenar och ganska djupa, strax väster om det s. k. torget. Vid upprepningen av den ena av dessa brunnar tillvaratogs en mängd läderavfall och flera hela sulor efter 1500-talsskor.

Brätte hade egen kyrka, trots att Vassända medeltida gudshus låg endast omkring 1 km. norr om staden. Stadskyrkan var av trä och låg invid Edsvägen. Platsen utmärkes nu av en för några år sedan upprest minnessten. Om kyrkans utse-ende äga vi inga som helst upplysningar. Något med avseende på arkitekturen mera påkostat hus kan det dock knappast ha varit. Om kyrkogården finnas en del upplysningar att hämta ur explikationen till en år 1787 upprättad karta över Vänersborgs stad¹⁾. I sin helhet lyder beskrivningen sålunda: "Efter Kyrkan (Brättes alltså), som förmodligen varit af träd, fin-nas inga lämningar, men Kyrkogården, deruti Begrafningar skedd åtminstone till och med året 1642, som är att sluta af uthuggne årtal på qvarliggande grafstenar, är belägen vid Litt:a B, består av en högländ Sandkulle, hwilken jordmån gifvit anledning till det oförsvarliga missbruk, som af wäg-hållarna på någon tid föröfvats, i det vid pass tredjedelen af denna Kyrkogård redan är till fyllning på Landsvägen an-

¹⁾ Kartan förvaras å lantmäterikontoret i Vänersborg och upprättades 1787 av Hans H. Lindskog och L. Joh. Beckeman.

wänd; hwilket obehöriga tilltagsenhet Stadens Magistrat väl genom förbud för framtiden sökt förekomma, som dock ej lärer blifva tillräckeligen verkande, så framt anstallt ej till-

Fig. 8. *Kvarnbäckens utlopp i Vassbotten.*
Ovanför låg fordom ett stadens kvarnhus (iffr fig. 2).
(Foto: förf.)

lika fogas, att Kyrkogården behörigen varder instängd, i jemlikhet med hvad Kongl. Majt vid timande flyttningar, derom vanligen i nåder plägar förordna”. Dessa rader tillkännagiva, hur brättebornas begravningsplats skattade åt förgängelsen.

I Brätte fanns också en skola, men dess belägenhet är okänd.

Om rådhuset, som enligt min mening skulle ha legat över den tidigare omtalade källaren (se sid. 113 ff. o. fig. 3), ett antagande som naturligtvis tål att diskutera, äga vi mycket sparsamma uppgifter. Någon möjlighet att med urkundernas hjälp rekonstruera byggnaden finnes icke. Men liksom rådhuset i Nya Lödöse bör det ha omslutit en eller flera råds-salar och kammare och dessutom ha inrymt stadens "kista" eller fängelse (Strömbom). Omöjligt är det inte att källaren utgjort arresten. Stadens räkenskaper omnämner dels "Rådstuge kläckann" (1639) och dels "Rådstuge bodenn". Klockan torde ha hängt antingen i en stapel eller i en takryttare.

Hamn anläggningarna utgjordes av flera långa lastbryggor, intill vilka måste ha funnits rymliga lagerhus och tackjärnsbodar. Av 1661 års karta att döma har en av bryggorna legat vid Kvarnbäckens utlopp (fig. 2 och 8). Där fordom bojortarna trängdes vid bryggorna för att få lossa och lasta allsköns dyrbara varor, utbreder sig nu en sur och sumpig mad utan några som helst synliga bevis på vikens forna användning som lastageplats.

Inom hamnområdet låg en krog, som länge överlevde staden liksom kvarnen vid Kvarnbäcken. Båda återfinnas på Kettil Klassons karta (fig. 2). Krogen var tydligen belägen invid den källa, som i våra dagar bär namnet Krogs källa (fig. 7).

Brätte var en öppen stad. Läget var ju också ur försvarssynpunkt synnerligen olyckligt. Icke utan mycket arbete och stora omkostnader skulle man ha lyckats kringgärda staden med effektiva försvarsverk, och därtill saknades framförallt pengar men kanske också vilja hos brätteborna.

Grävningssynden komma att erhålla sin särskilda behandling i den efterföljande uppsatsen, varför de här endast i all korthet skola omnämnas¹⁾. De allra flesta föremålen an-

¹⁾ Fynden förvaras i Vänersborgs museum.

träffades på ett ringa djup inom grävningsområde 2 (fig. 1). Huvudmassan utgjordes av rester efter sönderslagna kökskärl av lergods. Skärvor efter nederländska fajanstallrikar, tyska glaspokaler och rhenländska stenkrus — liksom lergodset uteslutande stammade från 1500- och 1600-talen — förekommo också, ehuru i mindre utsträckning. Fynden visa en klar koncentration till den tid, då Brätte enligt urkunderna existerade som samhälle. Intet enda fynd är medeltida, varför alla förhoppningar om att Vänersborgs moderstad till sitt ursprung skulle ha varit medeltida får anses ha krossats genom utgrävningarna. Om det verkligen hade varit så, att den marknadsplats, som får anses ha föregått stadsbildningen, uppstått under medeltiden, borde detta, för så vitt marknaderna hållits på den plats, där staden sedan växte fram, ha satt spår i fyndmaterialet. Men om medeltidsfynden uteblevo, så uppträdde i stället en del minnen från den tidigaste bosättningen på platsen, nämligen keramik och flintsaker från yngre stenåldern. Detta innebär dock ingenting nytt ur arkeologisk synpunkt, då det inte är första gången stenåldersfynd kommit i dagen vid Brätte.

LITTERATUR:

- Cedergren, K. G.*, Bidrag till Vänersborgstraktens förhistoria, I, Vänersborg 1932.
- Hallberg, B.*, Om staden Brätte i Västergötland, Linköping 1922.
- Ljungström, C. J.*, Wäne härad samt staden Wenersborg, Stockholm 1884.
- Lundén, G.*, Brätte, i Götiska minnen, nr 23, 1941.
- Strömbom, S.*, Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse, Göteborg 1924.
- Widéen, H.*, En försvunnen stad och dess återfinnande, i Svensk hembygdstidning, nr 1, 1933.

Förf. har haft förmånen att få taga del av 1:ste legationssekreterare U. Barck-Holsts anteckningar om Brättes topografi, något som jag här tacksamt vill erkänna.

FYNDEN FRÅN BRÄTTE

av

NILS IVAN SVENSSON.

Vänersborgs Museum har under de senaste årtiondena vid upprepade tillfällen erhållit fynd från den gamla staden Brätte. Huvudparten av dessa ha säkerligen tillförts museet genom framlidne rektor Fredrik Nordins utgrävning omkring 1920 — med visshet kan det dock icke sägas, enär museets katalog ej nämner något härom. De övriga fynden ha nästan alla inköpts av framlidne antikvitetshandlanden G. M. Blomqvist, vilken tydligt tillvaratagit dem vid grustäkt och odlingsarbeten.

När år 1942 en del av dessa föremål översändes till Statens Historiska Museum för konservering, kommo de under antikvarien Holger Arbmans ögon, vilken konstaterade, att tre bronsföremål voro från järnåldern, och lämnade därom följande meddelande:

”Det äldsta av föremålen är resterna av ett svärdshjalt av brons. Denna typ av svärdsbeslag var i bruk under folkvandringstiden, 400—600 e. Kr. De snett avfasade kanterna och den runda kroppen, som utgör nithuvud, äro mycket karaktäristiska.

Något yngre äro två bronsfragment, som sannolikt härröra från ett par bronsarmband. Ornamentiken består av en markerad mittås, som kantas utav två triangelrader. Då dessa trianglar under vikingatiden i regel har tre eller en inskriven punkt, medan de däremot på fyndet från Brätte endast äro dubbelkonturerade, skulle detta snarast tyda på att armbanden från Brätte äro äldre än vikingatiden. Man känner också liknande, om än ej exakt motsvarande typer, från Vendeltiden,

600—800 e. Kr., och det förefaller troligast, att Brätteexemplaren få dateras till denna tid. Vid ett av armbandsfragmenten är en blå glaspärla fastsmält. Detta förhållande skulle väl närmast tyda på att föremålet kommer ifrån en förstörd brandgrav.

Från vikingatiden och närmare bestämt från 900-talet häröra några fragment av en eller två ovala spännbucklor, den smycketyp, som s. a. s. ingick som en dräktdetalj i kvinnokostymen under ifrågavarande tid. Dessa spännbucklor tillverkades under 900-talet nästan fabriksmässigt utan att dock formerna i detalj upprepades på de olika exemplaren. Man kan därför endast bestämma fragmenten från Brätte såsom hörande till ett eller två exemplar av den under ifrågavarande tid otvivelaktigt vanligaste typen, men ej närmare bestämma deras utformning i detaljerna.

Järnåldersfynden från Brätte äro visserligen, som framgår av det ovan anförda, ännu så länge ganska fåtaliga, men i gengäld spänna de över en relativt lång tidrymd från folkvandringstid till vikingatid.”

Terrängen vid Brätte gjorde det ej sannolikt, att de beskrivna föremålen kommo ifrån någon förstörd brandgrav. Mera sannolikt vore, att platsen varit bebodd redan under järnåldern, att vi här kunde räkna med att finna spår efter en förhistorisk handelsplats. Denna förmodan var även en drivfjäder till den undersökning, som skildrats i föregående uppsats.

I denna kortfattade redogörelse för fynden må först framhållas, att de nya äro av alldeles samma karaktär som de tidigare (utom järnåldersfynden) men tillsammans med dem ge en klarare bild av dagligt liv i den lilla vänerstaden. Framhållas bör även likheten, i vissa fall fullständig överensstämmelse med fynden från Nya Lödöse, vilka ingående beskrivas av Sixten Strömbom i Det forna Nya Lödöse (Skrifter till Göteborgs 300-årsjubileum: 5).

Av stenåldersföremål anträffades ett stort antal flintskärvor, delvis bearbetade, och en bit keramik. En hjärtformad pilspets

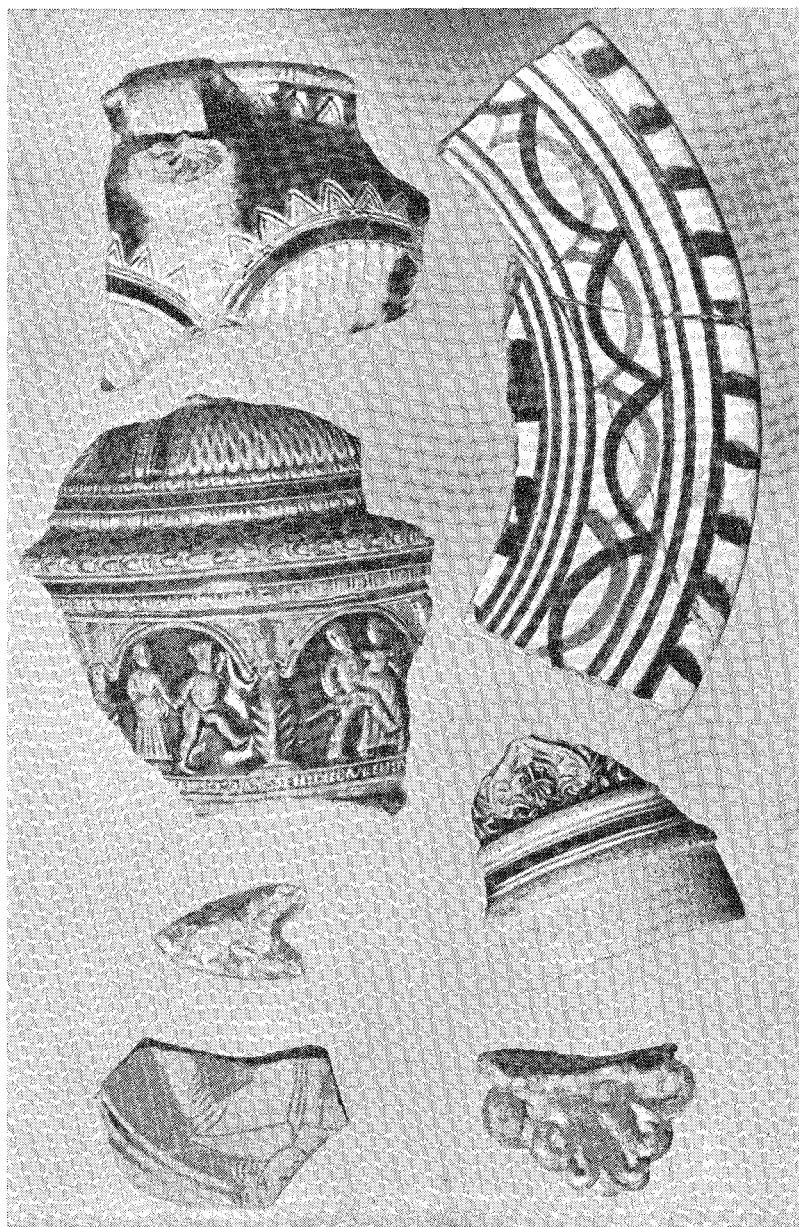

Fig. 1.

avbildas i fig. 1. Tidigare ha även delar av trindyxor och skafthålsyxor tillvaratagits. Förhistorisk är måhända även en flat bärnstenspärla.

Alla övriga fynd från den senaste utgrävningen kunna som nämnts hänföras till 1500-talets slut eller 1600-talets början.

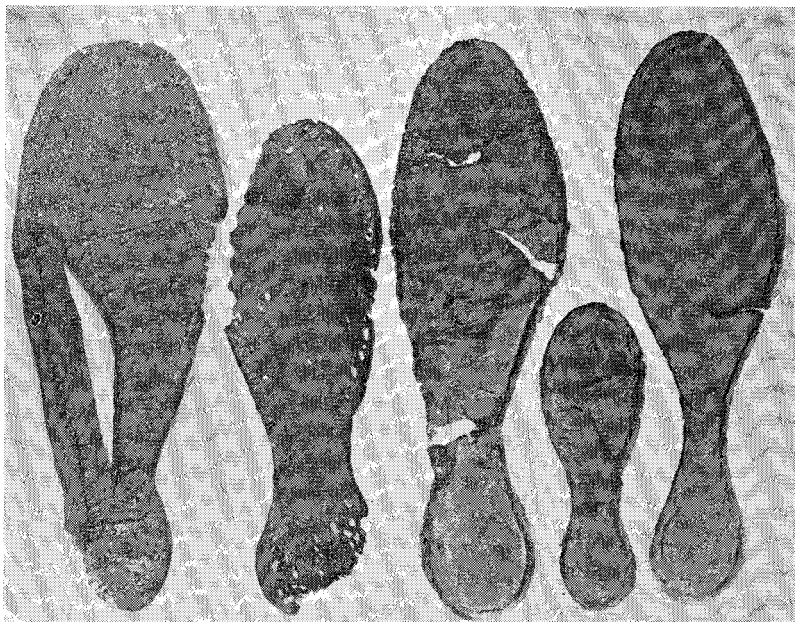

Fig. 2.

Inga klädesplagg anträffades, men en antydning om 1500-talets skomode erhöles av de sulor och skofragment, som man hittade i västra brunnen, fig. 2. Ett par knappar avbildas i fig. 3, den vänstra av silver, halvklotformad, ornerad med en rosett, från 1500-talet, den högra en svart klotformad glasknapp. Dessutom funnos några av bly, brons eller mässing.

Det enda smycket bland fynden är en fingerring av brons med klack och omfattning till en bortfallen sten.

Ett gott vittnesbörd om ortens handelsförbindelser äro klädesplomberna, fig. 4. De importerade klädespackorna voro

försedda med en kontrollstämpel, inpressad i blyplomb. Stäm-peln utgjordes vanligen av fabriksortens vapen eller begynnelsebokstav, ibland förenad med årtal. Bland de här funna plomberna märkes en med bokstäverna GB samt årtalet 1636 under en krona, fig. 4, mitten i övre raden. En av plomberna har å ena sidan en örn, å den andra axet till en nyckel och kommer av en plomb från Nya Lödöse att döma

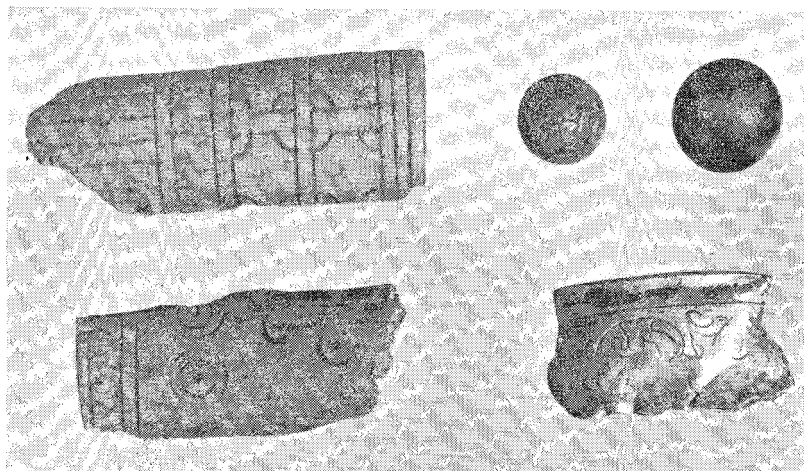

Fig. 3.

möjligen från Regensburg. De vid Nya Lödöse funna plomberna kommo enligt Strömbom i regel från Tyskland, men även Holland och Skottland voro representerade.

Av vapen kan även nämnas en dolk med skaftbeslag av brons, fig. 5.

Huvuddelen av fynden hänföras till gruppen husgeråd och redskap. Skärvor av grytor av på insidan glaserat, rödbränt lergods voro vanligast. Grytorna ha haft tre ben och kavelformat handtag. Även vid rektor Nordins undersökning tillvaratogs en mängd dylika fynd — i museets katalog angives under ett inventarienummer bl. a. ett tusental skärvor av sönderslagna lerkärl samt 27 fötter och grepar till dylika.

Även en hel del skärvor av oglaserat, lösbränt lergods, s. k. jydepotter, förekom. En sådan kunde rekonstrueras, fig. 6.

Det svartbrända godset är importvara från Danmark, de övriga keramik- och fajansskärvorna stamma från kärl tillverkade i Tyskland och Holland. Denna slutsats kom Strömbom till beträffande fynden från Nya Lödöse — närmast på

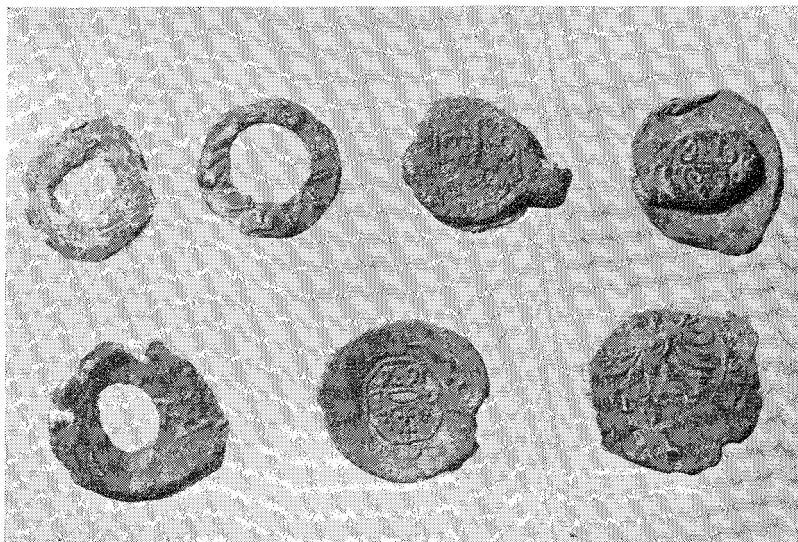

Fig. 4.

grund av frånvaron av felbrända eller ofullbordade kärl — och den synes berättigad även i fråga om Brätte.

Skärvor av skålar och fat förekommo i stort antal. Orneringen har åstadkommits genom naggning, reffling eller ristning, fig. 1, nederst till vänster, men också genom geometriska eller växtornament i olika färger. Bland de tidigare inkomna fynden märkes ett ristat ornament med en utsträckt hand hållande en bägare. Glasyren är i allmänhet brun, men även grön förekommer. Handtagen äro endast i undantagsfall så utformade som å fig. 1 nederst till höger.

Rester av fajansfat, troligen av holländsk tillverkning, an-

träffades även. Det å fig. 1 överst till höger avbildade fragmentet har ornering i blått och gulbrunt. På en skärva förekommer dessutom ornament i grönt. Den blå dekoren är övervägande. I ett par fall synas hål för upphängning av fatet.

Å fig. 3 avbildas ett litet kantstycke av en silverskål med rankornament.

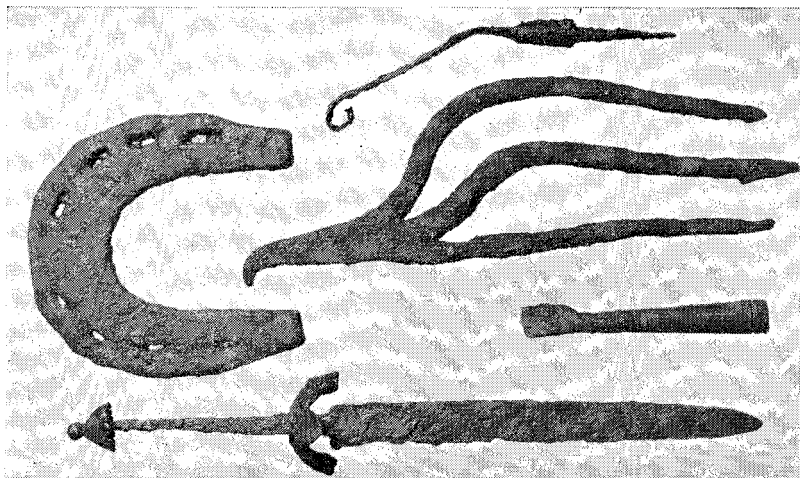

Fig. 5.

Liksom vid Nya Lödöse ha ett stort antal stengodsskärvor från 1500-talets slut påträffats. Bland tidigare fynd märkas ett par vackra, vita Siegburgskärvor med renässansornament och årtal. Övriga skärvor, av krus tillverkade i Köln, Raeren eller Westerwald, ha gråblå och djupblå eller gråbrun glasyr med relieffornament. På fig. 1 synas tre skärvor, varav en från ett s. k. danskrus, dekorerad med scener från nöjeslivet.

Bägare av glas ha av fynden att döma funnits i stort antal. I regel bestodo de av grönt, tunt gods med pålagda trådar eller droppar, till formen runda eller mångkantiga, fig. 7, sannolikt tysk tillverkning från slutet av 1500-talet.

Kranar av mässing synas ha varit en vanlig hushållsartikel

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

och förekomma både bland de tidigare och de nya fynden. De likna exakt de vid Nya Lödöse tillvaratagna liksom ett i Vänersborg gjort fynd.

En bordskniv av järn med tennhandtag återfinnes å fig. 5.

Å fig. 8 synes ett lerkärl, som enligt 1500-talets genremålningar använts som fyrfat. Skärvor av sådana kärl ha hittats i stort antal.

Bland tidigare fynd märkes en sländtrissa av täljsten.

Fig. 9.

Av obestämbär användning äro ett par med geometriska ornament försedda benhylsor, fig. 3.

Av en del fynd att döma ha fönster med glasmålningar förekommit i Brätte.

Till verktyg och redskap kunna ett par yxor, en skarvyxa, en spikhammare med klo, ljuster och hästskor m. m. räknas, fig. 5.

Ett stort antal mynt ha anträffats, från 1500-talets sista fjärdedel till 1630-talet. De flesta äro svenska, men även några danska och tyska förekomma.

Bland museets tidigare Brättedynd märkes även en Kristusmedalj, fig. 9, som saknar motsvarighet i Nya Lödöse.

Medaljer av detta slag voro vanliga i Mellan- och Sydeuropa under 1400- och 1500-talen och kunna möjligen föras tillbaka till en flamländsk målning. Detta exemplar förefaller vara från 1600-talet och har burits som amulett. På baksidan bär den en mycket förvanskad hebreisk inskrift.

ÅRSKRÖNIKA 1943.

Släktled följde på släktled från den tid i Nordens gråa gryningstimma, då Urakaipa fattade stenyxan i sin seniga näve, fram till den dag, då den första stugan timrades vid södra ändan av sjön Vassbotten. Än flera stugor blevo timrade, gator blevo lagda, och så blev köpstaden Brätte en liten del av Gustaf Wasas stora riksbygge. År lades till år. Gustaf Adolf gick från seger till seger på Tysklands jord, tills hans öde fullbordades vid Lützen en dimmig novembermorgon. Den statskloke rikskanslern fattade rikets roder, men lång blev ej tiden, innan han fick lämna det i en egensinnig flickas hand utan att veterligen ha kunnat instämma i den kunglige farfaderns "ille faciet". Om så skett, hade kanske ett sådant uttalande i sen tid kunnat bli föremål för trägna forskarmödor, huruvida han därmed avsett Kristinas insatser vid Vänersborgs tillblivelse. På regeringens befallning lämnade Brättes borgare icke utan knot sina hem för att på hemmanet Huvudnäs' ägor bygga den stad, som Kristina enligt senaste uppgifter förlänade stadsprivilegier år 1644. Tidens tand och den röde hanen i förening läto Brätte skatta åt förgängelsen, mull lades över gator och byggnadsrester. Wasaätten utslocknade, pfalziska huset kom på tronen och skrev i ett sista lysande stormaktsepos Warszawa, Lund och Narva på ärekrönta fanor, innan stormaktsväldet och dynastien gingo mot sin tragiska slutakt i löpgraven framför Fredrikshald. Den nya staden hade fått lämna sin tribut på Europas slagfält, fått känna reduktionens hårda framfart och nödmyntens förlammande grepp över handel och näringar men fick under borgmästare som Belfrage och Ingman form och skapnad under strävsamt arbete — ej minst i klagoskrifters avfattande. Hattar och mössor stredo om makten i Svea rike, som pro-

formärégerades av svaga regenter av Holstein-Gottorpska huset, tills tjusarkungen en dag grep envåldsmakten och under några lysande år av snille och smak gjorde fåfänga försök att återskänka landet dess stormaktsställning. Efter skottet på operamaskeraden vanstyrdes riket under tvenne konungar av litet format. Den franske marskalken besteg Sveriges tron, och så kom omsider den oscarianska tiden — kungligt pompös, idyllisk och punschpatriotisk med dess antiklimax: 1905. Staden hade växt och de sista åren styrts av den barske rådmannen, vars välde nu gick mot sitt fall. Med kunglig hållning gick doktor Bylund sin rond genom staden, Hjalmar Lindedal syntes trippa mot sparbankens renässansfasad, Ferdinand Hallberg skötte stadens drätsel, Halvord Lydell präntade vett och bildning i olikartade gymnasistskallar, stadens damer trippade varligt med getingmidjor över kullerstenarne och Vänersborgs Söners Gille blev lokalpatriotismens högborg i den idyll, där en blivande skald för första gången såg Frida. Så lade Gustaf V lätt sin hand på rikets roder, ty en ny tid bröt in, den fyrtiogradiga skalan avskaffades och folkets breda lager började ta del i rikets styrelse. Kungligheten stod inte i högsta kurs. Ett världskrig bröt ut, rasade runt våra knutar, skakade riken och troner. Vapenstillestånd, fred, kaos! Vänersborgarna fingo påtagligt vittnesbörd, att fredsupopisternas orationer i Genève burit brådmogen svensk frukt: Västgöta regemente drogs in, och dess fanor troppades för alltid. Längre skulle det inte dröja, innan ett nytt slag träffade staden. Det beryktade skottet i Paris 1932 gav eko även i Vänersborg — endast något år senare hade tändsticksfabriken upphört, och dess arbetare stodo blottställda. Staden kämpade tappert mot arbetslöshet och missmod. Samma sega tåga, som en gång hjälpt de tvångsförflyttade brätteborna att bygga staden från grunden, hjälpte vänersborgarne genom många svåra år fram till anno 1943, då staden synes ha återvunnit sin tro på framtiden och går att under det år, som snart randas, fira sitt trehundraårsjubileum. Visserligen för andra gången — den första var 1920 — men en god sak kan

man inte göra för ofta, och är vi nu säkra på vår sak beträffande privilegiernas dagtecknande, så är det all anledning att begå det trehundra året med pukor och trumpeter, ty det trehundraförsta skall Vänersborg svälla ut över sina åldriga gränser och i sig innesluta Blåsut, Restad och Öxnered. Och därmed är den idyll definitivt förstörd, som man ville se bevarad genom att låta Bergslagsbanan passera på betryggande avstånd från staden. 1945 går banan genom staden, och i och med att Öxnered blir "Vänersborg B. J.", har en gammal segsliten fråga äntligen fått sin lösning. Borde vi inte gemensamt dra en lättnadens suck?

Men nog kommer den här inkorporeringen att föra med sig problem. Vi behöva inte gå längre än till Gillet. Skall den, som är född i Vassända-Naglum före inkorporeringen, få bli medlem i gillet och ta säte och stämman i styrelsen, under det att den, som låtit sig födas på annat håll men kom hit som ett grinande och fuktande knyte, inte anses vara så rasen vänersborgare, att han är värdig bli bisittare i gillet styrelse. Det är faktiskt så subtila spörsmål, att de borde hänskjutas till jur. dr. Kuylenstierna; jag kan inte lösa dem och inte Hjorth heller. Och när inte han kan det, då förstå herrarne, hurudan situationen kommer att bli. Han brukar annars se till, att frågorna bli lösta både i gillet och i staden. Tänk bara, på vilken rekordkort tid han lyckades ordna lekplatsen på flickskolans tomt — med gungor och andra agremanger! Det är inte mycket, som händer här i staden, där inte han är med. Han blir snart en ny Jonas Wallin. När jag talar om denne vänersborgske hedersfarbror Jonas, skäms jag å egna och övriga ledamöters i beredningsnämnden vägnar. Här ha vi, unga friska krafter, låtit år efter år gå utan att göra upp den förteckning över gillet tillhörigheter, som nuvarande åldermannen så länge efterlyst. Så kommer Jonas Wallin med sin ungdomliga energi och klarar av saken, innan vi hunnit blinka. I samma veva passade han på att fylla 85 år, dagen efter kungen, som också, spänstig som få, uppnått denna vördnadsvärda ålder. Hyllad av hela svenska folket

tilldelades han av Per Albin ärenamnet "Gustaf den folkkäre". Man skall kanske inte kasta blickarna bakåt, men vem skulle ens vågat drömma om något sådant för trettio år sedan? Vad som skett vittnar gott om båda: "borggårdskungen" och "kamraten i vapenrock".

Apropå kunglighet och excellenser har här varit rart besök i Vänersborg i höst: Prins Wilhelm, Günther och generalkonsul Josef Sachs är ingen dålig konstellation på en gång. Prinsen var här och talade om för stadens humanister, hur man kortfilmade, och hyllades med stor dikt av August Peterson. Vad excellensen gjorde här, vet man inte så noga, kanske hämtade han krafter till den uppstramning av vår utrikespolitik, som blev särskilt markant någon tid efter besöket. Och generalkonsulen kanske undersökte möjligheterna att öppna en ny Epa-affär eller kanske filial av Nordiska kompaniet; det blir ju litet fattigt för Vänersborg med bara Resia och Defa.

Vi talade om August Peterson; han har fått en konkurrent om Birger Sjöbergs levernes beskrivning. En herre vid namn Gustaf Albert Nilsson plöjer nu på vår mammas gata och talar bl. a. om, att Sjöberg inte alls var förtjust i sin födelsestad. Den kallduschen kunde kanske behövas, för nog har sjöbergskulten här i staden tenderat att bli en andlig farsot. Det är väl inte många vänersborgare, som inte anser sig vara du och bror med Birger Sjöberg, även om skalden för länge sedan skuddat stadens stoft av sina fötter, innan hans sentima bröder ens lärt sig uttala hans efternamn enligt den enkla fonetiska skrift, som herr folkskolläraren Brandt vill kalla rättstavning. Detta var, märker jag, en mycket omotiverad avvikelse från ämnet, som ju gällde herr Nilssons sjöbergsbok. Den lär inte vara någon allvarlig konkurrent till vår följetong i årsskriften. Och inte heller någon best seller.

Det sägs, att dövstumskolan skall indragas. Om det uppvaktats i saken, vilket jag tar för givet, då borde gillet haft en representant med, ty inte tänker vi stillatigande finna oss

i, att staten utan vidare motivering frånhänder oss beredningsnämndens ordförande. Vi kan finna oss i mycket från en älskad överhets sida, höga skatter, tobaksransonering och annat. Men inte detta. Låt oss behålla Folke Wikström. Inklusive skägget!

Telegrafverket skall övertaga Tändsticksfabrikens lokaler. Även om detta inte precis kan sägas vara den tunga industri, som stadsfullmäktiges ordförande önskade hit till staden, så få vi hoppas, att den så småningom kommer att väga tungt bland inkomsterna i stadens budget. Med ty åtföljande fortsatt skattesänkning.

Konstens fana hålles högt i Vänersborg. Musikförening har bildats och direktör Alvin och adjunkt Reimers ha fått pris för var sitt musikaliska opus i tävlan med kompositörer från hela landet. Teaterförening finns ju redan, men hur det varit med den sceniska konst, som presenterats under året, vågar inte den döma, som endast är hänvisad till recensioner. De utfalla så olika: ibland en halv spalt, en annan gång tre rader om något annat; kanske beroende på det utrymme annons-spalterna lämna övrigt.

Stadens utseende förändras hastigt, nya hus skjuta i höjden och gamla hus skjutas sönder, som det hände med "Thomæusas". Det enda, som egentligen är sig riktigt likt, är de masuriska träsken i kyrkoplantaget; där har man möjligheter att höst och vår sjunka mycket djupt, bokstavligt talat.

Fast vi leva invid vulkanens rand, gå vi här hemma i Sverige och grymta småputtrigt, "små svin i smoking", för att använda det bildspråk, som herr Göbbels ofta använder, när han skickar en hälsning i "das Reich" eller "Völkischer Beobachter". Vi äro djupt och innerligt intresserade av, hur årets Lucia i Kråkemåla ska ta sig ut, och sedan dessa mer eller mindre sköna lucior fyllt tidningarnas bildsidor, går deras rykte vida omkring, ibland t. o. m. till Turkiet, där det fanns en herre, som tydligen haft planer på att ordna ett harem av idel svenska lucior. Och så ha vi Raskenstam, storgulaschen i sol och vår, som piggar upp magsyran, om

det skulle bli för trist med bara krigstelegram i morgontidningarna.

Vår beredskap är god, men framför allt bör hemvärnet prisas. Där finns rejäla karlar, som vet vad landet kräver, t. o. m. i så ömtåliga situationer som när det gäller att ta hand om nödländade kurirplan. Att det var ömtåliga historier, det här med kurirplanen, kan man förså av det eko, som händelserna i Lekvattnet och Skarpnäck givit i landet. Detta är alldeles för subtila saker för oss vanliga medborgare att förstå, så låt oss inte bry våra hjärnor, utan i stället vara nöjda, att trafiken mellan Norge och Tyskland upphört — resetrafiken, som Per Albin kallade den. Det är ett underligt ord detta "resetrafik", som tyvärr röjer andlig påverkan söderifrån, litet dimmigt och uppkonstruerat. För att det ska bli någon mening i det, så måste naturligtvis rese fattas i betydelsen jätte, och då klarnar det genast betydligt. Det var ju herrefolket, som reste, jättar således i andlig och kanske även lekamlig bemärkelse.

För att bättra på vårt emellanåt skamfilade rykte på andra sidan atlanten skickades en springande ambassadör över, Gunder the Wonder, och det kan hända, att han med sin löpning och sina små tal uträttade lika mycket som tio diplomater. Och själv tycktes han trivas med sitt uppdrag, men det blev ju en missräkning, att han inte kom hem med Greer Garson under armen.

Som en fruktansvärd blodig bakgrund till vårt lugna liv rasar kriget nu på femte året kring våra knutar. Visserligen är Tyskland oslagbart, men om det skulle besegras, går Europas kultur till spillo, har Sven Hedin nyligen sagt. Hedin är en stor apostel i Tyskland, och för att inte hans profetia skall komma på skam, vad det gäller Europas kultur, hur det nu i övrigt går, så göra tyskarna inför det oundvikliga nederlaget så gott de kunna för att förstöra det lilla, som finns kvar av kultur i det tyska storrummet; i själva riket har ju kulturen successivt avskrivits de sista tio åren. Efter de danska judarna, varav många tillhörde de främsta inom Dan-

marks andliga odling, kom turen till universitetet i Oslo, vars professorer och studenter deporterats till Tyskland. Om det inte förr gått upp för alla och envar, så måste väl dessa händelser ha visat, vilken andas barn det är, som velat göra sig till herrar i Europa. Nämnas dessutom Ulven, Draken och öckeröbåtarna, där många svenska liv gingo till spillo, då är bågaren till måttet rågad av en brygd, bemängd med hat och avsky.

Jag har en känsla av, att herrarna med kännedom om mina antecedentia sitter och undrar: var har Hitler blivit av. Jo, han förekommer fortfarande, men nu, när hans stjärna äntligen är i dalande, må den sjunka utan kommentarer. Inför den förvissningen kan man kosta på sig att vara formellt neutral, och även lämna "Sågspånscaesar" åt det öde, hans gärningar göra honom förtjänt av. Att för övrigt orda om världshändelserna är ett alltför hopplöst företag. I korthet — och för att uppfylla krönikörens plikter — kan nämnas, att Italien kapitulerat och övergått till den segrande sidan, att tyskarne fortfarande dra sig segrande tillbaka och att Churchill, Roosevelt och Stalin i Teheran smitt planer för slutuppgörelsen. Må man bara hoppas, att de, när tiden är inne, betänka Livius' ord: "Segra förstår du, Hannibal, men icke att bruka segern".

Lämnande mycket osagt slutar jag denna krönika i förhoppningen, att de friska vindar, som nu börjat blåsa, måtte medföra, att den efterlängtda freden kommer med ett gott nytt år.

Vänersborg den 26 dec. 1943.

ELOV NORDÉN.

MINNESRUNOR 1943.

Tung vilar sagnaden över denna gillestämma. ISIDOR JANSON är icke mer. Trygg brukade han sitta mitt emot mig här vid detta bord, trygg och myndig brukade han säga sin mening om gillets angelägenheter. Populär i detta ords vanliga bemärkelse blev väl aldrig Isidor, hans sätt var kanske för buttert för den, som inte lärt känna honom annat än i utövandet av sina plikter som gillets oförliknelige kassafogde. Men den, som samarbetat med Isidor Janson, vet, att under den buttra ytan fanns mycken godhet. Han var en man, som man kunde lita på i alla väder, en man, som i förvissningen, att han gjorde sin plikt, var sig själv nog och inte mycket frågade han efter, vad folk sedan tyckte och tänkte. En sådan man kan lätt bli missförstådd, men det erkännandet, att han väl ryktade de många värv, som anförtratts honom, tror jag inte ens de vilja beröva honom, som någon gång blivit stötta för pannan genom hans inte alltid diplomatiska sätt att säga sin mening. Isidor Janson var en hedersman och en arbetare som få. Stor är gillets tacksamhetsskuld till honom för tjänster han under många och långa år ägnat gillet som styrelseledamot. Han hör till dem, vars minne icke kommer att förblekna inom gillet.

Isidor Janson var född i Vänersborg den 13 oktober 1882 och avled där den 30 september 1943. Efter slutad skolgång fick han anställning vid

Vänersborgs tändsticksfabriks kontor, där han i början av 1900-talet befordrades till kassör, en befattning, som han innehade, tills tändsticksfabriken år 1933 nedlades. Samma år blev han föreståndare för Vänersborgs stads erkända sjukkassa.

Isidor Janson var fr. o. m. 1928 sekreterare och kassaförvaltare i Västgöta-Dals skytteförbund och dessförrinnan under många år sekreterare i Vänersborgs skyttegille. Han var vidare revisor i Skytteförbundets överstyrelse samt kassaförvaltare i Vänersborgs landstormsförening. För sina stora förtjänster inom skytterörelsen erhöll han 1932 förbundets förtjänstmedalj i guld, samt 1933 Trollhättans skytteförenings förtjänstmedalj i guld. Han var ledamot av kyrkofullmäktige och av fattigvårdsstyrelsen, där han också under ett antal år beklädde ordförandeposten. Under mer än ett tiotal år var han sekreterare i Vänersborgs Hantverksförening. Han blev medlem av Vänersborgs Söners gille år 1908 och invaldes år 1919 i styrelsen, där han sedan dess varit kassaförvaltare och fr. o. m. 1936 dessutom andre ålderman.

Kontorsskrivaren GÖSTA NILSSON avled i Trollhättan den 29 december 1942. Född i Vänersborg den 14 augusti 1891, avlade han år 1911 realskolexamen där och fick sedermera anställning vid Trollhätte kraftverk, i vars tjänst han kvarstod vid sin bortgång. Nilsson blev medlem i Vänersborgs Söners gille år 1926.

Förre handlanden SVEN ANDERSSON avled i Vänersborg den 11 februari 1943. Född i Vänersborg den 8 november 1861, började han där redan som fjortonåring sin affärsbana. Några år senare övertog han August Olssons affär i Hedmanska fastigheten vid Hamngatan. År 1932 överlät han affären för att njuta vilan efter en lång arbetsdag. Sven Andersson var en hedersman av gamla stammen och som affärsman rejäl och samvetsgrann. Intrasserad av köpmännens organisationer deltog han vid bildandet av Vänersborgs speceri- och minuthandlareförening, vars vice ordförande han

var under många år. Andersson blev medlem i Vänersborgs Söners gille år 1915.

Köpmannen BIRGER LINDEDAL avled i Karlskrona den 13 november 1943. Han var född i Vänersborg den 27 maj 1881. Efter slutade läroverksstudier i hemstaden fick han i Stockholm anställning inom skobranschen och hade senare under flera år anställning vid en större skofabrik i Örebro, där han avancerade till kontorschef. År 1918 flyttade han till Ronneby och övertog där en skoaffär, som han utvecklade till en av de största inom Blekinge. Han var en mycket intresserad medlem av Ronneby köpmannaförening, i vars verksamhet han tog livlig del, och tillhörde under många år dess styrelse, åren 1931—1940 som dess vice ordförande. Han var även ledamot av styrelsen för Blekinge köpmannaförbund. I Ronneby sparbank var han huvudman och under ett antal år styrelsesuppleant. För sociala sammanslutningar hyste han varmt intresse. Lindedal var sedan år 1931 medlem av Vänersborgs Söners gille.

Elov Nordén.

*Sida vid sida falla de,
samlas allt fler och fler,
somliga tidigt kallade,
andra, då sol gått ned.*

*Skuggorna breda sig om dem,
vilan är djup och lång.
Domnande kvällsvind söver dem,
susar sin vaggande sång.*

Vänersborgs Söners Gilles styrelse- berättelse för år 1943.

Styrelsen för Vänersborgs Söners Gille får härmed avgiva följande berättelse över verksamheten under år 1943:

Inom sig utsåg styrelsen för sagda år till andre ålderman och kassafogde kassören Isidor Janson, till gilleskrivare stadskamreraren Elov Nordén och till gillevärd länsbokhållaren Gunnar Hjorth. Efter Isidor Jansons frånfälle har handelsträdgårdsmästaren Anton Thernquist fungerat såsom andre ålderman och drätselkontoristen Kurt Hallberg såsom kassafogde. Styrelsen har under året haft 5 sammanträden.

Det av Gillet vid högtidsstämman år 1942 beslutade bidraget å 500 kronor till utgrävningen av Brätte har icke behövt av staden tagas i anspråk. Beloppet kommer i stället att disponeras för 1944 års årsskrift, som i anledning av stadens 300-årsjubileum kommer att få karaktären av festskrift över staden Brätte.

Gilletts årsskrift har under året utkommit med sin tolfte årgång och tillställts samtliga medlemmar. Höjningen från 3 till 5 kronor av den samtidigt därmed uttagna årsavgiften har mött gensaga från allenast en gillesbroder.

Ur "Knut Hernströms Understödsfond" hava utdelats 4 julgåvor och ur "Major Oscar Wenerströms Understödsfond" 2 julgåvor.

Gillet har under året varit samlat till årsstämma den 26 mars och till högtidsstämma annandag jul. Till den senare hade 73 av Gillets medlemmar infunnit sig.

Medlemsantalet utgjorde vid 1943 års utgång 330, varav 7 ständiga medlemmar. Under året hava 4 medlemmar avlidit och 33 tillkommit.

Beträffande ålderdomshemmet med tillhörande fond hänvisas till fastighetsföreningens särskilda styrelseberättelse.

Över Gillets kassor och fonder lämnas följande redogörelse:

1. ALLMÄNNA KASSAN:

Behållning från år 1942		119: 76
Inträdes- och årsavgifter	1.426: 50	
Annonser i årsskriften	375: —	
Försålda årsskrifter och 25-årsmärken	30: —	
Gåvor	525: —	
Ränta	1: 49	2.357: 99
	Kronor	2.477: 75

Inkassering av årsavgifter	53: 20	
Kostnader för årsskriften	826: 36	
Kostnader för gillesstämma	120: 30	
Lokalhyra	7: —	
Inköp av litteratur	10: 55	
Årsavgifter	10: —	
Kransar och blommor	94: 65	
Fackavgift	8: —	
Annonser	26: 24	
Trycksaker	26: 40	
Porto, telefon m. m.	116: 90	1.299: 60
Behållning till år 1944: Innest. i bank	1.142: 04	
Kontant i kassan..	36: 11	1.178: 15
	Kronor	2.477: 75

2 FÖRSKÖNINGSFONDEN:

Behållning från år 1942	3.285: 42
Ränta	98: 55
	Kronor 3.383: 97

Behållning till år 1944: Innest. i bank Kronor 3.383: 97

3. NAMNKUNNIGA VÄNERSBORGARES MINNES FOND:

Behållning från år 1942	518: 12
Ränta	15: 54
	Kronor 533: 66

Behållning till år 1944: Innest. i bank Kronor 533: 66

4. KNUT HERNSTRÖMS UNDERSTÖDSFOND:

Behållning från år 1942	2.060:—	
Ränta	90:—	
		Kronor 2.150:—
Utdelade julgåvor	80:—	
Behållning till år 1944: Obligationer	2.000:—	
Innest. i bank	70:—	2.070:—
		Kronor 2.150:—

5. MAJOR OSCAR WENERSTRÖMS UNDERSTÖDSFOND:

Behållning från år 1942	2.989: 34	
Ränta	97: 10	
		Kronor 3.086: 44
Utdelade julgåvor	80:—	
Behållning till år 1944: Obligationer	2.000:—	
Innest. i bank	1.006: 44	3.006: 44
		Kronor 3.086: 44

6. HJALMAR A. LINDEDALS MINNES FOND:

Behållning från år 1942	3.276: 68	
Ränta	104: 22	
		Kronor 3.380: 90
Behållning till år 1944: Obligationer	2.000:—	
Innest. i bank	1.380: 90	3.380: 90
		Kronor 3.380: 90

7. WILHELM och NORA MALMBERGS DONATION:

Behållning från år 1942	10.966: 26	
Ränta	363: 18	
		Kronor 11.329: 44
Livränta	300:—	
Behållning till år 1944: Obligationer	10.000:—	
Innest. i bank ..	1.029: 44	11.029: 44
		Kronor 11.329: 44

Vänersborg den 15 februari 1944.

BERTEL HALLBERG.

ANTON THERNQVIST.

ELOV NORDÉN.

GUNNAR HJORTH.

BROR FOCK.

BRUNO STERNER.

KURT HALLBERG.

Granskningsberättelse.

Undertecknade, vid ordinarie gillesstämma utsedda granskningsmän för Vänersborgs Söners Gille, få, efter fullgjord granskning av 1943 års räkenskaper och förvaltning, avgiva följande granskningsberättelse.

Vid genomgången av Gillets räkenskaper, bankräkningar och övriga handlingar har ådagalagts, att räkningarna blivit förda med omsorg och noggrannhet, att inkomsterna blivit i vederbörlig ordning bokförda samt att utgifterna äro behörigen styrkta.

Den av styrelsen lämnade redogörelsen över Gillets och dess olika fonder ställning är fullt i överensstämmelse med de oss förelagda räkenskapsböckerna, och dess riktighet bestyrkes i alla delar.

Vi hemställa, att styrelsen tacksamt måtte beviljas full ansvarsfrihet för 1943 års förvaltning.

Vänersborg den 22 mars 1944.

ERIK CARLSSON.

VALTER KARLSON.

Granskningsmän.

Vänersborgs Söners Gilles Fastighetsförenings styrelseberättelse för år 1943.

Styrelsen för Vänersborgs Söners Gilles Fastighetsförening u. p. a. får härmed avgiva följande berättelse över föreningens verksamhet under år 1943:

Räkenskaperna utvisa följande:

ÅLDERDOMSHEMMET:

VINST- och FÖRLUST KONTO:

Inkomster:

Hyrors konto	3.440:—	
Årsavgifters konto	151: 50	
Räntors konto	14: 85	
Kapital konto (minskning under året)	116: 74	3.723: 09
	Kronor	3.723: 09

Utgifter:

Inventariers konto (avskrivning)	117: 69	
Reparationers konto	50: 50	
Bränsle konto	1.398: 21	
Ljus konto	205: 48	
Vattenavgifters konto	39: —	
Renhållnings konto	9: —	
Löners konto	1.140: —	
Försäkringsavgifters konto	103: 12	
Skatters konto	303: 28	
Diverse omkostnaders konto	356: 81	3.723: 09
		Kronor 3.723: 09

IN- och UTGÅENDE BALANS KONTO:

<i>Tillgångar:</i>	den 1/1.	den 31/12.
Fastighetens konto	40.000: —	40.000: —
Inventariers konto	2.355: 37	2.237: 68
Obligationers konto	50: —	50: —
Bankräkningars konto	265: 17	458: 40
Kassa konto	180: 86	—
Bränsle konto	654: —	742: 50
Kronor 43.505: 40		43.488: 58
<i>Skulder:</i>		
Reservfondens konto	1.735: —	1.735: —
Utestående skulders konto	—	99: 92
Kapital konto	41.770: 40	41.653: 66
Kronor 43.505: 40		43.488: 58

SYSKONEN INGEBORG och GOTTFRID ELIASSONS

DONATION:

VINST- och FÖRLUST KONTO:

<i>Inkomster:</i>	
Räntors konto	879: 49
Kronor 879: 49	
<i>Utgifter:</i>	
Livräntas konto	480: —
Kapital konto (ökning under året)	399: 49
Kronor 879: 49	

IN- och UTGÅENDE BALANS KONTO:

<i>Tillgångar:</i>	den 1/1	den 31/12
Obligationers konto	5.200:—	5.200:—
Bankräkningars konto	16.015:09	21.442:96
Inteckningars konto	5.000:—	—
Kassa konto	128:38	100:—
	Kronor 26.343:47	26.742:96
 <i>Skulder:</i>		
Kapital konto	26.343:47	26.742:96
	Kronor 26.343:47	26.742:96

Vänersborg den 15 februari 1944.

BERTEL HALLBERG.

ANTON THERNQUIST. ELOV NORDÉN. GUNNAR HJORTH.
BROR FOCK. BRUNO STERNER. KURT HALLBERG.

Revisionsberättelse.

Undertecknade, av Vänersborgs Söners Gilles fastighetsförening utsedda att granska föreningens räkenskaper för år 1943, få härmed avgiva följande berättelse.

Räkenskaperna äro förda med god ordning och reda samt utgifterna styrkta med behöriga verifikationer.

Fastighetens förvaltning har handhafts på bästa sätt.

Föreningens ställning framgår av den i styrelsens berättelse avgivna redogörelsen, vilken är i full överensstämmelse med de av oss genomgångna räkenskaperna, vilka av oss bestyrkas.

Vi tillstyrka, att styrelsen tacksamt beviljas full ansvarsfrihet för 1943 års förvaltning.

Vänersborg den 22 mars 1944.

ERIK CARLSSON.

VALTER KARLSON.

Revisorer.

Sammanställning
över Vänersborgs Söners Gilles tillgångar vid utgången
av år 1943.

Allmänna kassan	1.178: 15	
Försköningsfonden	3.383: 97	
Namn-kunniga Vänersborgares Minnes fond	533: 66	
Knut Hernströms Understödsfond	2.070: —	
Major Oscar Wenerströms Minnes fond	3.006: 44	
Hjalmar A. Lindedals Minnes fond	3.380: 90	
Wilhelm och Nora Malmbergs donation	11.029: 44	24.582: 56
Ålderdomshemmet	41.653: 66	
Syskonen Ingeborg och Gottfrid Eliassons donation	26.742: 96	68.396: 62
	Kronor	92.979: 18

VÄNERSBORGS SÖNERS GILLES
MEDLEMMAR

1943

Hedersledamot.

ANNA WIKSTRÖM, f. DYMLING, Fru, Sundsvall.

Medlemmar.

	Födelse- år	Inträ- desår
ALMGREN, BOO, Köpman, Jonsered	1908	1943
ALMQVIST, HARRY, Byråföreståndare, Vänersborg	1894	38
*ANDERSSON, ALBIN, f. d. Maskinist, Vänersborg	72	07
ANDERSSON, AXEL, Sanatorievaktmästare, Vänersborg ...	1901	30
ANDERSSON, ERIK, Elektriker, Göteborg	1897	40
ANDERSSON, ERIK T., Garveriarbetare, Vänersborg	96	30
ANDERSSON, FRITIOF, Rättare, Vänersborg	97	42
*ANDERSSON, GOTTFRID, f. d. Överpostiljon, Uddevalla ..	78	07
ANDERSSON, GUSTAF, f. d. Handlande, Vänersborg	62	34
ANDERSSON, GUSTAF, Reparatör, Vänersborg	1901	32
ANDERSSON, JOHN, Grosshandlare, Vänersborg	10	29
ANDERSSON, JOHN, 1:e Reparatör, Falun	1896	43
*ANDERSSON, KNUT, Verkstadsägare, Vänersborg	81	09
ANDERSSON, OSCAR, Elektriker, Vänersborg	97	38
ANDERSSON, OSCAR, Förman, Vänersborg	92	42
*ANDERSON, PRIMUS, Bankdirektör, Göteborg	78	06
*ANDERSON, PRIMUS, Bankkassör, Vänersborg. <i>Ersättare i Gillet's styrelse</i>	98	18
ANDERSSON, RAGNAR, Handelsbiträde, Vänersborg	1919	35
*ANDERSSON, SVEN, f. d. Handlande, Vänersborg †	1861	15
ANDERSSON, TORSTEN, Apotekare, Håbygård	96	32
ANDREASSON, HARRY, Arkitekt, Vänersborg	1901	30
ARVIDSON, STELLAN, Rektor, Hudiksvall	02	28
BACK, HENRIK, Konditor, Vänersborg	1896	43
*BARKSTEDT, LUDVIG, f. d. Bankkamrer, Alingsås	82	06
BARKSTEDT, SIGURD, Apotekare, Vänersborg	85	30
*BECKEMAN, BENNO, Direktör, Stockholm	78	19
*BECKEMAN, KNUT, Hamnkaptän, Uddevalla, <i>ständig med- lem</i>	80	15
BENGTTSSON, HJALMAR, Sjukvårdare, Vänersborg	1905	33
*BERG, FRITZ, Boktryckare, Vänersborg	1884	08
BERGGREN, ERIK, Fil. mag., Vänersborg	1911	32
BERGLUND, FRITIOF, Handlande, Vänersborg	1884	21

BERGLUND, GÖSTA, Övermaskinist, Vänersborg	1920	1943
BERGSTRÖM, AXEL, Landskamrerare, Falun	1892	26
BERGSTRÖM, GUNNAR, Tandläkare, Örebro	1906	23
BERGSTRÖM, TORSTEN, Tandläkare, Hälsingborg	12	29
BERRMAN, GÖSTA, Folkskollärare, Göteborg	10	43
*BIEL, CARL, Sjökapten, Vänersborg	1874	15
BJÖRNDAHL, ERIK, Bokbindaremästare, Vänersborg	88	37
BORGLING, CARL, Häradsskrivare, Stockholm	88	32
BOTHÉN, CARL, Löjtnant, Sundsandsvik	73	34
BOTHÉN, JOHN, Fastighetsägare, Vänersborg	75	26
BRAND, ERNST, Ingeniör, Hälsingborg	80	21
*BRAND, THURE, Handelsresande, Lidköping	82	06
BROBECK, AXEL, f. d. Lokförare, Vänersborg	74	33
*BROBECK, KARL, Kamrerare, Falun	86	19
BROMAN, LASSE, Läroverksadjunkt, Svea	1906	23
BÜGLER, JOHN, Landskanslist, Vänersborg	04	31
CARLSSON, ALBERT, Handlande, Vänersborg	1878	35
CARLSSON, BENGT, Landskanslist, Vänersborg	1912	42
CARLSSON, CARL, f. d. Trafikchef, Norrköping	1873	29
*CARLSSON, CARL, f. d. Sanatorievaktmästare, Vänersborg	78	19
CARLSSON, CARL ANDERS, Disponent, Vänersborg, <i>ständig medlem</i>	97	32
*CARLSSON, CARL ERIK, Boktryckare, Vänersborg	85	08
CARLSSON, CARL-GUSTAF, Kapten, Vänersborg	1909	30
CARLSSON, ELOF, Disponent, Vänersborg	04	30
CARLSSON, ERNST, Typograf, Göteborg	1896	40
*CARLSSON, GUNNAR, Fabrikör, Vänersborg	76	19
CARLSSON, GUNNAR, Kontorist, Vänersborg	1905	38
CARLSSON, JOHN V., f. d. Bokbindaremästare, Vänersborg	1867 (06)	43
*CARLSTRÖM, NILS, Avdelningschef, Hälsingborg	93	16
CEDERGREN, GÖSTA, Provinsialläkare, Umeå	1905	30
CEDERGREN, RAGNAR, Avdelningschef, Kristianstad	07	30
CEDERGREN, STIG, Stadsombudsman, Gävle	11	30
CHRISTENSSON, CARL OTTO, Kock, Göteborg	12	33
CHRISTENSSON, PER, Glasmästare, Vänersborg	17	39
DAFGÅRD, AXEL, Charkuterist, Vänersborg	1891	21
DAFGÅRD, HARRY, Charkuterist, Vänersborg	1906	30
DAHLIN, ERIK, Frisörmästare, Vänersborg	1896	30
*DAHLLÖF, LEOPOLD, f. d. Häradsskrivare, Alingsås	62	06
*DAHLSTRÖM, WERNER, Handlande, Karlsborg	91	15
DAHMÉ, ALGOT, Tekniker, Vänersborg	1909	39
*DALQUIST, GEORG, Grosshandlare, Alingsås	1880	09
DANELIUS, KARL, f. d. Förste provinsialläkare, Växjö	69	23
DE BOURG, MATS, Rektor, Södertälje	84	30

DINNETZ, FRITZ, Snickaremästare, Vänersborg	1895	1921
DINNETZ, GUSTAF, Hovmästare, Stockholm	86	32
DINNETZ, KNUT, Lagerförman, Stockholm	91	32
*DYMLING, RICHARD, Konsul, Stockholm	68	19
*EDLUND, ANDERS, f. d. Skofabriksarbetare, Vänersborg ..	70	15
EDLUND, AXEL, Handelsresande, Göteborg	94	28
EDLUND, BERTIL, Kansliskrivare, Trollhättan	99	30
EKBERG, HJALMAR, Civilingenjör, Stockholm	72	22
ELIASSON, HENRY, Handelsbiträde, Vänersborg	1918	43
ELMQVIST, FREDRIK, Lokförare, Vänersborg	03	42
ELOW, PER, Bankkamrer, Brålanda	06	30
ELOW, STIG, Ingenjör, Karlskoga	12	30
ENGLUND, GUNNAR, Tjänsteman, Stocksund	13	42
ENGLUND, NILS, Med. lic., Vänersborg	09	30
*ERICSSON, AXEL, f. d. Bagaremästare, Vänersborg	1880	19
ERIKSSON, AXEL, Handlande, Vänersborg	89	21
*ERIKSSON, CARL, Boktryckare, Mjölby	83	19
*ERIKSSON, ERNST W., Handlande, Vänersborg	89	19
ERICSSON, JOHN, Tandläkare, Vänersborg	1908	43
ERIKSSON, LARS, f. d. Skolvaktmästare, Vänersborg	1878	21
*ERICSON, OSCAR, Bryggmästare, Västerås	76	06
FAGERSTRÖM, AXEL, Bryggeriarbetare, Vänersborg	1902	35
FALK, RICHARD, Förvaltare, Brandsbol	1883	24
*FALK, SVEN, Redaktör, Stockholm	66	06
*FOCK, BROR, Sparbankskassör, Vänersborg. <i>Bisittare i Gil-</i> <i>lets styrelse</i>	88	07
FOGELSTRÖM, FOLKE, Folkskollärare, Hökedalen	1901	40
*FRIBERG, KNUT, Apotekare, Storvik	1877	09
FRIEDLÄNDER, BIRGER, Handlande, Vänersborg	1887	43
FRÖBERG, GÖSTA, Apotekare, Östhammar	96	24
FRÖBERG, HENRIK, Reparatör, Vänersborg	1912	30
FRÖJD, ARVID, Skofabriksarbetare, Vänersborg	1897	41
GADDE, ELOF, Järnhandlare, Vänersborg	1911	30
GADDE, NILS OLOF, Järnhandlare, Vänersborg	15	34
*GILLBERG, EWALD, Handlande, Vänersborg	1889	08
GILLBLAD, GUNNAR, Reparatör, Göteborg	93	43
*GRUNDBERG, HADAR, Godsägare, Askersund	84	07
*GRUNDBERG, PER, Godsägare, Gräveby	79	07
GULLBRANTZ, GUNNAR, Godsägare, Lillebyn	96	36
GULLBRANTZ, RIKARD, Muraremästare, Vänersborg	71	41
GULZ, THORSTEN, Avdelningschef, Vänersborg	1905	28
GUSTAFSSON, HOLGER, Landskontorist, Vänersborg	11	38
GUSTAFSSON, PER ARNE, Sjökapten, Vänersborg	18	42
*GUSTAFSSON, PER EDWARD, Landskanslist, Vänersborg..	1893	19

HAGBORG, ARNE, Handlande, Vänersborg	1908	1930
*HAGBORG, WALTER, Handlande, Vänersborg	01	17
HALL, HELGE, Handlande, Vänersborg	10	41
*HALLBERG, ANDERS, Riksbanksrevisor, Göteborg	1882	06
*HALLBERG, BERTEL, Borgmästare, Linköping. <i>Gilletts förste ålderman</i>	86	06
*HALLBERG, KURT, Drätselkontorist, Vänersborg. <i>Ersättare i Gilletts styrelse, Gilletts arkivarie</i>	93	16
HALLONQVIST, KNUT, Handlande, Vänersborg	95	21
HALLQVIST, ERIK, Stationsföreståndare, Lilleskog	93	30
HAMMARSTRÖM, UNO, Kapten, Skövde, <i>ständig medlem</i> ..	99	28
HANSSON, KNUT, Lagerföreståndare, Vänersborg	89	38
*HANSSON, MAGNUS, Direktör, Stockholm	72	07
HANSSON, VICTOR, f. d. Kyrkovaktmästare, Vänersborg ..	78	23
HASSELBERG, GÖSTA, Fil. lic. Uppsala	1909	42
HASSELLUND, NILS, Lantmäteriasistent, Kinna	01	36
HEDÉN, ALLAN, Drätselkontorist, Vänersborg	07	34
HEGARDT, GUSTAF, 1:e Stadsläkare, Västervik	03	28
HELLMAN, EINAR, Glasmästare, Vänersborg	06	29
HELLMAN, ERIK, Glasmästare, Vänersborg	1898	30
HELLSTRÖM, RAGNAR, Handelsföreståndare, Vänersborg ..	1905	43
HJORTH, GUNNAR, Taxeringsintendent, Vänersborg. <i>Gille- värd</i>	02	23
*HULTÉN, AMANDUS, Snickaremästare, Vänersborg	1872	06
*HULTÉN, RICHARD, Snickaremästare, Vänersborg	84	06
JANSSON, ADOLV, Rådman, Vänersborg	81	30
JANSON, HOLGER, Socialvårdsassistent, Uddevalla	1912	35
*JANSON, ISIDOR, Kassör, Vänersborg. <i>Gilletts andre ålder- man och kassafogde</i> †	1882	08
JANSSON, OTTO, 1:ste Expeditionsvakt, Vänersborg	85	38
JENNISCHE, BENGT, Med. lic., Uppsala	1913	30
JERNQVIST, SVEN, Bankrevisor, Vänersborg	1898	26
JOHANSSON, ALFRED, f. d. Lokförare, Vänersborg	67	30
JOHANSSON, AXEL, f. d. Telegrafkommissarie, Kalmar	71	29
*JOHANSSON, AXEL, Förman, Vänersborg	84	11
JOHANSSON, AXEL, Handelsföreståndare, Vänersborg	1903	30
*JOHANSSON, EMIL, Handlande, Vänersborg	1887	19
JOHANSSON, GUSTAF, Lokputsare, Vänersborg	80	22
*JOHANSSON, HARRY, Drätselbokhållare, Vänersborg	96	19
JOHANSSON, HARRY, Frisörmästare, Vänersborg	99	30
JOHANSSON, HENRY, Handelsbiträde, Vänersborg	1903	28
JOHANSSON, HILMER, Bryggeriarbetare, Vänersborg	1891	42
JOHANSON, HUGO, Konditor, Norrköping	92	20
JOHANSSON, HUGO, Riksbanksvaktmästare, Vänersborg ..	1900	30

JOHANSSON, KARL, Skofabriksarbetare, Vänersborg	1899	1935
JOHANSSON, KARL G., Snickare, Vänersborg	97	28
JOHANSSON, KARL W., Reparatör, Vänersborg	86	30
JOHANSSON, KJELL, Sjukvårdare, Vänersborg	1910	42
JOHANSSON, OTTO, Hovmästare, Mellerud	1888	25
JOHANSSON, ÅKE, Fotograf, Vänersborg	1908	34
JOHANSSON, HERMAN, f. d. Stationsinspektör, Göta	1871	27
JONSSON, ANDERS, Kontorist, Stockholm	1915	35
*JONSSON, EMIL, Handlande, Vänersborg	1877	06
*JONSSON, ROBERT, Sjökapten, Vänersborg	77	12
*JÖNSSON, GUSTAF, Hamnfogde, Vänersborg	98	19
KALTOFEN, CHARLES, Advokat, Vänersborg	1911	39
KARLSON, VALTER, Handlande, Vänersborg	05	30
KLINGBERG, EMIL, Reparatör, Vänersborg	1877	42
KRAFFT, FELIX, Smedmästare, Tannefors	1902	30
LAGERGREN, SVEN, Mekaniker, Vänersborg	14	34
*LARN, GILLIS, Apotekare, Göteborg	1884	14
*LARSON, AXEL, Handlande, Vänersborg	90	19
*LARSSON, ERNFRID, f. d. 1:e Postiljon, Vänersborg	81	07
LARSSON, GUSTAF, Landskanslist, Vänersborg	92	30
LARSON, HILMER, Försäljningschef, Vänersborg	92	42
LARSSON, HJALMAR, Ingeniör, Vänersborg	1903	30
LARSON, JOHAN, Handlande, Vänersborg	1898	31
LARSSON, RAGNAR, Kontorist, Vänersborg	1905	30
LIND, ERIK, Boktryckare, Vänersborg	1881	23
LIND, SVEN, Försäljningschef, Vänersborg	1913	40
LINDBERG, AXEL, Handelsbiträde, Vänersborg	12	42
LINDEDAL, BIRGER, Köpman, Ronneby †	1881	31
LINDEDAL, LUDWIG, Kamrerare, Storängen	69	31
*LINDEDAL, SIGURD, Bankkamrerare, Göteborg	82	06
*LINDGREN, JOHAN, Byggmästare, Vänersborg	80	14
*LINDGREN, KNUT, Byggmästare, Vänersborg	77	14
LINDQVIST, GUSTAF, f. d. Lasarettsvaktmästare, Vänersborg	74	20
LINDQVIST, HÅKAN, Kyrkoadjunkt, Skara	1914	37
LINDQVIST, ROLF, Länsbokhållare, Vänersborg	11	35
LINDQVIST, SVEN, Expeditionsbiträde, Vänersborg	10	35
LINDSTRÖM, ALLAN, Civilingeniör, Stockholm	08	30
LINDSTRÖM, HARALD, Boktryckare, Stockholm	1873	39
LJUNGGREN, ERIK, Charkuterist, Vänersborg	98	35
*LUNDBERG, ERNST, Kontorschef, Vänersborg	84	19
*LUNDBLAD, OLOF, f. d. Lasarettsläkare, Vänersborg	67	19
LUNDBLAD, OLOF, Godsägare, Bernshammar	1907	28
*LUNDBORG, ERIC, Handlande, Vänersborg	1888	07
LUNDBORG, EVERT, Kontorist, Vänersborg	1921	42

LUNDBORG, STEN, Studerande, Vänersborg	1925	1942
*LUNDGREN, NILS, Notarie, Stockholm	1889	19
*LUNDGREN, THOR, Postkontrollör, Västerås	83	19
*LUNDIN, GUSTAF, Experimentingeniör, Stockholm	92	19
LUNDIN, IVAR, Frisörmästare, Vänersborg	94	30
LUNDIN, JOHN, Reparatör, Jönköping	99	30
LUNDIN, KNUT, Apotekare, Ängelholm	98	26
LUNDIN, OTTO, Frisörmästare, Åmål	1901	39
*LUNDIN, WÄRNER, Byrådirektör, Stockholm	1890	19
MAGNUSSON, MAGNUS, Kapten, Stockholm	92	42
*MILLING, AXEL, Banktjänsteman, Lilla Edet	96	19
MILLING, GUSTAF, Handelsresande, Vänersborg	1902	33
*NILSSON, DAVID, Lektor, Skara	1885	19
NILSSON, GÖSTA, Bokhållare, Trollhättan †	91	26
NILSSON, KNUT, Korrespondent, Göteborg	90	37
NILSSON, RAGNAR, Handelsbiträde, Vänersborg	1908	41
*von NOLTING, OLOF, Disponent, Trollhättan	1877	19
*NORDÉN, ELOV, Stadskamrerare, Uddevalla. <i>Gilleskrivare</i>	1901	16
NORDFELDT, JOHN, Studerande, Vänersborg	21	43
NORDFELDT, PER-OLOV, Studerande, Vänersborg	25	43
NORDFELDT, ÅKE, Konditor, Vänersborg	21	43
NYBERG, OSKAR, Handlande, Göta	1875	23
*NYBLÖM, ERIK, Redaktör, Lidingö	73	19
*NYSTRÖM, GEORG, f. d. Järnhandlare, Vänersborg	74	07
*NYSTRÖM, JOHN, Köpman, Göteborg	70	19
*NYSTRÖM, RICHARD, Handlande, Vänersborg	72	07
*OLLÉN, ERIK, Sparbanksdirektör, Vänersborg	85	19
OLLÉN, OLOF, Ingeniör, Vänersborg	82	24
*OLSSON, ADOLF, f. d. Lagerbokhållare, Vänersborg	72	07
OLSSON, CARL, Kontorist, Vänersborg	1902	34
OLSSON, EINAR, Kassör, Vänersborg	00	42
*OLSSON, OSCAR JULIUS, f. d. Bryggeriägare, Vänersborg	1881	09
OLSSON, VERNER, Bankkamrer, Vänersborg	86	20
OSCAR, ALGOT, Köpman, Örebro	91	31
PAULSSON, KNUT, Landskontorist, Vänersborg	1906	43
PETRÉ, ERNST, Redaktör, Vänersborg	1897	24
*PETTERSSON, ALGOT, Chaufför, Vänersborg	89	09
PETTERSSON, ANDERS, f. d. Slaktaremästare, Vänersborg	70	23
*PETERSON, HARRY, Handelsföreståndare, Vänersborg	1901	16
PETTERSSON, HARRY, Urmakare, Gävle	1897	41
PRÆSTO, OLE, Kapten, Halmstad	75	23
RAHM, HJALMAR, Bankkamrer, Borås	1900	20
RAHNE, KARL, Folkskollärare, Trollhättan	1883	35
REYNOLDS, ALDOR, Handlande, Vänersborg	88	31

ROSLIN, HENRY, Handlande, Vänersborg	1906	1931
ROSLIND, GUSTAF, Materialförvaltare, Vänersborg	07	41
RUTGERSSON, CHARLES, Förman, Vänersborg	03	43
RYME, HENRY, Kamrerare, Göteborg	09	43
*RYRBERG, KARL AUGUST, Överste, Stockholm, <i>ständig medlem</i>	1874	19
RÖTTLE, HJALMAR C:SON, Direktör, Tranås, <i>ständig medlem</i>	77	30
SAHLIN, ANDERS, Bokbindaremästare, Vänersborg	81	36
SAHLIN, ERIK, Tingsnotarie, Trollhättan	1909	34
SAHLIN, STEN, Bokbindare, Vänersborg	13	36
SALÉN, AXEL, Ingeniör, Sandviken	1883	24
SANDBERG, AXEL, Målaremästare, Vänersborg	86	30
SANDBERG, NILS, Fil. mag., Vänersborg	1911	34
*SANDBERG, WILHELM, f. d. Brevbärare, Vänersborg	1881	18
*af SANDEBERG, FREDRIK, Kammarherre, Moholm	84	07
*af SANDEBERG, WILLIAM, Major, Göteborg	74	06
*SCHMIDT, OTTO, Sotaremästare, Lidköping	64	19
SCHRÖDER, KARL GUSTAF, Provinsialläkare, Tanumshede	97	28
SELLSTRÖM, IVAR, Hotellägare, Lödöse	72	28
SJÖSTAD, RAGNAR, Elektrotekniker, Vänersborg	96	30
SJÖSTRÖM, GUSTAF, Bokhandelsmedhjälpare, Vänersborg..	1900	30
SJÖÖ, ANDERS (SVENSSON), Brevbärare, Vänersborg	14	42
SKÄRBERG, OSKAR, Kontorist, Trollhättan	1896	24
STENSTRÖM, LARS, Landskanslist, Vänersborg	1905	30
*STERNER, BRUNO, Frisörmästare, Vänersborg. <i>Bisittare i Gillets styrelse</i>	1887	08
STERNER, NILS OLOF, Studerande, Vänersborg	1922	41
STIGSJÖ, AXEL, Kontorschef, Göteborg	1892	42
SUNDBORG, OLOF, Direktör, Äppelviken	94	43
*SUNDELIUS, GOTTFRID, Handlande, Vänersborg	90	19
SUNDELIUS, KJELL, Stadsvaktmästare, Vänersborg	1908	30
SUNDELIUS, OSKAR, Poliskonstapel, Vänersborg	01	30
*SWEDBERG, CARL AUGUST, Direktör, Göteborg	1873	19
SVENSSON, ARNE, Montör, Vänersborg	1916	43
*SVENSSON, AXEL, Järnhandlare, Vänersborg	1883	15
SVENSSON, GUSTAF ADOLF, Handlande, Trollhättan	81	42
SVENSSON, GÖSTA, Ingeniör, Vänersborg	1912	42
SVENSSON, GÖSTA, Köpman, Vänersborg	09	36
SVENSSON, KNUT, Brukstjänsteman, Vargön	1889	26
SVENSSON, KNUT, Stadsförman, Vänersborg	96	36
SVENSSON, LARS, Dövstummlärare, Vänersborg	1910	36
*SVENSSON, WERNER, Bankrevisor, Vänersborg	1887	07
SVÄRD, GUSTAF, Verkmästare, Vänersborg	95	37

SVÄRD, TAGE, Handelsbiträde, Göteborg	1910	1935
SVÄRD, YNGVE, Sjukvårdare, Vänersborg	16	42
von SYDOW, DANIEL, Kapten, Visby	09	30
von SYDOW, FREDRIK, Advokat, Göteborg	1896	20
von SYDOW, GERHARD, Landsfogde, Göteborg	99	26
SÄFSTRÖM, PER-OLOF, Studerande, Vänersborg	1924	42
TAUBE, FREDRIK, Greve, Kapten, Stockholm	09	33
*THERNQUIST, ANTON, Handelsträdgårdsmästare, Väners- borg. <i>Bisittare i Gillets styrelse</i>	1874	08
THERNQUIST, OLE, Trädgårdsförman, Vänersborg	1911	30
*THERNQUIST, TUVE, Textilingeniör, Borås	1899	19
THIMGREN, HUGO, Apotekare, Vänersborg	1901	28
THOMSON, YNGVE, Banktjänsteman, Vänersborg	1898	28
THUNBERG, HJALMAR, Skofabriksarbetare, Vänersborg ..	1906	42
TIBBLIN, HUGO, Konditor, Vänersborg	1897	34
TRÄDEGÅRD, ERIC, Handelsträdgårdsmästare, Vänersborg..	99	43
*TULLBERG, INGE, Tjänsteman, Stockholm, <i>ständig medlem</i>	1905	18
TUNQVIST, TORSTEN, Gymnastikdirektör, Karlstad	07	29
TÖSSBERG, ERIK, Slöjdlärare, Vänersborg	1880	29
WAHLQVIST, ÅKE, Kriminalkonstapel, Vänersborg	1904	41
*WALLIN, GUNNAR, Ingeniör, Ängelholm, <i>ständig medlem</i>	1899	08
WALLIN, JONAS, f. d. Rådman, Vänersborg	58	37
*WALLSTRÖM, ERNST, Posttjänsteman, Göteborg	92	16
WEINSTOCK, ERLING, Kassör, Dals-Långed	1916	42
WEINSTOCK, WILLIAM, Redaktör, Hjo	08	42
WELANDER, GUSTAF, Banktjänsteman, Vänersborg	1891	26
*WENNERGREN, ANDERS, Boktryckare, Vänersborg	75	08
WERNER, ERIK, Boktryckare, Vänersborg	81	34
WERNER, OLOV, Filialföreståndare, Grästorp	1909	32
WEST, JOHN, Läroverksadjunkt, Göteborg	1892	30
WESTERBERG, BERNHARD, Verkmästare, Vänersborg	79	37
WESTERLUND, KARL-ERIK, Redaktör, Stockholm	1910	40
VESTERLUND, STIG, Gasmästare, Vänersborg	15	43
WESTERLUND, SVEN, Landskontorist, Vänersborg	12	38
WESTHALL, BO, Rådman, Vänersborg	05	34
WESTHALL, CURT, Länsbokhållare, Vänersborg	08	36
WETTERLUNDH, SUNE, Länsnotarie, Vänersborg	04	28
*WIBOM, TOR, Kapten, Stockholm	1885	06
VICTORIN, OLOF, Kontrollör, Vänersborg	1908	35
WIJKSTRÖM, ERNST, Kontorsskrivare, Karlsborg	1889	37
WIKSTRÖM, FOLKE, Dövstumlärare, Vänersborg	89	26
WIKSTRÖM, HELGE, Kapten, Jönköping	94	28
WILHELMSSON, CARL, Gasverksarbetare, Vänersborg	89	35
*WOLGAST, KURT, Kamrer, Hälsingborg	93	19

WREDBERG, BIRGER, Frisörmästare, Vänersborg	1896	1943
ÅKERSTRÖM, GUNNAR, Boktryckare, Skövde	92	26
ÅSTRÖM, FJALAR, Ombudsman, Vänersborg	93	33
ÅSTRÖM, HELGE, Polisöverkonstapel, Vänersborg	1902	42
ÖBERG, LENNART, Handelsbiträde, Trollhättan	20	43

* = innehavare av gillet 25-årstecken.

Antal medlemmar: 334.

Tillkomna under år 1944:

CARLSSON, EINAR, Åkeriägare, Vänersborg	1900
KAHNBERG, KNUT, Åkeriägare, Vänersborg	1894
MALMSTRÖM, VILHELM, Köpman, Vänersborg	1901
WALLSTRÖM, HJALMAR, Smörjare, Vänersborg	1888
WALLSTRÖM, JOHNNY, Bokhållare, Vänersborg	94
WALLSTRÖM, WIKTOR, f. d. Posttjänsteman, Kil	82

Styrelsen är tacksam för uppgift å personer, som böra kallas till medlemmar av gillet. Dylika uppgifter samt meddelanden om adressförändringar torde benäget insändas till gillet kassafogde.

VÄNERSBORG SÖNERS GILLE 1944

Styrelse.

HALLBERG, BERTEL, Borgmästare, Förste ålderman
1942.

THERNQUIST, ANTON, Handelsträdgårdsmästare, Andre
ålderman 1944 (1925).

HJORTH, GUNNAR, Taxeringsintendent, Gilleskrivare
1944 (1933).

FOCK, BROR, Sparbankskassör, Bisittare 1936.

STERNER, BRUNO, Frisörmästare, Bisittare 1942.

HALLBERG, KURT, Drätselkontorist, Bisittare 1944.

ANDERSON, PRIMUS, Bankkassör, Kassafogde 1944.

PETERSON, HARRY, Handelsföreståndare, Ersättare 1944,
t. f. Gillevärd.

KARLSON, VALTER, Handlande, Ersättare 1944.

Beredningsnämnd.

GILLESKRIVAREN.

GILLEVÄRDEN.

ANDERSON, PRIMUS, Bankkassör.

HALLBERG, KURT, Drätselkontorist.

NORDÉN, ELOV, Stadskamrerare.

PETERSON, HARRY, Handelsföreståndare.

WIKSTRÖM, FOLKE, Dövstumlärare.

Årsskriftsnämnd.

HALLBERG, BERTEL, Borgmästare.

HALLBERG, KURT, Drätselkontorist.

HJORTH, GUNNAR, Taxeringsintendent.

NORDÉN, ELOV, Stadskamrerare.

WIKSTRÖM, FOLKE, Dövstumlärare.

Krönikeskrivare.

NORDÉN, ELOV, Stadskamrerare.

Arkivarie.

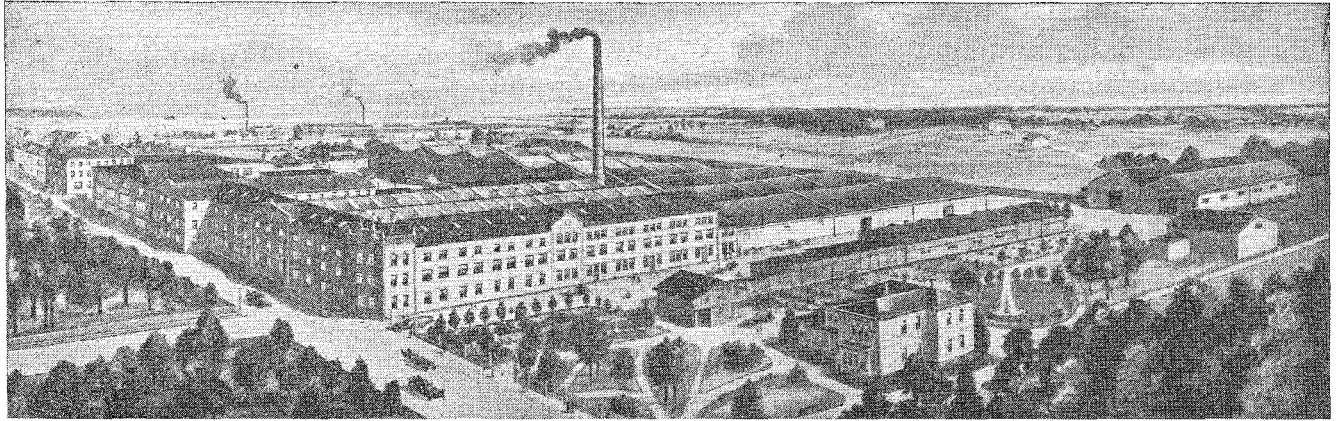
HALLBERG, KURT, Drätselkontorist.

Räkenskapsgranskare.

CARLSSON, CARL ERIK, Boktryckare.

GULZ, THORSTEN, Avdelningschef.

LUNDBORG, ERIC, Handlande, Ersättare.

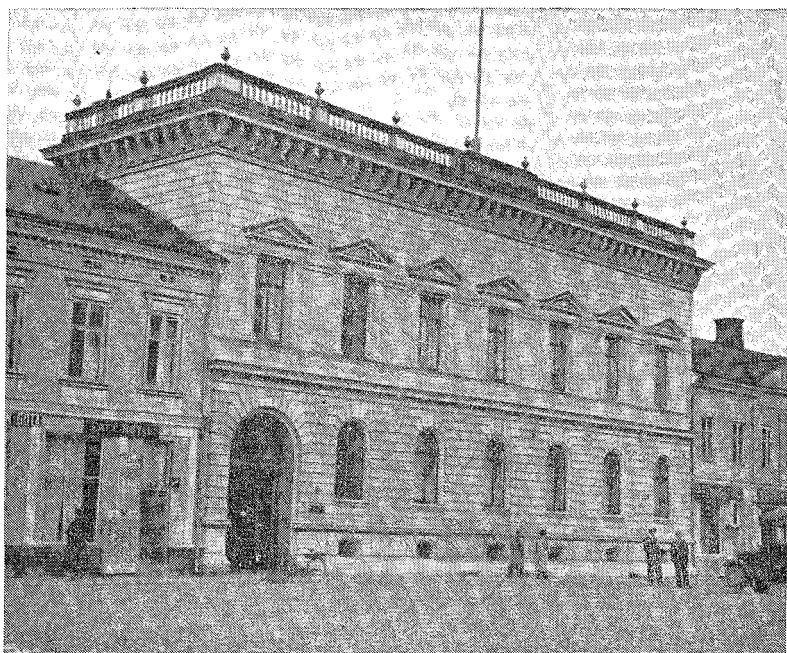
AKTIEBOLAGET A. F. CARLSSONS SKOFABRIK VÄNERSBORG

1860

Skofabriken grundlades.

1944

Kapacitet: 3.000 par pr dag.

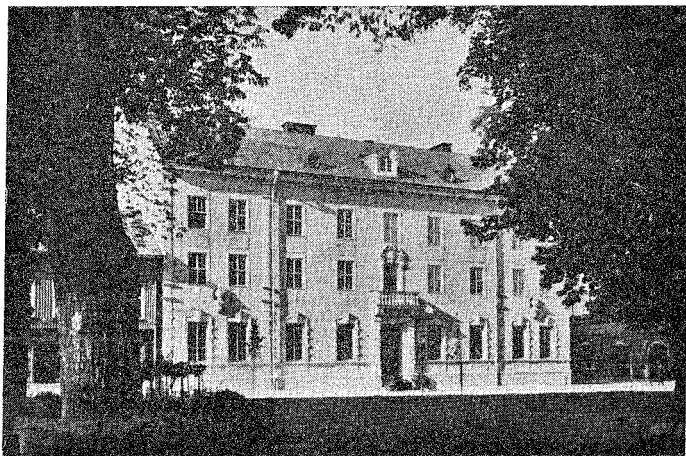
SPARBANKEN I VÄNERSBORG

GRUNDAD ÅR 1822

===== En av =====
landets äldsta sparbanker

Insatta medel omkring Kr. 23.000.000:—

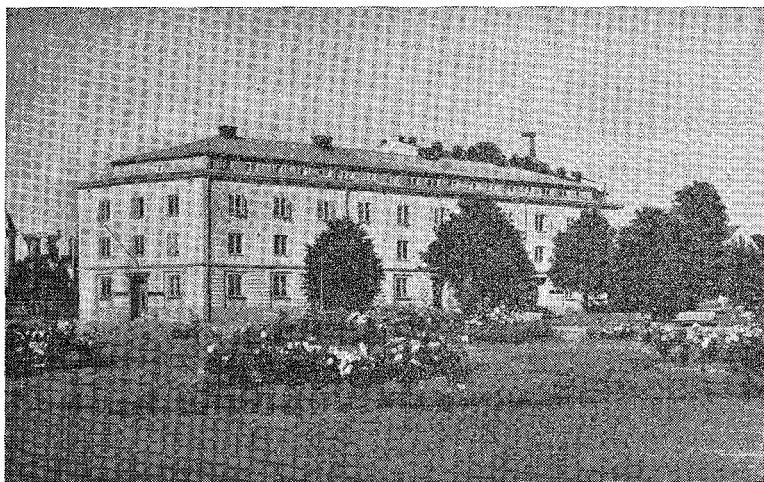
Reserverade medel omkring „ 1.250.000:—

SVENSKA HANDELSBANKEN

*En ortens bank för ortens behov
men genom sina 300 kontor
dessutom i värdefull kontakt
med hela landets näringsliv.*

KIRUDDS AKTIEBOLAG

— ETABL. 1917 —

VÄNERSBORG

Tel. 863, 864. Växel.

TILLVERKAR

*Damkappor, Dräkter,
Blazer och Pälsar*

Maskulint strikt och

feminint elegant är

Svenbyxan

- Sommarens schlager...

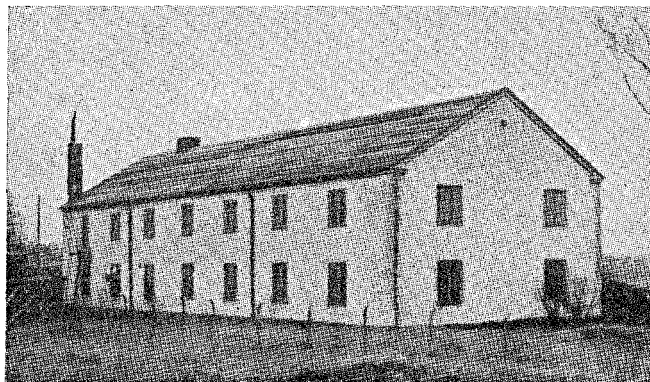
Tänk på vad ett par
trevliga byxor betyder
för sommarklädseln.

Vill Ni ha dem riktigt
välskurna och välsit-
tande köp ett par,
märkta med namnet
"Sven".

Det är en garanti.

A.-B.
Sven

KONFEKTION ♦ **VÄNERSBORG**

Svenska Elektrodfabriken KROMA

(Innehavare: Ing. A. HARLITZ)

*tillverkar alla slags elektroder för
elektrisk svetsning*